

Br. 24 **Biblioteka**
Helsinške SVESKE

Vojvođanski
identitet

Prredio: Pavel Domonji

Beograd
2006.

Biblioteka Helsinške SVESKE Br. 24

Vojvođanski identitet

IZDAVAČ:

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ZA IZDAVAČA:

Sonja Biserko

* * *

PRIREDIO:

Pavel Domonji

PRELOM:

Nebojša Tasić

KORICE:

Ivan Hrašovec

ŠTAMPA:

"Zagorac", Beograd 2006.

TIRAŽ: 300

ISBN - 86-7208-128-5

Ova knjiga je deo projekta Helsinškog odbora: "Vojvođanski identitet – problemi i perspektive", koji je realizovan zahvaljujući podršci Švajcarske ambasade u Beogradu.

VOJVOĐANSKI IDENTITET

SADRŽAJ

• Bojan Kostreš: VOJVOĐANIN JE STANJE DUHA	9
• Sonja Biserko: ANTICIPACIJA EVROPE BUDUĆNOSTI	11

UVODNA IZLAGANJA

• Dr Ranko Končar: ISTORIJSKI IDENTITET VOJVODINE	13
• Prof. dr Saša Kicošev: DEMOGRAFSKI ASPEKTI VOJVOĐANSKOG IDENTITETA	18
• Dimitrije Boarov: EKONOMSKI ASPEKTI AUTONOMIJE VOJVODINE	25
• Prof. dr Alpar Lošonc: NAČELNE NAZNAKE O IDENTITETU VOJVODINE	34
• Prof. dr Jovan Komšić: VOJVOĐANSKI IDENTITET U TRANZICIJI	44
• Tomislav Žigmanov: MEĐUETNIČKI ODNOSI I VOJVOĐANSKI IDENTITET	68

DISKUSIJA

• Milka Puzigaća: POVEZANOST STAVOVA NOVOSAĐANA O NADLEŽNOSTIMA VOJVODINE SA POREKLOM I PERIODIMA DOSELJAVANJA U VOJVODINU	81
• Pavel Domonji: KONKURIRAJUĆI PROJEKTI I VOJVOĐANSKI IDENTITET	88
• Boško Kovačević: POLITIČKI ASPEKTI (NE)POTVRĐIVANJA IDENTITETA VOJVODINE	91
• Slobodan Budakov: VOJVOĐANSKI IDENTITET DANAS	96
• Bogoljub Savin: EVROPA ZAVIČAJA – Vojvođanski zavičajni identitet	100

• Antal Bozoki: DEMOGRAFSKA KRETANJA I VOJVOĐANSKI IDENTITET	102
• Danica Stefanović: KROZ RAZLIČITOSTI DO ZAJEDNIČKOG IDENTITETA	106
• Saša Kicošev	110
• Antal Bozoki	111
• Sonja Biserko	111
• Vladimir Ilić: • NEKOHERENTNA SPOLJNA POLITIKA	112
• Alpar Lošonc: MULTIKURALNOST PRATE NESPORAZUMI	115
• Dušan Mijić: INTERESI PREDUZETNIKA I AUTONOMIJA VOJVODINE	
• Tomislav Žigmanov: MONOETNIFICIRAN JAVNI PROSTOR	118
• Živan Berisavljević: PITANJE AUTONOMIJE SE MORA ODLUČNO POSTAVITI	120
• Boris Varga: NEDOSTAJE MEDIJSKI ASPEKT	124
• Milorad Đurić: KOMUNIKACIJA I "DRAMA IDENTITETA"	125
• Duško Radosavljević: TRAGANJE ZA VOJVOĐANSKIM POLITIČKIM IDENTITETOM	127
• Pavel Domonji	130

DODATAK

• PROGLAS PRVE VOJVOĐANSKE KONVENCIJE	133
• SUBOTIČKA INICIJATIVA	136
• PLATFORMA IZVRŠNOG VEĆA AP VOJVODINE O POLOŽAJU AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE U NOVOM USTAVU REPUBLIKE SRBIJE	142
• REZOLUCIJA EUROPSKOG PARLAMENTA O ZAŠTITI MULTIETNIČNOSTI U VOJVODINI	149
• PODACI IZ POPISA STANOVNIŠTVA	152
• Lista učesnika	154

Krajem juna u Novom Sadu je, u organizaciji Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine i Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, održan okrugli sto na temu: "Vojvođanski identitet danas".

Čvrsti u uverenju da se preko vojvođanskog identiteta osvaja i širi prostor etničke tolerancije, što je za Vojvodinu, kao etnički najpluralniji deo Srbije, od strateške važnosti, organizatori su želeli da, podstičući javnu debatu, daju doprinos afirmaciji vojvođanskog identiteta.

Potiskivan i osporavan, vojvođanski identitet zaslužuje javnu pažnju i podršku. Utoliko više, ukoliko se imaju u vidu i njegovi snažni integrativni i razvojni potencijali. Ti su potencijali značajna tačka oslonca i svim onim akterima koji budućnost Vojvodine i Srbije vide u ujedinjenoj Evropi.

Knjiga koju čitalac drži u rukama, kao i rasprava na okruglom stolu, deo su šireg projekta Helsinškog odbora: "Vojvođanski identitet – problemi i perspektive", koji je realizovan zahvaljujući razumevanju i podršci Švajcarske ambasade u Beogradu.

**Bojan Kostreš, predsednik Skupštine
Autonomne Pokrajine Vojvodine:
VOJVOĐANIN JE STANJE DUHA**

Zaista mi je zadovoljstvo što je Skupština Vojvodine danas jedan od suorganizatora ovog skupa i ovog razgovora. Ovo je samo jedna od tema koju mi obrađujemo u seriji okruglih stolova na temu "Kuda ide Vojvodina". U godini kada se očekuje donošenje novog Ustava Srbije, u godini kada je Srbija ili konačno, ili napokon, postala nezavisna država koja sada ima obavezu da se bavi sama sobom, svojim problemima, svojim građanima i svojim putem u budućnost, u Evropu, mislim da je izuzetno značajno što smo uspjeli da organizujemo niz susreta na temu "Kuda ide Vojvodina", i da je jedan od ovih susreta i pitanje, ili priča, o vojvođanskom identitetu.

Ukratko ću reći šta podrazumevam pod vojvođanskim identitetom i šta mislim da znači biti Vojvođanin. Po mom mišljenju, Vojvođani nisu nacija, niti treba da budu nacija, Vojvođanin je stanje duha, Vojvođanin je čovek koji živi na ovim prostorima, čovek koji prihvata različitosti, koji živi u različitostima i koji različitosti svoje sredine prihvata kao najveću vrednost. Mislim da je to vojvođanski identitet, mislim da je to najveća vrednost svih nas Vojvođana.

Vojvođanin je čovek bilo koje vere ili nacije, bez obzira na poreklo, bez obzira na vreme kada je došao u Vojvodinu. Nažalost, mi imamo i ljude čiji preci žive vekovima ovde u Vojvodini, pa ne možemo da ih svrstamo u Vojvođane, a imamo i one koji su možda pre mesec ili dva, godinu ili dve, došli u Vojvodinu i postaju Vojvođani po onoj definiciji o kojoj sam sada govorio.

Zbog toga mislim da je jako važno da vojvođanski identitet izgradimo ovde u Srbiji, jer je sigurno jedna od najznačajnijih vrednosti u Republici, jedna od vrednosti koja će, sasvim sigurno, približiti Srbiju Evropi i od Srbije stvoriti jednu evropsku, savremenu i modernu državu.

Mislim da Vojvođani nemaju, ako mogu tako da kažem, prioritet, ili nisu samo Vojvođani ti koji mogu imati vojvođanski identitet. Mislim da onog momenta kada cela Srbija i svi građani Srbije budu imali vojvođanski

identitet, da ćemo mnogo lakše i mnogo brže postati sastavni deo Evropske unije i da ćemo biti onaj deo društva u Evropi kome i pripadamo, znači, onaj savremeni, razvijeni deo, tolerantni deo društva u kome mi, po mnogim stvarima, možemo da budemo i uzor našim prijateljima, komšijama u Evropi.

Zbog toga svima vama želim da se zahvalim što ste se odazvali pozivu i što ste došli na ovu raspravu, želim da se zahvalim Helsinškom odboru, kao i Ambasadi Švajcarske na svesrdnoj podršci ovoj ideji. Ponavljam, biti Vojvođanin nije nacionalna pripadnost, niti nacionalna kategorija, nego pripadnost vrednostima koje svi mi ovde gajimo i koje svi ovde pokušavamo da očuvamo.

Hvala vam još jednom i želim vam uspešan rad.

Sonja Biserko, predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji: ANTICIPACIJA EVROPE BUDUĆNOSTI

Odlukom pokrajinske administracije 2006. godina je proglašena godinom vojvođanskog identiteta. U ovoj odluci sadržano je dvostruko priznanje: prvo, da je vojvođanski identitet veoma važan i, drugo, da se na promociji ovog identiteta nije radilo dovoljno.

Afirmacija vojvođanskog identiteta ne prolazi bez otpora. U nacionalističkoj percepciji vojvođanski identitet se tretira na dvostruki način – nacionalisti ga denunciraju kao osnovu zahteva za otcepljenjem Vojvodine od Srbije, a potom i kao jedan od mehanizama preko koga se, navodno, vlastita etnička zajednica fragmentira, demografski kruni, kulturno slabi, a politički lišava moći i uticaja. Samo će Srbi, kažu nacionalisti, prihvatiti vojvođanski identitet, ali ne i Mađari, Slovaci, Hrvati i ostali.

Međutim, Vojvodina nije tako jednostavna zajednica kako je nacionalisti tretiraju. Ona ima izrazito multietnički karakter i uspela je da ga, uprkos etničkom inženjeringu tokom celog XX veka, zadrži i sačuva. To uslovljava i ozbiljno promišljanje, ne samo karaktera vojvođanske autonomije, već i njenog identiteta.

Jedan od važnih razloga zašto je vojvođanski identitet učinjen predmetom napada etnonacionalista krije se i u činjenici da se preko njega može mobilizirati politička podrška vojvođanskoj autonomiji. Ni predlog vojvođanske administracije o položaju Vojvodine u novom ustavu Srbije, takođe, nije prošao bez otpora i optužbi za demagogiju, destabilizaciju i izazivanje haosa.

Uveren da su Vojvodini, kao izuzetno heterogenoj zajednici, potrebne institucije koje će držati zajedno ono što teži kulturnom udaljavanju, Helsinški odbor za ljudska prava nastoji da osnaži i pruži podršku integrativnim resursima vojvođanskog društva. Kao primer umnožavanja identiteta vojvođanski identitet sadrži u sebi snažne, ali, nažalost, zapostavljene integrativne potencijale. U pitanju je identitet koji omogućuje svakom građaninu Vojvodine da neguje svoj partikularni, etnički identitet, ali

i da, preko zajedničkih vrednosti, stvara identitet koji nije utemeljen na pripadnosti etničkoj zajednici.

Osim pomenutih, postoje još tri dodatna razloga za afirmaciju vojvođanskog identiteta:

prvi, iza negiranja vojvođanskog identiteta, kao i ideje vojvođanske autonomije, kriju se hegemoni, etnocentrične pretenzije koje pitanje uređenja države svode na ekskluzivno pitanje etničke (srpske) većine, čime ono postaje privilegija stečena na osnovu etnokulturalne pripadnosti, a ne pravo koje proizilazi iz državljanjskog statusa, a prema kome je svakom pojedincu omogućeno da, bez obzira na etničku pripadnost, učestvuje u političkom odlučivanju. U nameri da likvidiraju vojvođanski identitet i autonomiju Vojvodine etnonacionalisti ne prezaju od toga da ponište osnovni princip moderne demokratije – ideju građanske jednakosti. Ideja građanske jednakosti nije ništa drugo do osnova na kojoj Vojvodina može uspešno graditi svoju evropsku budućnost. Lokalna samouprava i teritorijalna autonomija zasnovane su na istom principu – principu građanstva, a ne na konceptu kolektivističkog poimanja države, koji po logici stvari uvek nameću ideju "jedinstva", sabornosti i centralizma, nedemokratsku političku kulturu sa uvek prisutnim totalitarnim nabojevima;

drugi, preko vojvođanskog identiteta se, s jedne strane, proširuje prostor etničke tolerancije dok se, s druge strane, pripadnicima manjina pruža mogućnost da se odbrane od asimilacije i nametanja identiteta etničke većine i, napokon,

treći, promocija i zagovaranje vojvođanskog identiteta se logički i politički nadovezuje na projekat vojvođanske administracije "Afirmacija multikulturalizma i tolerancije u Vojvodini".

Vojvodina sa svojim autentičnim identitetom, svojstvenim i savremenim univerzalnim trendovima, na specifičan način anticipira Evropu budućnosti, odnosno Evropu regija. Da takva tendencija postoji, potvrđuje, na primer, upravo održani referendum u Kataloniji koji je u Srbiji pogrešno pročitao kao potencijalni secesionizam a, zapravo, predstavlja veoma važnu lokalnu (regionalnu) samoidentifikaciju unutar većih državnih celina.

Uverena da je rasprava na ovom okruglom stolu potrebna i da se preko vojvođanskog identiteta otkriva i evropsko lice Vojvodine, želim vam uspešan rad.

UVODNA IZLAGANJA

Ranko Končar:

ISTORIJSKI IDENTITET VOJVODINE

Obično se smatra da postoje određene istorijske, geografske, ekonomske, etnografske i kulturološke specifičnosti Vojvodine koje je čine posebnom pokrajinom. Oko istorijskog identiteta Vojvodine, međutim, postoje određene kontroverze. One su se najviše javljale u raspravama o oportunističkim posebnog ustavnog statusa Vojvodine. Smatralo se da ga neki politički pokreti preuveličavaju i nerealno predstavljaju, a neki doživljavaju kao pojavu dugog trajanja i posebne uverljivosti.

U istorijskim, pravnim i publicističkim tekstovima uglavnom se isticala relativno duga geneza istorijskog identiteta Vojvodine i smatrala polaznom pretpostavkom moguće političke i teritorijalne autonomnosti Vojvodine. U tom smislu, historiografija upozorava na značenje Velike seobe srpskog naroda u godinama Velikog bečkog rata 1683–1699, njegova politička opredeljenja i borbe koje su bile u neposrednoj vezi sa pokretanjem pitanja autonomije na prostoru južne Ugarske koju su naselili. Međutim, godine 1848, taj prostor je prvi put politički i administrativno omeđen i najviše inspirisan procesima nacionalnog sazrevanja i emancipacije srpskog naroda u tadašnjim revolucionarnim zbivanjima. Autonomnost koja je tada zahtevana i delimično priznata za prostor Srema, Baranje, Bačke i Banata – pod imenom **Srpska Vojvodina** – sačuvala se u svesti srpskog naroda kao njegov istorijski i teritorijalni okvir. Revolucija 1848. dovela je do identifikacije ove teritorije, kojoj su opredeljenja srpskog naroda u Monarhiji dala političku fizionomiju i smisao, bez obzira na to što je kratko trajala i što je u bila samo u taktičkom interesu Austrije u njenom sukobu sa Ugarskom. Međutim, ona je tada nesumnjivo bila posledica širih i dubljih istorijskih procesa koji su obeležili

XIX vek – kao vek borbi za nacionalnu i državnu ideju. Istorijski procesi koji su usledili posle Austro-Ugarske nagodbe uveliko će relativizovati ideje o srpskoj Vojvodini. Ti procesi razvijaće se pod snažnim uplivom mađarske nacionalne i državne politike, koja će osporavati srpskom narodu pravo na tu vrstu političkog identiteta.

U XX veku istorijski identitet Vojvodine, kao istorijske pokrajine, potpunije se obnavlja već od kraja Prvog svetskog rata kada će, donekle, protivrečiti nastojanjima da se Vojvodina na Velikoj narodnoj skupštini 1918, izrazi samo u nacionalnom (srpskom) smislu. Tada se ideje o istorijskom identitetu Vojvodine neposrednije vezuju za mogućnost njenog državno-pravnog odvajanja od Austro-Ugarske i za opravdanost specifičnog autonomnog statusa u ustavnom sistemu jugoslovenske države koja je nastajala 1918. godine. Iako će težnje da se Vojvodina primarno izrazi u nacionalnom (srpskom) smislu, odneti ubedljivu prevagu, one objektivno neće potisnuti i svest o relevantnosti istorijskih svojstava kojima će se kasnije davati značaj osobene tradicije i uveliko prožimati političke programe mnogih stranaka, naročito srpskih. U ovim programima počinje se potpunije apsolvirati istorijski identitet Vojvodine i postepeno proširivati njenim drugim osobenostima – geografskim, ekonomskim, etnografskim i kulturološkim. U njima se uviđaju pojave dugog istorijskog trajanja i dublji simboli prostora Vojvodine, kojima se nastojao uverljivije braniti njen mogući ustavni subjektivitet. Na tim osnovama vremenom se izgrađivala i specifična politička misao koja je ovaj subjektivitet smatrala ne samo mogućim već i istorijski legitimnim. Ta misao je proistekla iz geneze građanskih ideja u Vojvodini u prvoj polovini XX veka i nije generirana socijalnim, posebno komunističkim opredeljenjima, kako se o tome laički obično misli. Otuda i nije slučajno što će protagonisti prvog jugoslovenskog ustava (Vidovdanskog) posebno insistirati na negaciji istorijskih svojstava ujedinjenih pokrajina, na prvom mestu Vojvodine, i time objektivno priznavati njenu istoričnost, smatrajući je recidivom austrijske prošlosti ("austrijanštine"). Tako je ugledni radikalni prvak Ljuba Jovanović, koji je pokazivao više širine i tolerantnosti u ustavnim raspravama, bio vrlo odlučan u odbacivanju ustavnih predloga koji su polazili od istorijskih ideja.

"Šta da kažem za Vojvodinu?, kakva je to jedinica... Gospodo, ona je toliko naša jedinica ukoliko je u Vojvodini i pod Čarnojevićem i posle njega, a i ranije, prenošena odavde sa juga ideja srpske državne samostalnosti i nezavisnosti..."

Ali vama je jasno, i mislim da nije potrebno da ulazim u analizu, zašto Srbi preko Save i Drine nisu zadovoljni i ne mogu biti zadovoljni, ako bismo hteli da ostanu i dalje pod nasleđima iz staroga okvira, i zašto oni zbilja smatraju da su pokrajine o kojima govorimo ostaci okvira ili nekakvi okvirčići. Radi tih Srba imamo da taj princip takvozvanoga istorizma ostavimo na strani i da samo polazimo od naroda, od narodnih potreba, od narodnih želja, i to kako glavine narodne tako i njegovih delova, i to raznih delova, ne samo ona tri dela prva, koja se najčešće spominju, nego i drugih delova."

Pripadnici Radikalne stranke u Vojvodini pružali su žestok otpor uređenju nove jugoslovenske države na bazi istorijskih pokrajina, smatrajući takve koncepcije opasnim po srpske nacionalne interese i jedinstvo. Njihov otpor autonomijama na istorijskoj osnovi uslovljen strahom od majorizacije neslovenskog (manjinskog) stanovništva, budući da su Srbi u Banatu, Bačkoj i Baranji imali samo relativnu većinu (33,7% stanovništva). Za njih je i zbog toga prihvatljivo samo ono ustavno rešenje koje omogućava uspostavljanje što čvršćih i neposrednijih veza sa srpskim narodom, bez ikakvih administrativnih granica i prepreka. Međutim, bili su spremni da podrže i ideje federalizma na nacionalnoj osnovi ukoliko bi on doveo do ujedinjenja celog srpskog naroda u jednoj federalnoj jedinici. Suprotstavljajući se svakom istorijskom identitetu Vojvodine, ustavni sistem Kraljevine Jugoslavije ga je, objektivno, pothranjivao, budući da je u svojoj ekonomskoj i administrativnoj politici polazio od Vojvodine kao celine, a ne njenih pojedinih delova ili oblasti na koje ju je podelio. Tako se preterana poreska opterećenja (npr. ratni porez) primenjuju na Vojvodinu u celini, koju protivnici ovakve politike brane kao istorijsku pokrajinu i nastoje da je kao takvu i ustavno izraze. U takvim prilikama se, objektivno, počela relativizovati nacionalna osnova Vojvodine, koja je bila inspirisana odlukama Velike narodne skupštine iz 1918, i poprimiti opštije, vojvođansko značenje i karakter. Shvatanje ove evolucije podrazumeva dublje poznavanje istorije Vojvodine u XX veku, a ne marginalne reminiscencije, koje su danas najviše u opticaju i uglavnom tendenciozne. Ta evolucija istorijski je prepoznatljiva u širem otporu centralizaciji političkog sistema, političkoj i ekonomskoj marginalizaciji i siromašenju Vojvodine, kojima se relativizovao srpski karakter autonomnih težnji, koje će se politički izraziti već 1918, ali i kasnije. Taj otpor opštijeg je smisla i nema nacionalni (srpski) karakter; objektivno, on se počinje oslanjati na multietničnost Vojvodine, dajući autonomnim težnjama nov i širi politički smisao. Tako se u Kraljevini Jugoslaviji Vojvodina pojavljuje kao specifično

središte otpora centralizmu i hegemonizmu – koje jedino nije nacionalno, već demokratski motivisano i nikad izraženo u dezintegrirajućem smislu. U tom smislu, istorijski posebno značenje imaju ideje Vojvođanskog fronta (pokreta), koji je inspirisan istorijskim razlozima i etničkim pluralizmom Vojvodine; u njemu su predstavnici Srba, Hrvata, Mađara, Slovaka i protagonisti različitih političkih opcija – radikalskih, demokratskih, zemljoradničkih, HSS-ovskih, komunističkih, samostalno-demokratskih i dr. Te ideje počinju se etablirati kao istorijska alternativa Srpskoj Vojvodini i autonomiji već od tridesetih godina XX veka. Tim opredeljenjima poseban socijalni smisao davaće komunisti koji su najviše isticali etničku pluralnost Vojvodine, kao osnovu njene moguće autonomnosti. U njihovim opredeljenjima, koje uveliko prihvataju i ugledni protagonisti građanske političke misli, najviše se razarao i relativizovao mit o srpskoj autonomiji Vojvodine i oportunistička njene izgradnje na etnički pluralnim i demokratskim osnovama. U otporu centralizmu i ekonomskim nametima na Vojvodinu ističe se misao o neravnopravnom položaju svih njenih naroda u takvom sistemu i potrebi zajedničkog rada na promeni njenog ustavnog statusa. Zapravo, reč je o afirmaciji i legalizaciji novog istorijskog identiteta Vojvodine koji artikuliše etničku pluralnost kao osnovu njenog ustavnog subjektiviteta i koji će obeležiti politički život kroz gotovo ceo XX vek.

Drugi svetski rat i njegov ishod na prostorima jugoslovenske države daće ovim tendencijama i drugačiji socijalni smisao. Tada se radikalnije anticipira zajednički otpor fašizmu, zajednička borba za oslobođenje od različitih okupacionih sistema, zajedničko opredeljenje za ustavni subjektivitet Vojvodine i ravnopravnost naroda u njoj, koji Vojvodinu vide kao autonomnu jedinicu jugoslovenske federacije i posebnu istorijsku, etničku i geografsku pokrajinu. U specifičnim prilikama u kojima se našla Vojvodina u Drugom svetskom ratu ovi zahtevi su ponekad izgledali i nerealni, ali su bili istorijski osnov za političko približavanje svih njenih naroda, za ustavni subjektivitet u jugoslovenskoj federaciji i Republici Srbiji. Tako se, za razliku od opredeljanja isključivo slovenskih naroda na Velikoj narodnoj skupštini 1918. godine, na Skupštini izaslanika naroda Vojvodine, održanoj 31. jula 1945. godine, o Vojvodini izjašnjavaju svi njeni narodi, iako to čine u znatno delikatnijoj političkoj i nacionalnoj situaciji, koja je nastala posle Drugog svetskog rata. Time su, u uslovima političkog monizma, narodi Vojvodine izražavali svoj stav o njenom državno-pravnom statusu, i imali ravnopravan položaj u političkom opredeljivanju, bez ikakve nacionalne supremacije. Zapravo, potpuno se izgubilo srpsko shvatanje autonomije

Vojvodine i jednonacionalno posredovanje u njenom razvijanju – rečju počela se afirmisati podjednaka odgovornost svih njenih naroda za autonomiju. Kada se bude spoznala istorijska dokumentacija o sporovima oko autonomije Vojvodine iz šezdesetih godina XX veka, moći će se pouzdanije suditi o smislu i istorijskom značenju ovakve etničke participacije naroda Vojvodine u njenom ustavnom statusu, odnosno kritički osvetliti odsustvo takve participacije u vreme tzv. jogurt-revolucije i Miloševićeve ustavne agresije na Vojvodinu, kada je Vojvodini ponovo dat izrazitije srpski karakter. U ustavnim raspravama s početka šezdesetih godina upravo je osporeno samo srpsko posredovanje u ustavnom statusu Vojvodine i afirmisana multietnička participacija i jedinstvo u odbrani njene autonomnosti.

O tome će relevantna istorijska dokumentacija i istorijsko istraživanje pouzdanije suditi, ali je izvesno da ga neće dovesti u pitanje, s obzirom da su mnoga pitanja već dobila naučnu valorizaciju.

Saša Kicošev:

DEMOGRAFSKI ASPEKTI VOJVOĐANSKOG IDENTITETA

Savremena demografska situacija u Vojvodini

Vojvodina je u burne devedesete godine prošlog veka ušla sa demografskim stanjem sasvim sličnim onom u svom neposrednom geografskom okruženju. Ako se pogledaju susedna Mađarska, Rumunija ili Hrvatska, vide se iste ili veoma slične demografske karakteristike koje se ogledaju u padu broja stanovnika zbog negativnog prirodnog priraštaja, koji je uslovljen nepovoljnom starosnom strukturom stanovništva. Možda jedina specifičnost Vojvodine, koju ona deli sa Baranjom i rumunskim delom Banata, jeste etnička šarolikost ili heterogenost populacije.

Za sva ova posmatranja, nažalost, imamo samo dva repera. To su popisi iz 1991. i 2002. godine, koji ne mogu u potpunosti prikazati dinamiku navedenih promena, već pokazuju samo dva preseka demografskog stanja, dok onaj najinteresantniji deo faktički ostaje nepokriven. Jedino što bi moglo donekle da rasvetli sliku o migracijama jeste popis izbeglica iz 1996. godine. Većina razvijenih zemalja postepeno napušta instituciju popisa i prelazi na registre stanovništva. To se i kod nas, u pojedinim gradovima, polako uvodi u praksu. Na taj način iz godine u godinu mogu tačno da se prate sve demografske promene po svim teritorijalno-administrativnim celinama. To bi u svakom slučaju znatno pomoglo kod određenih analiza, prvenstveno u smislu egzaktnosti podataka i mogućnosti praćenja dinamike promena kod demografskih procesa i obeležja.

Period koji se posmatra karakterišu dva paralelna procesa. S jedne strane proces iseljavanja ne samo manjinskog već i većinskog stanovništva (u etničkom smislu) i sa druge strane dolazak izbeglica, i to u nekoliko faza. Vojvodina je pad brojnosti populacije počela da registruje već od 1981. godine. Na popisu iz te godine zabeležen je najveći broj stanovnika Pokrajine do sada. Godine 1991, je već došlo do pada, da bi popis iz 2002, pokazao

određen porast, ali ne takav da bude dostignut nivo iz 1981. godine, uprkos masovnom prilivu izbeglica.

Ovakvo kretanje broja stanovnika prvo je uslovio negativan prirodni priraštaj, koji se u Vojvodini javlja od polovine osamdesetih godina XX veka, i ta se tendencija nastavlja kroz čitav naredni period. Sa druge strane, Vojvodina je ranije svoj porast broja stanovnika obezbeđivala pretežno migracijama, dakle useljavanjem. Ali, već od polovine šezdesetih godina XX veka Vojvodina postaje dominantno emigraciono područje. Uzrok tome bili su privredna reforma i otvaranje državnih granica, posle čega ljudi iz pasivnih krajeva više nisu bili zainteresovani za doseljavanje u Vojvodinu, već su radije odlazili u Nemačku, Švedsku ili druge razvijene zemlje. Sa druge strane, intenzivna mehanizacija poljoprivrede značajno je doprinela smanjenju potreba za radnom snagom, čime je teritorija Pokrajine dodatno gubila atribute imigracionog područja. Znači, te dve komponente – negativni prirodni priraštaj i negativni migracioni saldo – dovele su do depopulacije Vojvodine krajem XX veka.

Porast koji je zabeležen 2002. godine svakako je posledica doseljavanja izbeglica, od kojih su mnogi dobili državljanstvo, ali to je samo delimično kompenziralo depopulaciju Vojvodine. Ipak, to novopridošlo stanovništvo se vremenom pokazalo kao nesiguran demografski porast, jer se nikada nije jasno znalo da li su se oni trajno nastanili ovde, ili su samo na "proputovanju" do Kanade ili Australije, ili da li će se vratiti natrag u Hrvatsku ili BiH, odnosno da li se na njih može računati u demografskom bilansu kao na trajno prisutno stanovništvo. Ako pogledamo Vojvodinu u celini, njihovo naseljavanje je bilo, u teritorijalnom smislu, veoma neujednačeno, jer je najveći deo izbeglica nastanio Srem i Bačku, dok ih je veoma malo došlo u Banat, gde ih je trebalo da bude najviše. Prema popisu izbeglica iz 1996. godine, u Vojvodini je registrovano 257.729 izbeglica, što je otprilike ravno broju doseljenika u Vojvodinu tokom kolonizacije posle Drugog svetskog rata. U Bačkoj je od tog broja registrovano 120.737 izbeglica, u Sremu 91.272, a u Banatu 45.720.

Zbog toga je došlo i do određenog narušavanja razmeštaja stanovništva, koji je do tih dešavanja bilo dosta ravnomerno. Pokrajinski proseki, prema poslednjem popisu iz 2002. godine, iznosio je 94,5 stanovnika po kvadratnom kilometru. Na prostoru Srbije to je najmanja gustina naseljenosti. Vojvodina je, dakle, ređe naseljena od Centralne Srbije, a pogotovo od Kosova i Metohije. Dolaskom izbeglica propuštena je velika šansa da se demografski delimično preporode oblasti koje su u tom pogledu najugroženije, kao što je

pojas uz granicu sa Rumunijom, gde vlada totalna depopulacija, gde su se mnoga naselja prepolovila i gde u odnosu na prethodni popis mnoga od njih imaju dvostruko manje stanovnika. Nažalost, izbeglice su se stihijski koncentrisale uglavnom duž linija dva autoputa – od Šida do Beograda i od Beograda do Novog Sada. Tako, na primer, prema navedenom popisu iz 1996. godine, opština Inđija je primila 32,9 izbeglica na postojećih 100 stanovnika, Sremski Karlovci 32,7, Stara Pazova 31,9, Ruma 28,7, Apatin 25,8 itd.

Bilo je pritužbi da je dolaskom izbeglica narušena dotadašnja etnička ravnoteža u pojedinim sredinama. Međutim, primera radi, opština Senta primila je jednog izbeglicu na 100 stanovnika, Ada i Kanjiža 1,6, Kovačica 2,2, što znači da ove opštine, gde su nacionalne manjine bile brojnije od Srba, nisu primile mnogo izbeglica. Ova konstatacija se ne odnosi jedino na sela u Sremu koja su dotada bila naseljena pretežno Hrvatima: tako su Hrtkovci primili 123 izbeglice na 100 stanovnika registrovanih 1991. godine, Kukujevci 117, Stari Slankamen 109, Gibarac 108 itd. Međutim, treba imati na umu da se ovde prvenstveno radi o zameni imovine i trajnom preseljavanju u matične države.

Već na početku je rečeno da je prirodno kretanje stanovništva, dakle razlika između broja rođenih i umrlih, u Vojvodini negativno od polovine osamdesetih godina XX veka. Godine 1991. prirodni priraštaj je iznosio -1,8 promila, a 1997. već -4 promila. Možda je kod ove analize jednostavniji pokazatelj opšta stopa fertiliteta, tj. prosek živorođene dece po jednoj ženi. Da bi stanovništvo bilo stabilno, odnosno da uvek ima isti broj, gotovo svugde se kao neka konstanta uzima da jedna žena treba da rodi 2,3 deteta. U Vojvodini se 1997. godine rađalo u proseku 1,6 dete na jednu ženu, dakle, daleko ispod nivoa potrebnog za prostu reprodukciju.

Kada je u pitanju broj sklopljenih i razvedenih brakova, svakako osnovna specifičnost Vojvodine je veliki broj etnički mešovitih brakova, koji danas čine oko 30% od njihovog ukupnog broja. To je, međutim, i najčešći i najrasprostranjeniji vid dobrovoljne asimilacije manjina. U većini slučajeva deca iz mešovitih brakova su ranije bila Jugosloveni, što se jasno vidi iz starosne strukture, gde su pripadnici najmlađe kategorije stanovništva u Vojvodini bili Jugosloveni, što govori da su se deca iz mešovitih brakova uglavnom izjašnjavali kao Jugosloveni.

Vojvodina je oduvek tradicionalno migraciono područje. Od proteživanja Turaka stalno može da se prati odvijanje organizovanih i stihijskih imigracija, bilo da su ih organizovale Habzburška Monarhija, Ugarska,

Kraljevina SHS ili Jugoslavija. Zbog toga je 1991. godine u Vojvodini bilo 54,6% autohtonog stanovništva, rođenog u Vojvodini, a 45,4% su činili imigranti.

Već posle Drugog svetskog rata došlo je oko 250.000 kolonista, a jedan znatan broj stanovnika se iselio ili je proteran (Nemci), tako da se smatra da je 1945. pa sve do 1948. godine, kada je kolonizacija okončana, trećina stanovništva Vojvodine bukvalno zamenjena. Posle tih organizovanih kolonizacija usledio je period stihijske imigracije, putem rođaćkih ili zavičajnih veza, ali je i paralelno tekao proces povratnih migracija novodoseljenog stanovništva koje se nije snašlo ili prilagodilo novoj sredini. Posle toga proces imigracije u Vojvodinu zamire tokom šezdesetih godina XX veka, odnosno od tada počinje proces veće emigracije i dolazi do pojave negativnog migracionog bilansa. Jedan od osnovnih problema kod migracija jeste njihova selektivnost, jer najčešće odlazi mlado i školovano stanovništvo, a ostaje staro i slabije obrazovano, uglavnom vezano za agrarnu delatnost.

Osnovni demografski problem Vojvodine je starosna struktura stanovništva. Prosečna starost u Vojvodini već 1991. godine bila je 37,7 godina. To je već izlazak iz nivoa mlađeg sredovečnog stanovništva (20-39 godina starosti) i ulazak u nivo starijeg sredovečnog stanovništva (40-59). Godine 2002, mlado stanovništvo (0-19) je u Pokrajini činilo 22,7% ukupne populacije, mlađe sredovečno 27,0%, starije sredovečno 28,8% i staro stanovništvo (preko 60 godina starosti) 21,5%.

Starosna struktura stanovništva može se analizirati na osnovu nekoliko tipova standardizacije. Prema Sundbargu razlikuje se progresivan, stacionaran i regresivan tip stanovništva. Regresivan tip je onaj gde stanovništva starog 50 i više godina ima više od 30 odsto. Prema popisu iz 1991. godine u Vojvodini je bilo 32% stanovništva starijeg od 50 godina. Prema istim podacima još je nepovoljnija situacija bila kod pojedinih etničkih grupa: Rumuni 39,8%, Hrvati 38,8%, Mađari 37,8%, Slovaci 36,0% itd. Danas su ovi podaci svakako daleko nepovoljniji.

Drugi pokazatelj koji se često koristi u ovakvim analizama je klasifikacija Ujedinjenih nacija, gde se kao reper uzima starost od 65 i više godina, pa se mladim stanovništvom smatra populacija u kojoj tih starijih od 65 godina ima do 4%, dok se populacija u kojoj ima 7% starijih od 65 godina smatra starom. Udeo lica starijih od 65 godina u ukupnom stanovništvu Vojvodine iznosio je 1991. godine 11,9% (Srbi 11,0%, Hrvati 13,5%, Slovaci 15,1%, Mađari 16,7%, Rumuni 18,6%). Ispod reperepnog nivoa od 7% bili su samo: Romi 3,3%, Muslimani 3,3%, Albanci 3,4% i Jugosloveni 5,9%.

Treću klasifikaciju ustanovio je poljski demograf Roset, koji razlikuje demografsku mladost (udeo starijih od 60 godina u ukupnoj populaciji je manji od 8%), na pragu starenja (8-10%), u procesu starenja (10-12%), a demografska starost ili izumiranje nastupa kada neka populacija ima više od 12% stanovništva starijeg od 60 godina. Prema tome, i prema ovom pokazatelju populacija Vojvodine svrstava se u ono koje demografski izumire i nestaje, pošto je 1991. godine već 18,3% stanovništva bilo starije od 60 godina (Rumuni 26,7%, Mađari 23,9%, Slovaci 22,2%, Hrvati 21,3%, Srbi 17,6%, Jugosloveni 9,4%, Muslimani 6,3%, Albanci 6,2%, Romi 5,6%).

Godine 1991. srednja starost stanovništva Pokrajine iznosila je 37,5 godina (Rumuni 41,9, Mađari 41,2, Hrvati 41,0, Slovaci 40,1, Srbi 37,4, Jugosloveni 29,8, Albanci 29,1, Muslimani 29,0, Romi 26,1), što je još jedan podatak koji ilustruje sve nepovoljne okolnosti vezane za starosnu strukturu stanovništva Vojvodine.

Ekonomska struktura stanovništva kaže da je u Vojvodini 44,3% stanovništva radno aktivno, 16,4% čine lica sa ličnim prihodom (mahom penzioneri), dok izdržavano stanovništvo čini 39,3% od ukupne populacije.

Osnovni pokazatelj obrazovne strukture je pismenost stanovništva. U Vojvodini je nepismenih 4,1% (muškaraca 1,9% i žena 6,2%).

Domaćinstva su ogledalo demografske situacije. Već 1991. godine u Vojvodini je prosečno domaćinstvo brojalo 2,9 članova, znači manje od uobičajenog slučaja gde domaćinstvo čine muž, žena i dete. Već je, dakle, 1991. godine to bilo ispod nekog normalnog nivoa, a pogotovo kada se pogleda podatak da je istovremeno jednočlanih ili samačkih domaćinstava bilo čak 17,9%, gotovo svako peto domaćinstvo od ukupnog broja. Dvočlanih domaćinstava je bilo 25,9%, tročlanih 20,3%, četvoročlanih 23,8%, a višečlanih oko 7%. Slične nepovoljne podatke daje analiza porodičnog sastava stanovništva. Bračnih parova bez dece bilo je 31,9%, bračnih parova sa decom 57,3%, majki sa decom 8,6% i očeva sa decom 2,2%.

Statističko-demografski pokazatelji vojvođanskog identiteta

Etnička pripadnost je krajnje subjektivna popisno-statistička kategorije, odnosno jedno isto lice se u svakom popisu može izjasniti za drugu pripadnost. Etničko konvertiranje je u prošlosti bilo karakteristično za Vojvodinu, što je prvenstveno bila posledica promene državnih granica i političkih sistema.

Regionalna pripadnost se prvenstveno izražava u teritorijalnom smislu i često takva pripadnost nije u koliziji sa nekom drugom etničkom pripadnošću (Vojvođanom se mogu osećati Srbi, Mađari, Slovaci i svi drugi njeni stanovnici, bez obzira da li su se tako etnički deklarirali u popisu). Sa druge strane, deklarirana regionalna pripadnost predstavlja jedan oblik anacionalnog izjašnjavanja. Zbog nedostatka publikovanih statističkih podataka, statističko-demografske pokazatelje o egzistenciji vojvođanskog identiteta, u ovom smislu, moraju se tražiti kroz broj, udeo i strukturu anacionalno iskazanih lica u našim posleratnim popisima.

Prvi od njih, onaj iz 1948. godine, sadržao je samo jednu takvu popisnu kategoriju, a to su bili "ostali i nepoznato". Tako iskazanih lica tada je u Vojvodini bilo samo 4.680 i činila su 0,3% od ukupne populacije.

Drugi popis stanovništva održan je 1953. godine. Ovom prilikom uopšte nisu tabelirana lica koja su se anacionalno izjasnila. Osim lica sa jasno definisanom etničkom pripadnošću (Srbi, Hrvati, Mađari itd.), prikazani su, kao zbirne kategorije "ostali Sloveni" (11.243) i "ostali nesloveni" (50.595), ukupno 61838 ili 3,6% od ukupne populacije.

Popisom iz 1961. godine tabelirane su dve kategorije anacionalnog izjašnjavanja: "nacionalno neopredeljeni i nepoznato" (47.753) i "Jugosloveni – nacionalno neopredeljeni" (3.174), ukupno 50.927 anacionalno izjašnjenih, ili 2,7% u ukupnom stanovništvu.

Popis iz 1971. godine po prvi put tabelira i lica koja su se direktno regionalno izjasnila (kao Vojvođani, ali i Banaćani, Sremci, Somborci itd.). Takvih je tada bilo 5.255. Od ostalih anacionalnih oblika izjašnjavanja u ovom popisu su prisutni još i: tzv. "po članu 41." (prema tadašnjem Ustavu SFRJ svako je mogao da odbije da odgovori na pitanje o etničkoj pripadnosti, a takvih je tada bilo 1.025), "Jugosloveni" (46.928), "ostali" (699) i "nepoznato" (6.341), ukupno 60.248 ili 3,1%.

Popis iz 1981. godine zadržao je veoma slična tabelarna rešenja za prikaz anacionalne etničke pripadnosti. Broj lica koja su regionalno deklarirala svoju etničku pripadnost značajno je opao u odnosu na prethodni popis i sada je iznosio 1.643. To je svakako uslovio enorman porast lica deklariranih kao Jugosloveni, pa su se mnogi raniji "regionalci" sada izjasnili kao Jugosloveni. Od ostalih neetničkih oblika izjašnjavanja ovaj popis je još registrovao: "ostale" (1.147), "neizjašnjene" (1.937), "neopredeljene" (1.424), "Jugoslovene" (167.215) i "nepoznate" (3.188), ukupno 176.554 ili 8,7% od ukupne populacije.

I u popisu iz 1991. godine zadržana su gotovo ista tabelarna rešenja kao u prethodna dva. Broj regionalno deklariranih lica u odnosu na prethodni popis porastao je i sada je iznosio 2.503. Od ostalih anacionalnih kategorija bili su prisutni još i: "ostali" (1.465), "neizjašnjeni i neopredeljeni" (5.427), "nepoznati" (15.493) i "Jugosloveni" (174.295), ukupno njih 199.183 ili 9,9% od celokupnog stanovništva Pokrajine.

Popis iz 2002. godine zadržao je potpuno identična rešenja u tabelarnoj organizaciji u odnosu na prethodni popis. Broj regionalno izjašnjenih povećao se u odnosu na raniji popis za čak četiri puta i sada je iznosio 10.154. Od ostalih neetničkih kategorija bili su prisutni još i: "ostali" (5.341), "neizjašnjeni i neopredeljeni" (55.016), "nepoznati" (23.774) i "Jugosloveni" (49.881), ukupno njih 144.166 ili 7,1% od celokupnog stanovništva Vojvodine.

Zaključak

Kada broj stanovništva na nekoj teritoriji konstantno opada i kada njegovom eventualnom rastu isključivo doprinosi imigracija, teško je govoriti o realnim mogućnostima očuvanja identiteta autohtone populacije. Sa druge strane, na osnovu analize demografsko-statističkih podataka, može se tvrditi da ne postoji jasno iskazana svest o regionalnoj pripadnosti.

Dimitrije Boarov: EKONOMSKI ASPEKTI AUTONOMIJE VOJVODINE

1. Glavna ekonomska specifičnost Vojvodine danas – to je da je ona regija u Srbiji koja je značajno razvijenija od proseka Srbije, što zahteva da se u njoj određena ekonomska pitanja rešavaju na drugačiji način nego u Beogradu i centralnim delovima Srbije – i da ta rešenja budu mnogo bliža evropskim rešenjima. To je prvi razlog što je Vojvodini potrebna funkcionalna autonomija.

Vojvodina u Srbiji, bez Kosova i Metohije, ima 27 odsto stanovništva, a ostvaruje oko 35 odsto društvenog proizvoda. Mada ne raspolažemo podatkom o sadašnjem učešću Vojvodine u bruto domaćem proizvodu Srbije, može se poći od pretpostavke da je učešće Vojvodine i u tom pokazatelju najmanje 35 odsto, a logika nalaže zaključak da je ono veće za najmanje 5 procentna poena.

Služeći se navedenom aproksimacijom može se proceniti da je 2004. godine u Vojvodini ostvaren bruto domaći produkt (BDP) od najmanje 7,7 milijardi dolara (po tekućem kursu dolara), a prema tom pokazatelju to bi značilo da smo u Vojvodini te godine imali BDP *per capita* od 3.850 dolara, dok u ostalom delu Srbije imamo oko 2600 dolara *per capita*.

Čak i po ovoj najskromnijoj računici ispada da je Vojvodina najmanje za blizu 50 odsto razvijenija od ostatka Srbije – mada i ona danas producira samo oko 60 odsto društvenog proizvoda u odnosu na onaj koji je ostvarivala pre 15 godina. Dakle i Vojvodina je temeljno propala pod Miloševićem režimom – čak i više nego Centralna Srbija, ali se nakon 2000. godine stalno razvija po stopama rasta BDP nešto višim od proseka Srbije, što rezultira postepenim rastom učešća Vojvodine u BDP Srbije.

Vojvodina u pukom ekonomskom pogledu ima više nego dovoljnu snagu da snosi troškove funkcionalne autonomije, jer će oni veoma brzo, takoreći automatski – rezultirati takvim dodatnim ekonomskim razvojem i kapitalnim prinosom koji će višestruko nadmašiti predujmljene troškove.

2. Platforma Izvršnog veća Skupštine Vojvodine tačno uočava da Autonomna Vojvodina ne može ostvarivati svoje bitne funkcije ukoliko nije načelni titular svojinskih prava nad državnom svojinom koja se nalazi na njenoj teritoriji, sa izuzetkom onog dela državne svojine koja je u funkciji onih centralnih državnih organa koji vode poslove u oblastima u kojima centralna vlast rezerviše puna ovlašćenja u cilju zaštite javnog interesa od republičkog značaja. Zato što je upravljanje državnom svojinom koju su stvorili građani Vojvodine nerazdvojivo od borbe za poboljšanje njihove ekonomske pozicije.

U tom smislu se traži eksplicitno, ustavno proširivanje nadležnosti Pokrajine na neke ekonomske oblasti od vitalnog značaja za građane u Pokrajini, koje su do sada bile definisane kao oblasti od javnog interesa republičkog značaja, a koje se objektivno mogu bolje zaštititi i unaprediti na pokrajinskom nivou (šume, vode, putevi, poljoprivreda, prirodna bogatstva, javna bezbednost i slične oblasti od javnog regionalnog interesa).

Kao posebno značajno za funkcionalnu autonomiju u Vojvođanskoj platformi se ističe da Pokrajina većinu svojih nadležnosti treba da finansira iz izvornih prihoda, te da se, u okviru danas opšteprihvaćenog evropskog načela "fiskalne decentralizacije", na primer, najmanje polovina fiskalnih prihoda sakupljenih na njenoj teritoriji mora raspoređivati u samoj Pokrajini, odlukama samih pokrajinskih organa; za proporciju ravnopravne deobe zajedničkih fiskalnih prihoda sakupljenih na teritoriji autonomne pokrajine ili za pravila po kojima se dele ti zajednički prihodi – potrebna je ustavna garancija.

3. Autonomija Vojvodine, potrebna zbog ekonomskih karakteristika regije, ne može se graditi na starim osnovama pošto je u poslednje dve decenije došlo do bitnih društveno-ekonomske promene i u Vojvodini, a te promene nalažu promenu koncepcije autonomne pokrajine.

Posle istorijskog sloma socijalizma u svetskim razmerama, početkom devedesetih godina XX veka, i nakon rušenja Miloševićevog autoritarnog sistema "produženog socijalizma u Srbiji", oktobra 2000. godine, kao i posle raspada Jugoslavije (koji je okončan ove godine), u novom sistemu parlamentarne, pluralne demokratije i tržišnog privrednog sistema u Srbiji – i sama Vojvodina je doživela temeljne političke, socijalne i ekonomske promene, pa mora biti izmenjena i koncepcija njene autonomne pozicije u Srbiji.

Sistem "ekonomske redistribucije" koji je bio jedan od stubova socijalizma više nema oslonac u starim ideološkim dogmama, društvenoj svojini i federalnoj organizaciji države, pa se i borba za pravedniju

"redistribuciju" ne može više voditi preko birokratskih političkih institucija, u ime i za račun "kolektivne privrede" na teritoriji "društveno-političke zajednice".

Privreda u Vojvodini je u velikoj meri privatizovana (oko 50 odsto ukupnog kapitala je u rukama privatnih preduzetnika), a privredni sistem Srbije je delimično liberalizovan, pa je glavni interes Vojvodine da se očuva jedinstvo tržišta u Srbiji. To je najbolje ilustrovati vladajućom taktikom privlačenja stranih investitora u Vojvodinu, jer se uvek ističe da oni imaju potpuni pristup celom tržištu Srbije. U tom smislu je funkcionalna autonomija Vojvodine daleko bolje rešenje od stare autarkičnosti socijalističke autonomne pokrajine.

4. U Vojvodini su objektivno promenjeni parametri za populacioni politiku i probleme preterane imigracije može uskoro postati problem nedovoljne imigracije.

Iz Vojvodine se u proteklih 15 godina iselilo oko 100.000 pripadnika nacionalnih manjina i oko 100.000 ranijih starosedelaca – što sugerira zaključak da u Vojvodini više nema 54,6 odsto stanovništva koje je rođeno na teritoriji Pokrajine, a što je rezultat migracione slike iz popisa 1991. godine – slike koju ne možemo da uporedimo sa popisom iz 2002. godine, jer ona tim popisom nije snimljena.

Vojvodina ipak, po popisu iz 2002. godine ima 60.000 stanovnika više nego u vreme predhodnog popisa. To znači da je deficit stanovništva više nego popunjen imigracijom. Ipak, postoje procene da će se imigracija stišavati u narednim decenijama i da broj stanovnika u Vojvodini može početi rapidno da opada. To sa ekonomskog stanovišta nije poželjno, jer je gustina naseljenosti (94,5 stanovnika po kvadratnom kilometru) i dalje najmanja na području Srbije.

5. U prilog autonomije Vojvodine indirektno govore i posledice protekle centralizacije Srbije.

- Centralizacija i gašenje stvarne autonomije Vojvodine nisu ojačali državni autoritet i doveli do pozitivnih posledica jedinstva pravnog prostora, nego je kredibilitet države kod građana bitno smanjen, a u Vojvodini naročito.

- U ekonomskoj sferi transfer finansijske moći u centar državnog aparata ne samo da nije racionalizovao upotrebu oskudne akumulacije, nego je doveo do rasipanja kapitala, besmislenih investicija, velike korupcije, prevelike javne potrošnje u neproaktivnim domenima i katastrofalnog

procesa dezinvestiranja, sa ogromnom nezaposlenošću kao glavnom socijalnom posledicom.

- Navodna politika brzog "ujednačavanja razvijenosti" u Srbiji putem posredovanje državnog vrha, s kojom su opravdavani transferi kapitala iz Vojvodine u druge krajeve, ne samo da nije dovela da bržeg privrednog rasta u nerazvijenim krajevima Srbije – nego je dovela do širenja razlika u razvijenosti, jer je zbog procesa opšteg osiromašenja, prirodno, pokrenula ljude i preostali kapital iz najsiromašnijih, ka nešto manje osiromašenim krajevima.

- Centralizacija javnih fondova zakonito je vodila nenamenskoj upotrebi njihovih sredstava i slabljenju mehanizma prikupljanja njihovih prihoda – što je zbirno delovalo u pravcu njihove potpune degradacije, pa je finansiranje javnih potreba došlo do kolapsa ne samo u Vojvodini, nego i u celoj Srbiji.

- Birokratska "nacionalizacija" društvene svojine na teritoriji cele Srbije, pa dakle i na teritoriji Vojvodine i lokalnih samouprava, te najstroža centralizacija odlučivanja o raspolaganju i korišćenju državne svojine (Zakon o svojini RS), navodno radi njene zaštite i bolje upotrebe – nužno su doveli do suprotnih posledica – neracionalnog korišćenja državne svojine i, sledstveno tome, do radikalnog smanjenja njene vrednosti.

- Ukidanje gotovo svih oblika "fiskalnog federalizma" ne samo da nije povećalo racionalnost budžetske potrošnje i ne samo da nije dovelo do pravednijeg prikupljanja fiskalnih prihoda – nego je izazvalo upravo suprotne posledice. Budžetska potrošnja i dalje favorizuje nepodnošljivi opstanak starog stanja i zamrzavanje neracionalne matrice odlučivanja o fiskalnim troškovima, a prikupljanje fiskalnih prihoda ide nasuprot razvojnoj politici i širi nepravde, to jest, preko sistema pretežno indirektnog oporezivanja (pretežno najšire potrošnje) sve više opterećuje ekonomski najslabije društvene slojeve, a štiti interese uskog kruga moćnih finansijskih centara.

- Vojvodina je zbog takve centralizacije finansijske moći u vrhu državnog aparata u nemogućnosti da izvrši bilo kakav značajniji uticaj na poželjnu alokaciju akumulacije u regionalnom javnom interesu i na distribuciju javnih troškova u skladu sa konkretnom poreskom snagom pojedinih slojeva i lokalnih teritorija, što bitno usporava njen regionalni razvoj, a ne donosi nikakvu korist drugim krajevima Srbije.

- Prema podacima koje je objavila nevladina organizacija Forum V-21 (Novi Sad, 2002), oslanjajući se na podatke Saveznog zavoda za statistiku u

Beogradu, godišnji društveni proizvod u Vojvodini 1989. godine je bio 6.095 miliona dolara, a 1999. tek 2.534 miliona dolara. Eksperti V-21 su izračunali da je Vojvodina u tom razdoblju izgubila 27.679 miliona dolara društvenog proizvoda, samo u poređenju sa fiksiranim društvenim proizvodom iz 1989. godine. U istom vremenskom segmentu, godišnji društveni proizvod Srbije bez AP opao je sa 12.169 miliona dolara na 5.089 miliona dolara, a ukupno je centralno područje republike izgubilo 54.516 miliona dolara. Kad se, međutim, ovi gubici podele sa brojem stanovnika, vidi se da je svaki Vojvođanin u Miloševićevih 11 godina izgubio 13.578 dolara proizvoda (ili oko oko 30.000 tadašnjih nemačkih maraka), a svaki stanovnik centralne Srbije 10.642 dolara (ili oko 24.000 tadašnjih nemačkih maraka). Izgubili su, ponavljamo, mnogo više i Vojvodina i Srbija, jer ova računica polazi od zamrznutog stanja iz 1989. godine, dakle polazi od pretpostavke decenije bez razvoja. Kad bi se pošlo od pretpostavke da bi Vojvodina i centralna Srbija u toj poslednjoj deceniji XX veka imale normalnu stopu rasta za nerazvijene zemlje, od, recimo, 5 odsto godišnje, zajednički gubitak proizvoda bio bi verovatno dvostruko veći, znači najmanje oko 150 milijardi dolara.

- Centralizacija je u Vojvodini ostavila najteže posledice na kapitalnim objektima javne i privredne infrastrukture i bez revitalizacije autonomnih nadležnosti Vojvodine u ovoj oblasti, ugrožena je nekada ključna komparativna prednost Pokrajine u razvojnoj perspektivi.

- Nekada sa znatnim kapacitetima saobraćajne infrastrukture, Vojvodina je u proteklih 15 godina potpuno izgubila korak u njihovoj modernizaciji i povećanju protočnosti – što je u domenu željezničkog transporta, telekomunikacija, vazdušnog i vodenog prevoza, pa i drumskog saobraćaja – postalo zabrinjavajuće i objektivno usporava investicionu aktivnost i pozicioniranje Vojvodine na evropskom tržištu.

- Željeznička mreža je u celini zapuštena, a čak i jedan od dva glavna željeznička pravca (onaj na pravcu sever-jug) tek u 2005. godini doživljava elementarnu rekonstrukciju. Željeznička veza sa zapadom, preko mosta kod Bogojeva bila je u prekidu duže od decenije. Veza sa istokom ima protočnost iz XIX veka. Veze sa Republikom Srpskom su neadekvatne izvanredno povećanim potrebama. Gradnja željezničkih terminala u Subotici i Novom Sadu je blokirana nestašicom finansijskih sredstava i niskim nivom stručnog vođstva. Centralizovano željezničko preduzeće u državnoj svojini je nedovoljno stručno i aktivno u potrazi za međunarodnom finansijskom potporom, niti ima dovoljnu podršku nadležnog republičkog ministarstva; vojvođanska administracija nema nikakav uticaj ni u pogledu revitalizacije

željezničke mreže i staničnih postrojenja i terminala na teritoriji Pokrajine, ni u pogledu modernizacije samog željezničkog transportnog preduzeća, što u krajnjoj konsekvenci blokira implementaciju savremenog sistema integralnog transporta.

- U oblasti poštanskog saobraćaja i telekomunikacija tek poslednjih godina dolazi do elementarnih investicija u modernizaciju fiksne telefonske mreže – a taj zaostatak je, srećom, umanjen snažnim razvojem mobilne telefonije. Ipak, te komunikacije ostaju usko grlo bržeg razvoja informatičkih usluga i stvaranja sistema obaveštavanja u realnom vremenu.

- Uprkos dovršetka jedne trake autoputa između Novog Sada i Subotice i dogradnje druge trake autoputa između Beograda i Novog Sada (koja još nije okončana), na evropskom koridoru E-75, Vojvodina u drumskom saobraćaju zaostaje za potrebama razvoja drumskog prevoza na njenoj teritoriji, a istovremeno se odlukama o izdavanju pod koncesiju čitavog osnovnog pravca (Subotica-Beograd) ekonomski i finansijski obesmišljava eventualno buduće pravo Vojvodine da vodi politiku izgradnje i održavanja drumske mreže na sopstvenoj teritoriji.

- U energetske oblasti, samo zahvaljujući naporima Izvršnog veća Vojvodine očuvan je (u domenu nafte i gasa) princip da javna preduzeća u energetici, koja posluju resursima i industrijskim kapacitetima na tlu Vojvodine, imaju sedišta na tlu Vojvodine. Očuvanje sedišta JP "Transnafta" na tlu Vojvodine veoma je bitno s obzirom da postoji evropski interes da se izgradi naftovod Konstanca-Trst, te ova odluka obezbeđuje i institucionalno učešće AP Vojvodine u koordinaciji energetske zajednice jugoistočne Evrope u domenu nafte i gasa, pa i u domenu elektroenergije (s obzirom da distribicioni sistem u elektroprivredi Srbije neće biti privatizovan, a očuvan je subjektivitet "Elektrovojvodine").

- Rekonstituisanjem JP "Vojvodina vode", posle promena 2000. godine, stvoren je elementarni preduslov da Pokrajina oživi vodoprivredne objekte u Vojvodini koji su tokom razdoblja centralizacije vodnih doprinosa doveli ceo vodoprivredni sistem na tlu Vojvodine do ivice kolapsa. Ostaje problem da ovaj sistem stekne samostalne, izdašnije prihode, kako bi se jedna od ključnih komparativnih prednosti Vojvodine, bogatstvo vodom, valorizovala.

- Rekonstituisanje JP "Vojvodina šume", takođe je preduslov da se ovaj resurs Pokrajine unapredi i stavi u funkciju hemijske i drvne industrije, kao i u funkciju bolje ekološke zaštite.

6. Za ekonomski razvoj Vojvodine jedno od ključnih pitanja je pitanje fiskalne decentralizacije, kojoj se nije pristupilo ni posle 5. oktobra 2000. godine.

Zadržani stepen centralizacije odlučivanja u javnoj potrošnji, i posle demokratskih promena nakon 5. oktobra 2000. godine, moguće je ilustrovati na razne načine. Na primer, prema izveštaju Ministarstva finansija Vlade Srbije za period januar 2001. godine – februar 2003. godine (Beograd, 2004), na dan 31. decembra 2003. godine u registru imalaca računa korisnika budžetskih sredstava bilo je u funkciji 22.758 računa, preko kojih su poslovala 9.392 korisnika – od čega je, na nivou Republike 3.517 korisnika (37,4 odsto) sa 10.207 računa (44,8 odsto), na nivou državne zajednice Srbija i Crna Gora 53 korisnika sa 86 računa, a na nivou lokalne samouprave 5.822 korisnika (61,9 odsto) sa 12.456 računa (54,7 odsto). Kada se ovim podacima, međutim, dodaju konkretni podaci o obimu sredstava koja se transferišu preko tih računa, tek tada se uočava veoma visoka koncentracija faktičke moći odlučivanja na uskom, najvišem republičkom nivou državne administracije.

Pri svemu tome treba imati u vidu da se preko propisa o obezbeđivanju prihoda opštinama, gradovima i gradu Beogradu iz budžeta Srbije ovim korisnicima transferiše samo nešto više od 11 odsto republičkih budžetskih prihoda. U politici određivanja dela poreza na zarade i poreza na promet koji će Republika vratiti opštinama i gradovima mnogi analitičari vide velike međuregionalne nepravde koje se ne ispravljaju ni posle propasti Miloševićevog režima. Uporedimo, na primer, Novi Sad (300.000 stanovnika) i Niš (250.000 stanovnika), gradove slične veličine. U 2002. godini procenjeno je da se iz poreza na promet i poreza na zarade u Novom Sadu sakupi oko 7 milijardi dinara, a u Nišu 3,1 milijarda dinara, dakle duplo manje. Od tog prikupljenog prihoda Novom Sadu se vraća 6,2 odsto, a Nišu 12,5 odsto, dakle duplo više. Ova razmera ima tendenciju učvršćenja pa je u zakonu o povraćaju sredstava u 2003. godini bilo predviđeno da se u Novom Sadu skupi 14,3 milijarde dinara, a u Nišu 6 milijardi dinara – s tim da se Novom Sadu vrati 4,9 odsto prihoda, a Nišu 10,6 odsto, itd.

Pri tome, generalno treba imati u vidu da su u Vojvodini, na primer, 2001. godine, u više od 75 odsto opština naplaćeni natprosečni iznosi poreza na dobit preduzeća, na prihode od samostalnih delatnosti i na imovinu, dok se natprosečna naplata ovih poreza utvrđuje samo u 34,7 odsto opština centralne Srbije.

Da bi se ilustrovao pravi raspored moći u Srbiji i patuljasta ovlašćenja organa autonomne Vojvodine u fiskalnoj oblasti može se navesti primer iz

2003. godine, jer je to godina za koju su objavljeni potpuni podaci. Te 2003. godine, ukupni rashodi republičkog budžeta Srbije bili su 354 milijardi dinara – a o njima je generalno odlučivala Skupština Srbije. Iz tog budžeta transferisano je tek stvorenoj državnoj zajednici Srbija i Crna Gora 41 milijarda dinara. Ukupni rashodi AP Vojvodine te 2003. godine bili su samo 13 milijardi dinara, a Skupština Vojvodine nije mogla odlučivati o 10 milijardi dinara od tih sredstava, jer je reč o transfernim sredstvima čija upotreba je predhodno određena republičkim zakonima i državnim budžetom. Dakle Skupština Vojvodine je odlučivala o 3 milijarde dinara, a Skupština Srbije o 354 milijarde dinara budžetskih rashoda. Pojednostavljeno, u Vojvodini se odlučuje o oko 1 odsto budžetskih prihoda Srbije, mada se u njoj stvara trećina proizvoda Republike.

Ogromna razlika u kapacitetu odlučivanja između Skupštine Srbije i Skupštine Vojvodine u velikoj je diskrepanci sa činjenicom da se na teritoriji AP Vojvodine, sudeći po učešću u BDP Srbije od 35 odsto, sakupi najmanje 35 odsto ukupnih fiskalnih prihoda (a sigurno i daleko više) – a to znači da se od ukupnih fiskalnih prihoda Srbije od oko 5 milijarde eura, u Vojvodini ubere najmanje 2 milijarde eura, a, verovatno i znatno više, dok se u Skupštini Vojvodine stvarno odlučuje o 50-60 miliona eura tih prihoda.

Zbog svega toga je neodrživa današnja praksa da AP Vojvodina sada institucionalno, osim prava da samostalno prikuplja neke takse, ima samo još regulisano pravo na 42,7 odsto poreza na dobit preduzeća na njenoj teritoriji i 18 odsto poreza na zarade. Ako se, međutim, ne smetne s uma da je ukupan porez na dobit u Srbiji 10 odsto, a porez na zarade 14 odsto, ispada, kolokvijalno rečeno, da sama Vojvodina, u svoju korist, oporezuje dobit po stopi od samo 4,27 odsto, a zarade po stopi od samo 2,5 odsto. Znači ni po ova dva tanka institucionalizovana stalna prihoda, Vojvodini ne pripada ni pola od tih prihoda.

7. S obzirom na značaj poljoprivrede za privredu Vojvodine, pošto ona daje blizu 25 odsto društvenog proizvoda Pokrajine (a proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića sa 35 odsto učestvuju u društvenom proizvodu ukupne industrije u Pokrajini), treba se prevashodno raspraviti oko tipa ekonomske politike koja toj strukturi odgovara, a s tim u vezi je i pitanje da li funkcionalna autonomija podrazumeva i formiranje samostalnog agrarnog budžeta Vojvodine;

Ako se, pojednostavljeno govoreći, zagovara onaj tip ekonomske politike koji u državi ili autonomnoj pokrajini vidi vodećeg koordinatora ekonomije, organizovanu silu koja mehanizmima zaštite unutrašnjeg tržišta i

koncentracije kapitala može uplvisati i ubrzavati tehnološki i opšteprivredni razvoj, onda se u teorijskom ishodištu javlja upravo onaj tip države kakvu danas zagovaraju vodeće političke snage u Srbiji. U takvom slučaju ekonomska autonomija doseže samo do pitanja preraspodele političke moći u centru države, koja bi, dakle, trebalo da vodi proagrarnu politiku beneficiranih agrarnih kredita i raznih drugih regresa i premija, zaštitnu politiku zasnovanu na iskustvima agrarnog protekcionizma i izvoznju politiku podržanu podsticajima i potpunim poreskim olakšicama;

Smatramo da funkcionalna autonomija u uslovima privatizovane poljoprivrede ne podrazumeva to da se na vojvođanskom nivou konstituše neodržavna dirizistička ekonomska, pa ni agrarna politika, jer Pokrajina ne može koncentrisati kritičnu masu kapitala preko koje se mogu nivelisati finansijske potrebe aktivne agrarne politike i razvojne politike u celini. Uostalom, ceo instrumentarij agrarne politike u Srbiji moraće se harmonizovati sa agrarnim sistemom unutar Evropske unije. Uticaj Vojvodine na agrarnu politiku

Alpar Lošonc: NAČELNE NAZNAKE O IDENTITETU VOJVODINE

Identitetski obrazac Vojvodine možemo posmatrati iz različitih uglova. Ovde ću pokušati da kombinujem pristupe koje imam u vidu, a to su međunarodni (zapravo globalizacijko/regionalni) kontekst, normativno razumevanje regionalnog identiteta, i uvažavanje datosti koje postoje u Vojvodini i Srbiji. U naslovu isticani elemenat "načelnosti" ukazuje na činjenicu da nemam ambiciju da dublje zahvatim naznačene tendencije, ali držim da se barem moraju spomenuti, jer su neizostavni.

Pokušavamo li sagledavati trendove u odnosu na savremene regione primećujemo tri markantne tendencije¹: a) intenziviranje regionalnog takmičenja, b) pojava regiona sa značajnom pozicijom gradova, c) dinamičko razumevanje regiona, d) dok je ranije bila nacionalni fenomen, regionalizacija posle osamdesetih godina reflektuje globalizacijske procese. Naravno, više nije moguće tretirati regione isključivo u nacionalnom kontekstu, u takvoj analizi bi izostali mnogobrojni relevantni aspekti. Neizostavno je, dakle, da se regioni analiziraju u multiskalarnom kontekstu koji se razvija u okvirima globalizovanih procesa. Jer, pogledaju li se različita konceptualna sagledavanja regiona u sklopu globalizacije, primećujemo izvesnu napetost. Globalizacijski procesi izazivaju responzivnost različitih društvenih aktera. Neće na isti način reagovati reprezentanti provincijalnog grada, fordistički industrijski centri ili globalni metropolisi. Za neoliberalizam koji je itekako zauzeo određujuću poziciju na paleti ideološkog repertorijuma u toku osamdesetih i devedesetih, region (ili elemenat regionalne različitosti) je a) rezultat državnog uplitanja u ekonomiju, b) izraz trenutačne neravnoteže u ekonomskim procesima koja se može korigovati osnaženjem tržišnih

¹ J. Agnew, From the political economy of regions to regional political economy, *Progress in Human Geography* 24, 1, 2000, 101-110. R. Hudson, Region and place: devolved regional government and regional economic success? *Progress in Human Geography*, 2005, 29, 5, 618-625. A. Rodríguez-Pose, and N. Gill, Is there a global link between regional disparities and devolution? *Environment and Planning A*, 2004, 36, 2097-117.

zakonitosti, c) ispoljavanje istorijske inertnosti. Time se, recimo, može objasniti više puta iskazana skepsa prema regionalizaciji od strane Vaclava Klausea u Češkoj koji je prednjačio u pravdanju neoliberalnih normi među svim planerima i dizajnerima tranzicije u postsocijalističkim zemljama. *To plauzibilno pokazuje da je neadekvatno pomišljati da su samo okoreli proponenti nacionalnih država protivnici regionalizacije* (Simptomatično je da je poslednja čehoslovačka vlada čak pokušala da izradi operativne programe za neke regione koji su bili u krizi, ali Klausova vlada je sve te programe naprosto ignorisala). Shodno tome, izražena je zamisao da se može očekivati konvergencija između nejednakih regiona, to jest, da će regioni koji su "zaostali", ali imaju isti pristup tehnologiji kao i razvijeni regioni, "uskočiti u voz", odnosno, pristići razvijene regione.

Ako sam konstatovao određene probleme u vezi regionalizacije u Zapadnoj Evropi, tada se ova ocena još više mora intenzivirati u odnosu na Centralnu i Istočnu Evropu.² Najčešća ocena je da je u Zapadnoj Evropi regionalizacija u većoj meri deo demokratkog građenja institucija, dok je u Istočnoj Evropi reč o procesima koji se razvijaju odozgo, i to na osnovu ispoljene intencije priključivanja Evropskoj uniji.³ Pritisci na državu u cilju decentralizacije su najintenzivniji u onim državama gde se dinamični, regionalni gradovi žele integrisati u evropsku podelu rada na osnovu što boljeg iskorišćavanja unutrašnjih resursa. Istovremeno, može se očekivati da će nastati otpori prema regionalizaciji tamo gde centralnim organima pripada značajna pozicija u iskorišćavanju onih proizvodnih faktora koji povećavaju kompetitivnost.

Naravno, ranije ideologije u vezi regionalne dinamike nemaju više važnost (srazmerni razvoj, smirivanje razlike između grada i sela, itd.), te neprestano generiraju razlike između regiona na osnovu dinamike tržišta. Bilo bi potpuno netačno ukoliko bismo optuživali socijalističke režime da su ignorisali, ili čak ništili regionalne identitete, no, ostaje da su isti režimi integrisali regione u ideološku stvarnost postojećih oblika socijalizama. Valja

² Umesto detaljnog navođenja različitih puteva u Istočnoj Evropi spominjem relevantne članke, Blazek, J., Regional development and regional policy in the Czech Republic: An Outline of the EU Enlargement Impacts, *Informationen zur Raumentwicklung*, 2001, 757-769. E. Drumeva, Local Government in Bulgaria, in: D. Kandeveva, *Stabilization of Local Governments*, Budapest, LGI, Books, 141-179. W. Surazska, J. Bucek, L. Malikova, P. Danek, *Towards regional government in Central Europe*, Government and Policy, 1997, 437-463.

³ A. Benz, A. and D. Fürst, Policy learning in regional networks. *European Urban and Regional Studies*, 2002 9, 212-35. A. Amin, Regions abound: towards a new politics of place, *Geografiska Annaler B*, 2004, 86, 33-44.

uzeti u obzir da su sve zemlje ovog regiona iskazale nameru da se učlanjuju u supranacionalne organizacije, jer članstvo u istima donosi značajne političke i ekonomske prednosti. No, zemlje Srednje i Istočne Evrope moraju dokazivati *verodostojnost* njihovih intencija i *odvažnost* da će konsekventno nastaviti nastojanja u cilju institucionalnih promena i prekrajanja stvarnosti. Uostalom, radi se o zahtevima koje se upućuju svima, jer svaka zemlja i vlada koja ne želi da bude istrgnuta iz međunarodne zajednice, sistematično i kontinuirano mora ispunjavati određene uslove. Iste zemlje su najavile nameru da postanu punopravni članovi institucionalnog poretka evropske unifikacije, održavanje institucionalnih veza sa Evropskom unijom, realizacije projekata. Postoje intencije regionalnog povezivanja između ovih zemalja, što stvara nove kompleksne probleme pripremanja i razvijanja odgovarajućih kapaciteta. U Srednjoj i Istočnoj Evropi ostaje stalno političko pitanje da li je regionalizacija osnov dalje modernizacije, ili obratno, kako to neki komentatori podvlače, modernizacija i demokratizacija predstavljaju još uvek glavna pitanja, a regionalizacija je tek deo ovih generalnih pitanja. Sa izvesnošću se može reći da ista pitanja važe i za Srbiju, jer shodno modernizacijskim zadacima u Srbiji, regionalizacija bi mogla da dinamizira modernizacijske procese.

Razmišljanje o regionima u Srbiji je, kao utemeljeno, moguće tek uz uslov da se prethodno osvesti, makar ukratko i selektivno, predodređenost samog konteksta tradicionalne i aktuelne rasprave. Jer, teorija je regiona ovde preliminarno četvorostruko određena: a) smislom što ga korišćenje političke moći ima u modernoj političko-ekonomskoj tradiciji, b) značenjem države koje se nadaje iz analize "realnog socijalizma", c) sadržajnim odredbama i problematikom kapaciteta države s obzirom na ishode transformacija društava Srednje i Istočne Evrope, odnosno, problematikom građenja države u sklopu "postsocijalizma", d) činjenicom odložene transformacije u Srbiji u toku devedesetih godina. Dakako, nemam ambiciju da u ovom članku tumačim sve aspekte ovih pitanja, usredsrediću se samo na izabrane relevantne dimenzije u perspektivi građenja države u Srbiji.

Generalno gledano, možemo projektovati dva oblika otelovljenja regionalne politike, a) jedna varijanta koja bi mogla da se zasniva na dominantnim oblicima državnog angažmana, no, koja istovremeno sadrži u sebi dekoncentraciju institucionalnog sistema, b) druga varijanta bi prevazilazila dekoncentraciju i zasnivala bi se na decentralizaciji, to jest, na osnovu inovativne regionalne politike, koja upućuje na praksu regionalnih inicijativa.

Ako i nadalje delimo prethodnu klasifikaciju, tada se može reći: *prva* forma moguće raspodele vlasti između centralnih organa i regiona je situacija kada postoje jasno uspostavljena pravila koja normiraju odnose. Zadaci razvoja se odvajaju i vezuju se za određene teritorijalne entitete. Regionalni organi raspolažu sa svojim prihodima, mogu razvijati delatnosti dugoročnog planiranja, kao što mogu finansijski podupirati različite lokalne vlasti na osnovu osvojene regionalne politike. Bez sumnje, ovaj oblik politike seže daleko, no, odmah se mora reći da su za instaliranje ove paradigme neophodne mnoge transformacije koje su političkog, ustavnog i ekonomskog karaktera. *Druga* paradigma pretpostavlja da se određene funkcije (kao npr. funkcija finansiranja, planiranja itd.) "pridodaju" regionima, no značajni (regionalno strukturirani) politički zadaci ostaju u kompetenciji centralnih vlasti. Naravno, dalekosežnost ove orijentacije umnogome zavisi od toga koje će se funkcije vezivati za regionalne nivoe. No, možemo registrovati problem u tome da ova orijentacija ostavlja netaknutim značajne elemente unitarne države. A zagovornici unitarnih varijanti se često pozivaju na to da je ova paradigma jedonstavnija, ili da se brže može izvesti, jer nije nužna transformacija upravnih struktura. Ova vrsta regionalizacije, zapravo, može održavati konflikte između *funkcionalnog* i *političkog* regionalizma. Zadnje pomenuta orijentacija se afirmiše od strane regionalnih političkih elita, i veoma često se promovise kao protuteža u odnosu na ambicije političkih elita nacionalne države. *Treća* paradigma zadire u najmanjoj meri u strukturu unitarne države, jer se podela vlasti odnosi isključivo na rešavanje trenutačnih problema, to jest, podela vlasti se odnosi na rešavanje određenih, konkretno prisutnih problema. Jedva da treba spomenuti da ova orijentacija ne zahteva nikakvu promenu organizacije vlasti. U svakom slučaju, regioni mogu biti stvarni akteri transformacije teritorijalnih procesa, ukoliko raspolažu sa sopstvenim prihodima, i sa stvarnim kompetencijama. Ukoliko u ovom pogledu nema obrata, tada se pre može govoriti o lažnom regionalizmu.

Različite (političke, ekonomske) elite u Srbiji, koje su prinuđene da daju odgovore na ove izazove, još su na začetku formulisanja strateških odluka i proces uobličavanja istih je posredovan raslojavanjima između elita. Odlaganje donošenja ustava, kao i hezitanje u vezi uobličavanja regionalne dinamike dobro odražava dileme koje su ugrađene u projekte političkih elita u Srbiji, kao i nepostojanje spremnosti da se premoć centralističkih struktura dekonstruiše. U ovom trenutku se pre može izveštavati o polovičnim rešenjima, nema regionalnih operativnih programa, regionalne agencije za

razvoj funkcionišu pre kao dekoncentrisane institucije centralnih organa. U Srbiji se, ne u poslednjem redu, odigrava proces ranije odgođene tranzicije sa recidivima prošlosti. Po mojoj oceni, bila koja predskazivanja u vezi regionalizacije mogu biti trošna, jer je situacija još uvek u značajnoj meri *nestrukturirana*. Ova ocena dobija na značaju kada se uzme u obzir *kumulacija problema, ali i zadataka* pred kojima se nalazi država. Pogledamo li, na primer, problematiku Vojvodine (preko koje se problematika regiona u Srbiji može veoma demonstrativno sagledavati⁴) može se navesti, da artikulacija teritorijalne autonomije, a) može ubrzati demokratizaciju Srbije, b) decentralizacija može ubrzati integraciju zemlje, c) raspodela odgovornosti između centralnih i drugih teritorijalnih organa stvara uslove za intenzivniji ekonomski razvoj.

Istovremeno, ako se želi dijagnosticirati postojeća konstelacija valja navesti, da je a) Srbija određena obuhvatnom neizvesnošću, elementima institucionalne nestabilnosti, to jest, značajnim prisustvom aspekata vaninstitucionalne sfere, b) integraciju u evropske institucije, tačnije vremenske horizonte prati skepsa, izvesna vrsta nesigurnosti, c) vojvođanski regionalni identitet je predmet intenzivnih političkih konflikata, a politička reprezentacija regionalne autonomije nije dobila široku podršku glasača, d) postojeće figure pre ukazuju na slabije moduse decentralizacije.

Raspodelu vlasti između države i regiona u Srbiji, dakle, još uvek opterećuje neizvesnost. Setimo li se gore navedenog kriterijuma da u Evropi u nekim situacijama regioni "već postoje", te se prepoznaju socijetalnom praksom, a u nekim situacijama nastaju, slična problematika se može registrovati u Srbiji. Štaviše, trendovi regionalizacije će biti zavisni od spremnosti političkih aktera da kombinuju oba spomenuta elementa. U nekim situacijama će kulturni i etnički elementi igrati ključnu ulogu, u drugim situacijama će ekonomske dimenzije igrati značajniju ulogu. (Barem da pomenem da za uspešno funkcionisanje regiona nije od presudne važnosti kako se demarkiraju njegove granice. Ne postoji nediskutabilan način ocrtavanja granica regiona. Svaki region je nužno "loše" uokviren, i po svojim karakteristikama se može vezivati za različite druge regione. To znači da crtanje mape regiona ima svoju opravdanost, ali je ono nužno ograničeno; najbitnije su, ipak, kompetencije.) Npr. diverzitet u Vojvodini je plod istorijske dinamike, on sažima tragove upisivanja različitosti u istoriji

⁴ O tome sam pokušao detaljnije da pišem u, Vojvodina as a realm of regional tendencies, in: Between Authoritarianism and democracy (Ed. By D. Vujadinović, L. Veljak, Vl. Goati, V. Pavićević), Beograd, Podgorica, Zagreb, 2003, 351-371.

podneblja. Jer, regionalni identitet upućuje na *kolektivno* stvorene slike o sebi na osnovu kojih određena zajednica vidi i tumači sebe. Postojanje regionalnog identiteta ukazuje na činjenicu da se politička i ekonomska organizacija određenog prostora shvata kao *zajednički poduhvat* svih pripadnika dotičnog prostora. Time se naznačuje da je u korenu regionalnog identiteta određena *struktura zajedništva* i privrženosti koje predstavljaju orijentir za pripadnike istog regiona. Pripadnici datog prostora ne smatraju sebe za subjekte koji su samo slučajno povezani, jer izražavaju jedan prema drugim jaču obavezanost, nego prema drugim građanima iste države. Oni se izdvajaju iz makroprostora države i svoju posebnost potvrđuju u zajedničkom nastupu. Napokon, regionalizacijom se uvodi širi prostor za višekanalnu participaciju građana. Dakle, regionalni identitet je moguć tek ukoliko postoji određena habitualizovana sklonost u odnosu na međusobno razumevanje datih pripadnika regiona. Bez stanovitih elemenata *poverenja* kolektivni identitet ne može da zaživi.⁵ Svaka grupa koja živi na datom području mora biti uverena da će biti saslušana i da će se njene težnje uzimati u obzir u okvirima političke komunikacije. Drugim rečima, izgradnju regionalnog identiteta uvek prati i izgradnja "nenametnutog konsenzusa" između sudionika istog regionalnog prostora.⁶

Valja obratiti pažnju i na jednu drugu tendenciju – u značajnom delu korpusa društvenih nauka težišna tačka se stavlja na sintagmu "slabe države"⁷ i na izuzetno slabe učinke državnog ansambla u okvirima transformacije, što baca novo svetlo na rekonstituciju strukture države u postkomunističkom periodu.⁸ A to barem nagoveštava problematiku koja ima

⁵ O tome sam više pisao, Teškoće uobličavanja kulturnog identiteta, in: *Ustavno-pravni okvir decentralizacije Srbije i autonomije Vojvodine*, (ur. A. Popov), Novi Sad, 2001.

⁶ O nenametnutom konsenzusu, Č. Tejlor, *Prizivanje građanskog društva*, Beograd, 2000, 124.

⁷ Slaba država je, naravno, često spominjana sintagma u različitim kontekstima, recimo u smislu toga da je država deficitarna u pogledu korišćenja aparata sile (J. S. Migdal, A. Kohli, V. Shu, *State Power and Social Forces*, Cambridge, 1994), da se politička kompeticija ne reguliše posredstvom pravila izbora, da se političari takmiče za privatne rente (D. Marcouiller, L. Young, *The Black hole of graft: the predatory state and the informal economy*, *American Economic Review*, 1995, 3, 630-646.). Problematiku slabe države sam pokušao obuhvatiti u *Od tranzicije do transformacije, ili od jednostavnosti do kompleksnosti*, in: *Dijalozi o tranziciji u demokratiju*, ur. R. Bubalo, HCIT, Novi Sad, 2005, 10-22.

⁸ St. Holmes, *Cultural Legacies or State Collapse? Probing the Postcommunist Dilemma*, in: M. Mandelbaum, ed., *Postcommunism: Four Perspectives*, New York, 1996; A. Przeworski, *Sustainable Democracy*, Cambridge, 1995; R. Whitley, *Transformation and Change in*

reperkusije i na regionalnu problematiku, a itekako pogađa Srbiju. Jer, ako regionalizacija u Srbiji zahteva određenu vrstu državnog angažmana, to jest, razvijanje kapaciteta države, tada se slabosti državnog nastupa reflektiraju na regionalizaciju. Demokratija je, doduše, postala jedina prihvatljiva mogućnost uređenja države, ali bitni parametri života se stvaraju, donose i sprovode izvan kontrole javnosti, posebno demokratske. Postoje uočljivi deficiti i u odnosu na kvalitet demokratskog poretka i tržišta u Srbiji, drugačije rečeno, radi se o niskom ekvilibrijumu između demokratije i tržišta.⁹ Dakle, odista postoji sinergija između ojačavanja tržišnih dimenzija i demokratskih kodova, ali tek na niskom nivou, što odudara od početnih dramaturgija. Značajno je dakle da nove predatorske koalicije ne prepoznaju interes u snaženju državnog ansambla koji bi efektivno regulisao odnose između ekonomskih aktera. Elite koje su na strateškim pozicijama uspešno se mogu opirati implementaciji mera upravljanja koje ocenjuju da ugrožavaju njihove interese.

Nastaje li pomak u regionalizaciji u Srbiji, valja očekivati da će se adicionalnost i u evropskim razmerama osnažiti, odnosno, intenziviraće se značaj regionalnih doprinosa u projektima. I nije slučajno da govorimo o multiregionalizmu, jer je jedan od krucijalnih pitanja dalje regionalizacije u Srbiji zapravo razvijanje regionalne kooperacije po načelu supsidijarnosti. Zasad, regionalni akteri u Srbiji su srazmerno slabi, uzimajući u obzir slabu regionalnu institucionalizaciju, kao i kapacitet povezivanja ekonomskih i socijalnih aktera na regionalnom planu. Da na kraju ukratko navedem: valja računati na duge decentralizacijske procese, čak i posle prihvatanja određenih regionalizacijskih načela.

Teritorijalna decentralizacija je prikladan oblik za efikasnu raspodelu koristi i troškova. Napokon, od ne malog značaja je činjenica da vladajuća paradigma u evropskom diskursu podupire raznovrsnost decentralizovanih formi i pripisuje im funkciju nosioca najboljih evropskih tradicija. Savremena Evropa, koja se shvata kao mreža različitih autonomija, na najupečatljiviji način potvrđuje relevantnost decentralizacije, kao načina efikasnog regulisanja javne sfere i raspodele tereta i koristi.

Europe: Critical Themes, in: E. Dittich, G. Schmidt and R. Whitley, eds., *Industrial Transformation in Europe: Process and Contexts*, London, 1995.

⁹ J. Hellman, *Winners take all: the politics of partial reform in postcommunist transitions*, *WorldPolitics*, 1998, 50 (1), 203–234. Drugačije, A. Aslund, *The myth of output collapse after communism*, 2001, Carnegie Endowment for International Peace, Russian and Eurasian Programme, Washington, Working Papers, 18.

Istovremeno, analiza istorijskih tokova u Srednjoj i Istočnoj Evropi, i posebno u "staroj" Jugoslaviji, nalaže nam potrebu da upozorimo: *ne može se staviti znak jednakosti između teritorijalne decentralizacije i neprisilnog konsenzusa*. Moguće su situacije kada je decentralizacija institucionalni okvir za raspodelu moći u sklopu reprezentanata vlasti, kao što je to, uostalom, pokazivala i konstelacija u bivšoj Jugoslaviji. Postojale su forme teritorijalne decentralizacije, no, one su bile kanali ostvarivanja određenog tipa vlasti. Kosovo u osamdesetim godinama spada u red ovih primera. Naime, tamo se pokazalo da je posve moguće da postoji teritorijalna decentralizacija kojoj nisu privrženi ni pripadnici većine, ni pripadnici manjine. Pripadnici tih regiona, uprkos teritorijalnoj ispreplitanosti, nisu razumevali svoju pripadnost kao osnov za ostvarivanje demokratskih inicijativa. Kao što i drugi primeri pokazuju, decentralizacija može očitovati *tehnologiju vlasti* koja se ne saobražava pluralizmu, nego upravo posredstvom decentralizacije vrši prisilno objedinjavanje društva. Dakle, teritorijalna decentralizacija biva instrumentalizovana i njen ishod je učestvovanje političkih i kulturnih elita u distribuciji resursa. Ovo upozorenje dobija na značaju ako imamo na umu kulturnu višeslojnost, višekulturnu sazdanost Vojvodine. Ukoliko se decentralizacija ne sjedinjuje sa uvažavanjem pluralnih kulturnih kodova, tada ona predstavlja imperativno nametanje određenih okvira, to jest, u krajnjem slučaju nasilnu integraciju pluralnih kulturnih obrazaca. Očito, valja razlikovati teritorijalnu decentralizaciju od stvaranja kolektivnog identiteta koji uokviruje zajedničku privrženost na osnovu konsenzusa.

Kultura je od krucijalnog značaja za promišljanje Vojvodine. To se može, naravno, potkrepiti i sa formativnom ulogom koju kultura igra u današnjem društvu, zapravo sa kulturalizacijom koja je umnogome prisutna zahvata li se dinamika društva. No, ako bi smo se opredelili za ovaj pravac morali bi progovoriti o strukturalnoj poziciji kulture, o njenim aspektima, a to je ovde preveliki zadatak. Meni se čini dovoljnim samo da naznačim jedan problem koji se ne može prenebregnuti, a to je odnos između regionalnog i nacionalnog.¹⁰ Jer, regionalni identitet nije *per se* bolji, ili višeg reda nego etnički/nacionalni identitet. Ovo valja naglasiti, jer se čini da oko toga ima mnogo nejasnoća, bolje reći, nesporazuma. Mogućnost nije nužnost. Prvo, u Zapadnoj Evropi postoje mnogi regioni koji su sazđani na etničkom principu i dokazuju značajne modernizacijske potencijale. Dakle, povezanost etniciteta

¹⁰ Ovde se mora naznačiti i jedno drugo pitanje koje igra značajnu ulogu i kod većine i kod različitih manjina. Da li vojvođanski etnički kulturni obrasci predstavljaju nacionalne subkulture ili sadrže tendenciju snažne regionalne identifikacije?

i regiona je moguća, a procenjivanje njihovih učinaka zavisi od institucionalne infrastrukture, učinaka političkih elita, itd. Drugo, govorimo o pluralnosti identitetskih obrazaca, što znači da postavljanje nekih hijerarhijskih odnosa ne bi bilo dosledno. Treće, sa pravom se zagovara *razgradnja* nacionalnog identiteta, i naglašava se značaj identiteta koji nije sazdan po modelu neke "suštastvenosti", "supstancije", nego se reprodukuje u dinamičkim odnosima. No, isto to važi i za regionalni identitet koji je, isto tako, podložan opasnostima postvarenja. Vojvodina može biti regija sa (post)modernim potencijama ukoliko predstavlja takav okvir gde postoje odgovarajući institucionalni aranžmani, gde se poštuje i uvažava različitost u simboličkom radu unutar kulture, a ipak se iznalaze okviri za komunikaciju različitih identiteta. Kao što centralizam zna da demonstrira svoj uvek nepriznati provincijalizam i regionalni akteri mogu biti zarobljenici provincijalnog uma. Ideologeme mogu biti pogubne i u prvom, i u drugom slučaju, i provincijalnost će začas proraditi kod onog koji pomišlja da polaže pravu na krajnju istinu. Kao što nam ne trebaju centralističke/metropolizacijske, tako nam ne trebaju ni druge vulgate. Nacionalnu mitopolitiku, čije tragove vidimo još uvek u različitim situacijama, provincijalni regionalizam ne može transcendirati. Regionalni identitet *može* doprineti razgradnji/modernizaciji nacionalnih identiteta, ukoliko i sam radi na sopstvenoj (post)modernizaciji. Vojvodina može da ponudi "višak", drugačije perspektive u odnosu na autističko-nacionalne varijacije, ali tek ukoliko ozbiljno razumeva šta danas znači regionalni identitet.

Ostaje da se razmišlja o tome šta predstavlja afirmisanje kulturnih diferencija u Vojvodini. Bojim se da ne raspolažemo sa koherentnom kulturnom politikom koja odgovara ovom zadatku. Raspao se instrumentarijum kulturne politike koja se instalirala u jugoslovenskom tipu socijalizma, a još uvek nije nastao novi obrazac. Po tome živimo usred kriznih procesa, to jest, egzistiramo posle implozije ranijih vrednosnih orijentira, a novi vrednosni putokazi su isuviše nejasni i khrki i prečesto plen raspodele moći. U kritici stare kulturne politike u Vojvodini ima mnogo istine, ona je bila upregnuta u idološki projekat, u kontrolu svega postojećeg u ime ideološke istine, te se njeni oblici nasilja itekako moraju propitivati. Ali, i kritika te stare paradigme može da izrodi ideološke tendencije i ideološke sile u ime pragmatičke efikasnosti.

Analiza komparativnih situacija nam nalaže da u multikulturnom društvu uvek predstoji sporazumevanje oko zajedničkih političko-pravnih okvira koji omogućavaju kulturno potvrđivanje različitih zajednica. Kao što

mnogobrojni opisi upečatljivo pokazuju, dobro uređeno društvo pretpostavlja priznavanje zajedničkih osnovnih političkih normi koje posreduju između različitih političkih zajednica i kulturno afirmisanje različitih zajednica. Iskustvo pokazuje da je neophodno pregovaranje o zajedničkom političkom identitetu onih koji žive u pluralnom društvu. Pregovaranje koje se ovde tematizuje u tom smislu predstavlja više *procesualnost*, nego dovršeno stanje, ona otelovljuje više pregovaranje o zajedničkim političkim normama, nego puku teritorijalnu decentralizaciju. Napokon, neprisilna saglasnost koju smo gore nagovestili morala bi da se proširi na različite sfere, počev od svakodnevice do drugih sfera života. To bi bila nenametnuta saglasnost između etničke većine u Vojvodini i mnogobrojnih manjina koje će razvijati različite oblike samouprave za potvrđivanje njihovog kulturnog identiteta. To više ne može biti kulturna komunikacija između većina i manjina na osnovu ideološke istine, ali bi nosioci regionalnog kulturno-političkog ansambla morali neprestano stvarati najbolje moguće uslove za komunikaciju identiteta. Više se ne može komandovati komunikacijom između različitih etniciteta, nastale demokratske strukture, makako khrke, to ne dozvoljavaju. No, promišljena kulturna politika, koja je svesna da smo obuhvaćeni različitim kriznim procesima, mora ponuditi okvire za afirmaciju različitih (većinskih i manjinskih) identiteta, omogućujući time i eventualne međukulturalne susrete.

Slika koju ovde pružamo znači da oživljavamo staru tokvilovsku ideju u različitim oblicima *samouprave* koji omogućavaju afirmisanje kulturnih identiteta. Nijedna instanca prošlosti u Vojvodini *ne* odgovara ovoj slici. Kulturni identiteti, manjinski obrasci sa kojim se srećemo u Vojvodini, tek preko mreže različitih etničkih i ne-etničkih samouprava, institucija i civilnih asocijacija dobijaju svoj puni izraz.

Jovan Komšić:
VOJVOĐANSKI IDENTITET U TRANZICIJI¹

Nacrt jedne sociološko-politikološke analize

1. IDENTITETSKI PROBLEMI I TRANZICIONE NEDOUMICE

Dva relevantna mišljenja:

Prvo: "... snaga kulture leži u njenoj sposobnosti da stvori identitet, nešto bez čega pojedinac ne može da živi i nešto što ne može lako da se promeni. Opšta kultura pretpostavlja neku vrstu saučesništva koje mogu da shvate samo pojedinci koji su socijalizovani unutar te kulture" (**Monsera Giberno**, 1996/7).

Drugo: "Identitet je mamac pred ulazom u noćni lokal, u kojem će te očerupati... Političari, sveštenici, novinari, duhovni karijeristi teraju nas u zamišljena stada, torove... što si više progutao mamac identiteta, utoliko si više u rukama političara" (**Đerd Konrad**, 1995).

Ova dva stanovišta, na upečatljiv način, nagoveštavaju svu kompleksnost kulturnih realnosti koje se nazivaju jednim terminom – identitet. U tu složenost, dakako, spadaju i brojne dileme koje identitetsku supstancu smeštaju u polje između

- kulture i institucionalno-političke strukture;
- emancipatorskog i represivnog ambijenta lične slobode;
- nepromenljive i monolitne "autentičnosti" ("čistote") identiteta, s jedne strane, te otvorenosti i pluralnosti identiteta, s druge strane;
- integracije "istosti" i integracije u različitostima;
- tradicionalizma (tribalizma) i modernosti (građanstva);
- mogućnosti i nemogućnosti "pomirenja" identiteta sa demokratijom;

¹ Ovaj rad predstavlja segment autorovih istraživanja u okviru naučnog projekta Instituta društvenih nauka u Beogradu: *Razvoj srpskog društva u savremenim svetskim integracionim procesima: perspektive, alternative i implikacije* (Ev. br. 149020), finansijski podržanog od Ministarstva za nauku Vlade Srbije.

- saradnje i sukoba;
- pozitivnih vrednosti multikulturalnosti, s jedne strane, i ekstremnog pluralizma i kulturne tiranije ("isterivanja Đavola pomoću Satane"), s druge strane;
- netrpeljivih liberalizama i tolerantnih liberalizama;
- violentne (isključujuće) etnodemokratije, s jedne strane, i stabilizovane liberalne demokratije, sa odgovarajućim korpusom institucionalnih garancija etnokulturne pravde, s druge strane.

2. ŠTA JE VOJVODINA?

Tri relevantna stanovišta

Prvo (autorsko) stanovište:

- Vojvodina je "Švajca na Istoku Evrope" (**Svetozar Miletić; Vasa Stajić**)

- "Vojvodina je evropski projekt" (**Dimitrije Boarov**)

Drugo (stanovište naroda):

1966. godine – u pogledu šest ključnih interpersonalnih odnosa (brak, prijatelji, sused, kolega na poslu, šef, rukovodilac), građani Pokrajine su se "... značajno manje distancirali od drugih naroda i narodnosti² nego što je to bio slučaj sa drugim delovima zemlje (71% nije ispoljilo nikakvu distancu, a Mađari čak u 85% slučajeva!). Jugoslovenski prosek distance bio je 59%" (D. Pantić, 1967). Pokazalo se, takođe, da su Vojvođani bili *zadovoljniji svojom društvenom zajednicom* (čak 80%) nego drugi, te da je i u drugim istraživanjima iz sedamdesetih godina potvrđena *dominacija pozitivne međusobne orijentacije*, posebno među mladima.³

1979. godine – istraživanja pokazuju prisustvo *kulturnog paralelizma i tolerancije*, uz nagoveštaje prožimanja kultura. Tako, kaže jedna autorka, "... u Vojvodini postoje uslovi za razvijanje pluralističke (paralelističke) kulture – sistema zasnovanog na kulturnim vrednostima svih vojvođanskih nacija, u kome bi bila ostvarena ravnoteža između univerzalnih i nacionalno osobenih kulturnih vrednosti..." (Lj. Bačević, 1979, str. 95-98).⁴

² Tada je "narodnost" bio oficijelni termin za nacionalne manjine.

³ Vidi o tome i: J. Komšić, "Šanse interkulturalizma i iskušenja etnodemokratije", Otvoreni univerzitet, Subotica, 1997, str. 39.

⁴ Isto, str. 45.

1988-1990. godine – u ambijentu već uzburkanih strasti i međunacionalnih tenzija na opštem, jugoslovenskom planu, istraživanja pokazuju znake izvesnih promena u vojvođanskim etničkim relacijama, ali i dalje konstatuju trendove tolerancije i međusobnog poverenja. "Unutar Vojvodine, *bazični činioci kulturne diferencijacije su socijalne prirode, a nacionalne tek iznimno*", konstatuje istraživač i dodaje kako, krajem osamdesetih godina, tek jedna desetina Vojvođana iskazuje nacionalno-kulturnu zatvorenost, a zanemarljiv deo intenzivniju zatvorenost (Lj. Baćević, 1990, str. 107-115). U pogledu prihvatanja braka, recimo, Mađari su 1990. godine iskazivali sledeći odnos prema Srbima: 76% pozitivan, 9% negativan. S druge strane, Srbi su imali prema Mađarima 57% pozitivan, a 29% negativan stav, što ukazuje na evidentniji porast etničke distance, posebno Srba prema Mađarima. (D. Pantić u: Lj. Baćević, 1991, str. 180, 236; kurziv J. K.).

1993. godine – međunacionalni ratovi u okruženju i ekstreman porast nacionalizma u Republici Srbiji zakonito su se reflektovali i na vojvođanskom planu, utičući na brzu destrukciju nasleđenih pretpostavki etničke tolerancije i međusobnog poverenja. Tako je jedno istraživanje društvenog karaktera i društvenih promena u svetlu međunacionalnih sukoba na terenu Srbije bez Kosova (1993. godine), upozorilo na *preovlađujuću nacionalnu identifikaciju u srpskoj populaciji, značajno prisustvo autoritarno-tradicionalističkog sindroma i veliki stepen zatvorenosti srpske populacije koji ima karakteristike ksenofobije*.

Doduše, isto istraživanje pokazalo je da su jaka i veoma jaka nacionalistička orijentacija u Vojvodini (ukupno: 26,1%) manje zastupljene nego u centralnoj Srbiji (ukupno: 41,7%). To, drugim rečima, znači da je izrazita nacionalistička orijentacija među Vojvođanima (jaka – 17% i veoma jaka – 9,1%) porasla u odnosu na prethodne dve-tri godine. Ali, zbirni podatak o nenacionalističkoj orijentaciji, neodlučnima i slabo nacionalistički orijentisanim (74,5%) istraživačima je dao razloga da Vojvodinu izdvoje iz ukupnog trenda i u njoj prepoznaju prisustvo tzv. *alternativnog sindroma* (neautoritarnost, modernizam, liberalizam, uravnotežen odnos prema naciji i slično) (Z. Golubović i ost., 1995, str.159, 206, 219, 248, 252).

1995. godine – jedno od istraživanja nacionalizma u Vojvodini, obavljeno u jesen 1995. godine, pod senkom ratnih operacija u Hrvatskoj i izгона Srba iz Krajine, od kojih je najveći broj našao прибежиште u Vojvodini, pokazalo je da je *prisustvo nacionalizma u društvenom životu Vojvodine više nego očigledno*. Ipak, istraživači zaključuju da "... mada su stanovnici... već u priličnoj meri *okrenuti zatvaranju* u sopstvene etničke grupe, ne može se reći

da ova pojava predomina, niti da Vojvodini prethodi međuetnički sukob" (V. Ilić, S. Cvejić).

Dakle, uz sve trendove naglašenijeg distanciranja i opšteg nepoverenja, istraživači zaključuju da međunacionalnu scenu Vojvodine bitno određuju srpska i mađarska zajednica; da na toj relaciji ima potencijalnih i otvorenih konfliktnosti; da su snažni situacioni faktori koji determinišu prirodu tih odnosa smešteni izvan Vojvodine, te da oba nacionalizma "dobijaju tolerantan, politički artikulisan oblik i otvaraju *takmičenje oko liberalnih vrednosti*" (V. Ilić, S. Cvejić, 1997, str. 51, 126, 170-171; kurziv J. K.).

2005. godine – u traganju za modusima prevladavanja etničkih tenzija na severu Vojvodine, istraživači Centra za razvoj civilnog društva iz Zrenjanina, zaključuju sledeće: "takozvana *internacionalizacija* pitanja etničkih incidenata u Vojvodini u jesen 2004. godine dovela je do znatnog smanjenja broja ovih incidenata... Osnovni problem koji sprečava dalju stabilizaciju etničkih odnosa u Vojvodini jeste *odsustvo adekvatnih reakcija pravosudnih organa*" (Vojvodina, CDCS, 2005, 20 str.; kurziv J. K.).

Isti istraživački tim, na čelu sa Vladimirom Ilićem, rezimira istraživanje pretpostavki za upravljanje krizom etničkih odnosa u lokalnoj zajednici i polazi od zanimljive ocene da je "Vojvodina (je) *kao autonomna pokrajina problem za nacionaliste, budući da je ona teritorijalna autonomija građanskog, ne-etničkog tipa*". Istovremeno, konstatuje da "... složenost nacionalne strukture lokalne zajednice jeste svojevrsno *iskušenje* pri planiranju i realizaciji politika upravljanja opštinom i međunacionalnim odnosima u njoj. S druge strane, etnička šarolikost može da se javi i kao svojevrsni *amortizer krize*" (Lokalne politike u multietničkim zajednicama u Vojvodini, Centar za regionalizam, Novi Sad, 2005, str. 170; kurziv J. K.).

2006. godine – majsko istraživanje CESID pokazuje da relativna većina Vojvođana (48,30%) ne misli da postojanje autonomnih pokrajina podriva jedinstvo države i njen suverenitet. S druge strane, da je ova konstatacija tačna misli 19% Vojvođana, dok je 32,80% neodlučno. Još uverljivija indikacija većinske identifikacije Vojvođana sa poželjnim autonomnim supstancijama Vojvodine u okviru Republike Srbije može se naći u strukturi (ne)saglasnosti sa sledećom tvrdnjom: "Autonomnoj pokrajini Vojvodini treba novim ustavom Srbije dati prava na donošenje pokrajinskih zakona i staranje o njihovom izvršavanju". Apsolutna većina ispitanika iz Vojvodine (57,10%) slaže se sa ovom tvrdnjom (potpuno – 35,70%; uglavnom – 21,40%). Neodlučnih je nešto više od četvrtine – 26%, a protivnika političko-

zakonodavnih nadležnosti AP Vojvodine među Vojvođanima ima blizu 17% (uglavnom se ne slaže 7,40% i uopšte nije saglasno 9,40%).

Treće (političko) stanovište – tri relevantne opcije:

- puna afirmacija njenog autonomnog bića u regionalizovanoj državi Srbiji, na putu ka EU;

- negacija bilo kakvog identiteta i političkog subjektiviteta – antievropski diskurs;

- političko-institucionalna sadržina na relaciji između ova dva pola, od ukidanja, preko fasadne autonomije, do manjeg ili većeg stepena političko-pravne autonomije u ustavno-političkom poretku Srbije.

3. AUTOROVA STANOVIŠTA:

Multikulturalna priroda vojvođanskog društva ne određuje samo specifičnosti identiteta, kulturoloških obrazaca, društvenih interakcija i komunikativnih praksi, koje u značajnoj meri odgovaraju idealno-tipskoj definiciji "pluralnih društava".

Termin "**pluralno društvo**" koristim u smislu koji mu daje Arend Lijphart (*A. Lijphart*) oslanjajući se na Ekstejnovu (*Harry Ekstein*) definiciju *rascepa na osnovi segmentiranja*. "Ovo se javlja tamo gdje ih u stopu prate političke podjele, a najbolje su vidljive kroz linije objektivnog podvajanja društva, i to posebno značajnim u svakom društvu". Takođe, s obzirom da su u pitanju rascepi religijske, ideološke, jezičke, regijske, kulturalne, rasne ili etničke naravi, bitno je imati na umu da se u pluralnom društvu "... političke partije, interesne grupe, sredstva komunikacija, škole te dobrovoljna udruženja obično organiziraju u skladu s ovim rascjepima. Dijelovi populacije nastali takvim rascjepima nazivaju se *segmentima* pluralnog društva" (Prema: Lijphart, 1992: 11-12). Sledstveno tome, instruktivna je i Farnivalova (*J. S. Furnivall*) napomena o različitim delovima zajednice koji žive zajedno, no odvojeno, unutar iste političke celine, kao i definicija: "Pluralno društvo je, u najstrožemu smislu, smjesa (naroda) budući da se miješaju, ali ne i stapaju"; A. Lijphart, *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus, Školska knjiga, Zagreb, 1992, str. 11-12, 24.

Po sebi samoj, u uslovima mira, slobode i normalnog ekonomsko-političkog života, Vojvodina "proizvodi" potrebe i nudi šanse za formiranje integrativnih, građanskih identitetskih matrica, odnosno preovlađujućih privrženosti koje ublažavaju kulturalne rascepe. Kako na nivou vrednosti i svakodnevnog ponašanja, tako i u pogledu podrške konsocijalnim modelima

pokrajinske i lokalnih politika, relevantan segment Vojvođana istrajno brani mogućnost jedinstva u razlikama (pluralnog identiteta) i prekoračivanja granica segmentiranih etniciteta posredstvom simultanog članstva u različitim grupama (preklapajućeg članstva), koje pogoduje toleranciji, umerenijim politikama i saradnji ključnih društvenih aktera.

No, da bi sve to postalo dominantnim obrascem politike i građanske kulture, neophodan je stabilizovan liberalno-demokratski državno-pravni ambijent (ireverzibilne tendencije modernizacije Srbije), dobrosusedstvo i saradnja u regionu Zapadnog Balkana, kao i otvoreno, inkluzivno orijentisano okruženje Evrope, Evrope nacija, Evrope građana, Evrope regija i Evrope manjina.

Dakle, uz sve izazove tranzicione etnifikacije politike u kulturološki heterogenom društvenom miljeu, Vojvodina još poseduje dovoljno takve tradicije i kulturno-političkih potencijala za održivo (legitimno i efikasno) demokratsko upravljanje posredstvom teritorijalne autonomije, kao kombinacije institucija neutralne (građanske) javne vlasti, politike uključivanja manjina u arenu vlasti i odgovornosti, kao i procedura konsensualnog donošenja onih odluka koje zadiru u identitetsku sferu etno-kulturnih segmenata vojvođanske populacije.

I da je nema, Vojvodinu bi valjalo izmisliti, zarad alternativnog (liberalnijeg i tolerantnijeg) nacionalnog shvatanja, modernizacije i evropske budućnosti Srbije. Ovako, s obzirom da Vojvodina opstaje, uprkos svim etnocentrističkim negacijama, nimalo bezazlenim podrškama ekstremnim opcijama, incidentima, te uprkos manipulacijama strahovima od novih dezintegracija i separacija, preostaje nam da, ako hoćemo evropsku Srbiju, novim ustavom Srbije konstitucionalizujemo državu i stabilizujemo demokratiju usaglašavanjem političkih struktura i identiteta, kako sa raspoznatljivim realnostima, tako i sa tradicijom i potrebama. Sve to bi se moglo zvati i jednostavnije – decentralizacijom posredstvom evropskih standarda razvijenih lokalnih samouprava i regionalnih autonomija.

4. KAKO IZ ĆORSOKAKA ETNOCENTRIZAMA, NESKLONIH IDEJI I INSTITUCIJAMA MULTIKULTURNE I GRAĐANSKE VOJVODINE?

a. Promenom u sferi ideja:

– Drugačijom interpretacijom identiteta

– Transformacijom neliberalnih u liberalne nacionalizme

– Drugacijom idejom države (u odnosu na opsesnutost homogenom i centralizovanom nacijom-državom)

b. Promenom političke strategije:

– Od strategije isključenja manjina iz političke arene i struktura državnih vlasti, ka strategiji uključenja i saradnje

c. Delotvornim potvdama deklarativne opredeljenosti političkih elita za normalizaciju politike i proevropske reforme

d. Ekonomskim razvojem, vladavinom prava i smanjenjem količine socijalnih frustracija, strahova i anomalija

Ideje:

POLITIKA FRUSTRIRANIH I ISKLJUČIVIH IDENTITETA:

Kulturno-politička klima u regionu Jugoistočne Evrope (Zapadnog Balkana) toliko je okupirana nesrećnom istorijskom svešču i tradicionalističko-romantičarskim opsesijama "autentičnim identitetima", da maltene svaki model i konkretni pokušaj implementacije liberalno-demokratskih institucija i kreacije politike *integrationog identiteta* nailazi na snažne otpore "netrpeljivih liberalizama" i brojne pokliče o sudbonosno opasnoj ugroženosti, kako manjina tako i većinskih naroda.

RELEVANTNA TEORIJSKA MESTA za razumno promišljanje problema tranzicionih identiteta u Vojvodini, odnosno, tranzicionog identiteta Vojvodine:

1) Počću sa jednom važnom napomenom **Agneš Heler** (*Heller Agnes*) sa samih početaka postkomunističke tranzicije. Autorka, naime, upozorava da "u demokratijama koje se upravo rađaju... još ne postoje građani, ili ih ima u tek neznatnom broju", ali i veruje u realne šanse da se "tradicionalni nacionalizam (se) još uvek može pokušati, rečju i delom podjednako, preoblikovati u ustavni nacionalizam" (Heler, 1991: 555-557).

2) U traganju za pretpostavkama dobrih odgovora na pitanje mogućnosti "pomirenja" demokratije sa principom identiteta u *pluralnom* (multikulturnom) društvu, kakvo je, neosporno, društvo u Srbiji, držim da nam značajno može pomoći i vrlo relevantna Volcerova (*Michael Walzer*) teza o neminovnosti *neutralne države*, "teritorijalne a ne kulturne". Naročito mislimo na stav da *demokratija*, u modernom značenju te reči, *ne može biti plemenska* ili *etnonacionalna*: "Demokratija naravno ne poznaje prirodne celine... Savremena plemena, čvrsto ubeđena u svoj jedinstveni identitet i kulturu... u stvari predstavljaju mešavine. Politička celina mora da bude

teritorijalna, a ne kulturna: sva plemena i delovi plemena koji *tu žive* – 'naterani da se skrse jedni pored drugih' – moraju da potpadaju pod vlast neutralne države i da se utope u bezlično građanstvo. Međutim, *dominacija jednog plemena ili odustajanje od plemenske svesti svih, ne može da bude jedina mogućnost*, upozorava citirani autor (Walzer, 1995: 173; kurziv J. K.).

To znači, drugim rečima, da "radikalna parohijalnost", iliti čista "pripadnost svom plemenu i ništa više" mora biti shvaćena kao reakcija na ugroženost grupne egzistencije etnosa, njegove istorije, kulture i identiteta, a svaki projekat društva demokratskih sloboda i prava mora računati sa pluralizacijom identiteta i "... *političkim strukturama* koje najbolje odgovaraju takvom umnožavanju i deljenju. One *ne bi smele da budu unitarne, a ni identične*". Povrh toga, "*u bezbednim uslovima čovek stiže mnogo složeniji identitet od onoga koji predlaže tribalistička ideja. Poistovetiće se sa više plemena: biće Amerikanac, Jevrejin, istočnjak, intelektualac, profesor...* Umnožavanje identiteta deli strasti" (Walzer, 1995: 175, 179-180; kurziv J. K.).

3) Svodeći prethodno naznačene probleme na pitanje: "Može li država razviti potpuno neutralne političke strukture, podjednako nepovezane sa kulturom bilo kog svog građanina", **Jael Tamir** (*Yael Tamir*) odgovara rečenicom: "Možda, ali po cenu rizikovanja otuđenja i nerelevantnosti". Ipak, tragajući za alternativom već viđenom "balkanizovanom završetku" prošlog veka, navedena autorka poentira nekoliko vrlo značajnih teza. Prva se odnosi na "nezaobilazno međuprožimanje između liberalnih i nacionalnih vrednosti", što, pored ostalog, znači *odvajanje područja građanskog i nacionalnog obrazovanja*. Ipak, ona zaključuje da "... rastući značaj nacionalnih i etničkih osećanja *uvećava* pre nego što smanjuje značaj liberalnodemokratskog građanskog vaspitanja, sa njegovim naglašavanjem onih crta koje su zajedničke svim članovima, u odnosu na one crte koje su jedinstvene za svakog od njih". Konačno, u kontekstu pitanja: "Kako istovremeno zadržati različitosti i jedinstvo", Tamir veruje u realne mogućnosti saradnje među nacijama posredstvom razumnih i komplikovanih kompromisa. Važnu pretpostavku takve politike identiteta nalazi u individualnim uvidima da je moguće i korisno "deliti preference sa pripadnicima različitih grupa". Rečju, "svest o tome da smo uvučeni u *seriju kompleksnih mreža članstva* zamagljuje liniju između pripadnika i nepripadnika, i promovise višestruku (cross-group) pripadnost... *Preklapajuće članstvo* stimuliše umerenosti i saradnju" (Tamir, 2002: 29-31, 46, 238-248; Kurziv J. K.)

4) Na tom tragu, Pol Kerc (*Paul Kurtz*) govori o multikulturalizmu, plemenitom i vrednom zaštite, ali i o njegovoj drugoj, negativnoj strani koja preti tzv. *kulturnom tiranijom* i "deljenjem naroda na osnovu kulturnog zaleđa", kao novom formom aparthejda. "Ovaj oblik 'kulturalizma' može da bude podjednako opasan kao 'rasizam' ili 'nacionalizam', a oba su odgovorna za ugnjetačke i genocidne ratove". Kako bilo, po ovom autoru, takođe zagovorniku metoda "razumnog" nošenja s problemima, "mogli bismo živeti u boljem svetu kad bi *istraživanje* zamenilo veru; *premišljanje* strasnu odanost; i *obrazovanje* i *ubedivanje* silu i rat" (Kerc, 2005: 176-177, 205).

5) Iako sam u ranijim tekstovima, posvećenim problemu tranzicionih identiteta, često pominjao mesto koje sledi, držim da ga ni u ovoj raspravi o *političkim identitetima* i traganjima za pretpostavkama konsolidovane demokratije ne treba izostaviti. Naime, u njihovoj poznatoj komparativnoj studiji o "demokratskoj tranziciji i konsolidaciji", Linc i Stepan (*J. J. Linz and A. Stepan*) podvlače sledeće: "U mnogim studijama o nacionalizmu centralno mesto dato je 'primarnom' identitetu i potrebi ljudi da odaberu jedan identitet koji uvek isključuje drugi. Međutim, naše istraživanje u ovoj materiji ukazuje na dve stvari. Prvo, *politički identiteti nisu nešto fiksirano i primarno*. Tu je reč o nečem veoma promenljivom i društveno konstruisanom. Drugo, ako nacionalistički političari, kroz atmosferu koju stvaraju (ili teoretičari u oblasti društvenih nauka i statističari sa svojim sirovim dihotomnim kategorijama) ne bi forsirali polarizaciju, mnogi ljudi bi se pre odlučili za *višestruki i komplementarni identitet*. U samoj stvari, osim ranije pomenutog zajedničkog političkog 'krova' zvanično (od države) zaštićenih individualnih prava u pogledu sveobuhvatnog državljanstva i građanskog statusa pod jednakim uslovima, *ljuska sposobnost za višestruki i komplementarni identitet baš je jedan od onih ključnih činilaca koji omogućavaju demokratiju u multinacionalnim državama*" (Linz and Stepan, 1998: 55; podvukao J. K.).

6) Najzad, uz pomoć Kimlikinih (*Will Kymlicka*) merila *etnokulturne pravde* rezimirajući, faktički, i prethodne napomene o uslovima da jedna strategija formiranja nacije manje ili više uspešno prevlada svoje neliberalne potencijale.

Najpre upućujem na ocenu da su "svi nacionalizmi u stvarnom svetu složena smeša liberalnih i neliberalnih elemenata, iako su oblici i dubina neliberalizma različiti". Tome ćemo dodati autorovo mišljenje da je, uz sve teškoće preciznijeg klasifikovanja različitih tipova, najmanje sporan zaključak da *liberalni principi isključuju bilo kakav pokušaj etničkog čišćenja, ili lišavanja ljudi državljanstva, ili kršenja ljudskih prava* (Kymlicka, 1999: 30). A, na pitanje: kakav

pristup preovlađuje u novim demokratijama ICE (Istočne i Centralne Evrope), Kimlika odgovara da je očividno da one "... slede model države koja gradi naciju" i praktikuju difuzionističku politiku koja nije etnokulturno neutralna (Kymlicka, 1999: 45-46). Zato, u kontekstu traganja za uslovima "etnokulturne pravde", autor misli da oblike i dubinu (ne)liberalizma "nacionalizujuće politike" treba posmatrati posredstvom devet indikatora: 1) *stepena prinude* u promociji zajedničkog nacionalnog identiteta; 2) *uskosti "javnog prostora"* za izražavanje dominantnog nacionalnog identiteta i širine "privatne sfere" u kojoj se razlike tolerišu; 3) *moćnosti izražavanja* i političke mobilizacije na platformama koje predstavljaju izazov privilegovanju nacionalnog identiteta; 4) otvorenije ili zatvorenije *definicije nacionalne zajednice*; 5) slabije ili jače *konceptije nacionalnog identiteta*; 6) instrumentalnog (kontekstualnog) *pristupa naciji* ili, pak, sakralizacije nacije i njenog pretvaranja u svetinju; 7) kosmopolitizma, otvorenosti i *pluralnosti socijalne kulture*, nasuprot "čistoti" i "autentičnosti" neliberalnog kulturnog nacionalizma; 8) manje ili veće *ekskluzivnosti* nacionalnog identiteta i 9) stepena *javnog priznanja* legitimiteta demokratskih formi manjinskih nacionalizama (O tome: Kymlicka, 1999: 45-50).

Zašto mislim da su ove napomene od izuzetnog značaja za aktuelnu debatu o otvorenim pitanjima, problemima i dilemama vojvođanskog identiteta?

Uz ostalo, korisne su za merenje stvarne privrženosti liberalno-demokratskim principima, kao i zainteresovanosti javnih delatnika (političara, intelektualaca i naučnih radnika) za stabilizaciju demokratije i normalizaciju međunacionalnih odnosa u našem vrlo kompleksnom multikulturnom ambijentu i još osetljivijem kriznom ekonomsko-političkom momentu, kakav je aktuelni. Ove ideje, zapravo, nude dovoljno kriterijuma za raspoznavanje stvarnih ciljeva etničkih političkih preduzetnika, kao i "gomilu" argumenata za demaskiranje demagoga svih vrsta (i većinskih i manjinskih), koji strategijom permanentnih javnih konfrontacija, nepravne države i politike tipa – "što gore to bolje", rade na maksimizaciji materijalne i simboličke dobiti pre svega za sebe, uski krug svojih klijenata i pristalica, pa tek onda, šta preostane, za grupu u čije ime javno nastupaju.

Takođe, rado se pridružujem verovanju Helerove u princip građanstva i mogućnost skorijeg "preoblikovanja tradicionalnog u ustavni nacionalizam". Na tom tragu, Volcer nam nudi jasno razgraničenje tribalizma i liberalne demokratije, a Kerc razumno upozorava na opasnosti tzv. *kulturne tiranije*. Vrlo bitne su i napomene o *kontekstu*, koji određuje masovna

ponašanja i konotacije u sferi identitetskih politika. U miru i bezbednim uslovima ostvarivanja prirodnih i neotuđivih prava na život, slobodu, imovinu, dostojanstvo i traganje za srećom, ljudi su skloniji složenijim, pluralnim identitetima, koji ublažavaju strasti i "izvlače tepih ispod nogu" nacionalističkih "budilaca" i mobilizatora. Najzad, držim da su kristalno jasne još tri činjenice.

Prva je da moderna država i poredak vlasti ne moraju biti mišljeni i konstruisani plemenskim (urođeničkim) aršinima. Druga upućuje na šanse humanog toka izgradnje države i nacije uz pomoć takvih modusa politike i ponašanja koji izbegavaju krajnosti. Tako Volcerova ideja da dominacija jednog plemena ili odustajanje od plemenske svesti svih nije jedina mogućnost, može biti shvaćena i kao relevantan oslonac nemanijejske svesti i političke igre, koja ne počiva na pravilima tzv. nultog zbira (gde pobjednik dobija sve, a gubitnik ne dobija ništa). Još konkretnije, mislim na mogućnost da Vojvodina ne bude samo "srpski sever" ili, pak, nekakav "antisrbijanski entitet". S druge strane, i kad je "srpska", po meri identiteta i interesa njenog većinskog življa, Vojvodina ne mora biti manje senzibilna za manjinske identitete, a posebno ne sme biti "anti-mađarska", "anti-hrvatska", "anti-slovačka", "anti-rumunska", "anti-romska", "anti-rusinska", "anti-ukrajinska", "anti-bunjevačka", "anti-jugoslovenska", "anti-crnogorska"...

Takva mogućnost postoji. Vojvodina je istorijski potvrdila u jednom periodu svoje istorije. A, principijelno gledano, Jael Tamir je nagoveštava ocenom "... da iako se ne može osigurati da svaka nacija ima svoju državu, sve nacije imaju pravo na javnu sferu u kojoj konstituišu većinu", tako da "... umerenijim solucijama kao što su lokalna autonomija, federativna ili konfederativna uređanja, sve nacije mogu doći dotle da uživaju jednaku shemu nacionalnih prava" (Tamir, 2002: 241).

Kad je reč o relaciji većina i manjina, instruktivna je i napomena Tomasa Flajnera (*Thomas Fleiner*) o neophodnosti da "... manjina na isti način kao i većina predstavlja temelj multikulturene države, a prilikom stvaranja države se garantuje njeno učešće tako da ona ne može biti preglasana većinskim principom, drugim rečima, ako se temelji države zasnivaju na konsenzusu većine i manjine, pripadnici manjine se mogu identifikovati s državom na isti način kao i pripadnici većine. Ali, to znači da tradicionalni demokratski princip većine ne važi pri rešavanju manjinskog pitanja" (Flajner, 1996: 161). Najzad, pošto su potrebni "novi metodi i ustanove" (Flajner), njih u mnogo razrađenijoj verziji nalazimo u izloženom

značenjskom polju Kimlikinih devet indikatora (ne)liberalizma u sferi međunacionalnih odnosa.

5. POSTOKTOBARSKE PROMENE (NAKON 2000): IDENTITETI IZMEĐU ETNONACIONALISTIČKOG I GRAĐANSKOG

Preovlađujuće privrženosti

Polazeći od saznanja da karakteristike grupnih identifikacija "... mogu predstavljati relativno pouzdan prediktor stepena socijalne tolerancije i otvorenosti društva u celini" (Vasović, 1997: 246), kao i od Lijphartovog nalaza "... da interakcija između rascepa i prevladavajućih privrženosti određuje broj i prirodu segmenata u nekom pluralnom društvu" i, naročito, od zaključka da "prevladavajuće privrženosti postaju još važnije ako donose koheziju u društvu u celosti, te ako ublažavaju jačinu svih rascepa istodobno" (Lijphart, 1992: 86-87), biće zanimljivo videti kakav je karakter primarne vezanosti populacije u Srbiji (bez Kosova i Metohije)⁵ za osnovne geopolitičke okvire zajedništva, kao i za nekoliko osnovnih repernih grupa koje određuju socijalni identitet pojedinaca. Jedno istraživanje iz 2003. godine dalo nam je sledeću sliku (Tabela 1):

⁵ Popisom iz 2002. godine, u ukupnoj populaciji Srbije (7.498.001 stanovnik), identifikovano manje ili veće prisustvo 22 nacije i etničke grupe. A, kao što se vidi, u istraživačkim nalazima izdvojeno je 8 nacionalnih ili etničkih zajednica. Među njima, Srbi su najbrojniji (6.212.838 ili 82,86% u ukupnoj populaciji); slede Mađari (293.299 ili 3,91%); Bošnjaci (136.087 ili 1,82%); Romi (108.193 ili 1,44%), Jugosloveni (80.721 ili 1,08%); Hrvati (70.602 ili 0,94%); Crnogorci (69.049 ili 0,92%); Slovaci (59.021 ili 0,79%). Takođe, upozorićemo da su u zvaničnoj statistici posebno izdvojeni Muslimani (19.503 ili 0,26%), a da se u istraživanjima CPIJM koristi kategorija koja objedinjava srodna obeležja (Bošnjak-Musliman).

Tabela 1: ŠIRINA GRUPNIH (GEOPOLITIČKIH) IDENTIFIKACIJA PREMA NACIONALNOJ PRIPADNOSTI POPULACIJE U SRBIJI (u%)

	Mesto i kraj	Vojvodina ili region	Srbija	SCG	Evropa	Ne zna
Srbi	5		7	4	13	5
Crnogorci	8		16	3	11	
Bošnjaci-Muslimani	1	2		8	19	8
Hrvati	5	7	3		10	3
Jugosloveni	5	1	11	3	19	7
Mađari	53	1		1	13	
Slovaci	0	0			20	
Romi	8	5	5		5	15
Druge nacionalnosti	4	8	7		14	5

Napomena: Reč je o nalazima istraživanja Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje (CPIJM) Instituta društvenih nauka (IDN), iz Beograda, obavljenog u junu 2003.

Primitićemo, dakle, da lokalnu pripadnost najviše preferiraju nacionalne manjine u Srbiji. Romi naročito prednjače sa 68%, odmah iza njih su Bošnjaci-Muslimani, pa Hrvati, Mađari i Crnogorci, koji su na nivou ukupnog proseka (38%). Srbi su nešto niže od proseka (35%). S druge strane, Slovaci su najprivrženiji Vojvodini (50%); kod Mađara je identifikacija sa Vojvodinom (31%) odmah iza lokalne pripadnosti (53%), što je slučaj i kod Hrvata (27% : 55%). Takođe, u odnosu na 1996, uočljiv je porast inače visoke parohijalnosti kod Bošnjaka-Muslimana.

Upadljiva je, takođe, *nikakva ili vrlo slaba identifikacija najbrojnijih (naročito teritorijalno koncentrisanih) manjina sa Srbijom*. Za državnu zajednicu Srbija i Crna Gora najviše se vezuju Crnogorci (33%), pa Jugosloveni (13%) i Bošnjaci-Muslimani (8%), a ostale manjine se, osim jednog procenta Mađara, uopšte i ne vezuju primarno za ovaj geopolitički okvir zajedništva. Evropsku pripadnost, kao najvažniju, ističu najviše Slovaci (20%), Jugosloveni (19%) i Bošnjaci-Muslimani (19%). Tu je, zatim, isti procenat Mađara i Srba (13%), a najmanje je Roma najintenzivnije privrženo Evropi (5%).

Za više od trećine Srba (37%), Srbija predstavlja najvažniji oslonac identiteta. Odmah do njega je lokalna zajednica (35%). Evropa je najvažnija za

13% Srba, a kao što smo naveli, za SCG se danas prevashodno vezuje samo 4% Srba. Poređenja radi, iako u kontekstu drukčije postavljenog pitanja koje je davalo mogućnost da se odgovori na više modaliteta ("veoma važna / dosta / osrednje / malo važna / nimalo važna / ne zna"), grupne identifikacije Srba su, pre jedne decenije, u modalitetu "veoma važna", izgledale ovako: mesto – 49%; Srbija – 47%; SRJ – 42%; pokrajina – 27%; svet – 26%; Evropa – 23%; SFRJ – 15% (O tome: Vukomanović, 1998: 337-338).

A, kad je reč o ispitivanjima u kojima se pitanje odnosilo samo na najvažniji faktor osećanja identiteta, Srbi se (u ukupnom uzorku) relativno stabilno opredeljuju za vrlo nizak nivo vezivanja sa regionom ili pokrajinom (4%). Međutim, ako se karakter primarne vezanosti srpske populacije uslovno sagleda u tri diferencirana, manje ili više kulturno raspoznatljiva i specifična regiona Srbije (1. Beograd sa centralnom Srbijom; 2. Vojvodina i 3. Sandžak) tada se slika unekoliko menja (Tabela 2).

Tabela 2: PREVLADAVAJUĆE TERITORIJALNE PRIPADNOSTI SRBA PO REGIONIMA (u%)

	Lokalna	Pokrajinska-regional.	Srbija	SCG	Evropa	Ne zna
C. Srbija sa Beogradom	34	2	39	4	13	5
Vojvodina	36	15	27	5	11	2
Sandžak (Raška)	44	2	41		2	8
Srbija	35	4	37	4	13	5

Kao što vidimo, primarna vezanost vojvođanskih Srba za Pokrajinu iznosi (15%). To je više nego upola manje od lokalne, a nešto više od polovine onih koji su se primarno identifikovali sa Srbijom. No, u toj komparativnoj igri brojki, uočljivo je da je procenat vojvođanskih Srba, koji se primarno identifikuju sa Pokrajinom, skoro četiri puta veći od proseka regionalne identifikacije ukupne srpske populacije, a više od sedam puta od takve privrženosti u centralnoj Srbiji. U Vojvodini je, kao i u celoj Srbiji (bez Kosova i Metohije) najraširenija lokalna pripadnost Srba (36%), a na drugom mestu je primarna vezanost za Srbiju (27%). S druge strane, vezanost za Evropu je za 1% manja nego u ukupnom uzorku Srba (11,92%).

Zastupljenost pojedinih formi najvažnije grupne identifikacije sa velikim repernim grupama, kao što su nacija, konfesionalne, klasno-slojne, profesionalne i političke grupe, sagledaćemo na Tabeli 3:

Tabela 3: IDENTIFIKACIJA SA VELIKIM REPERNIM GRUPAMA (u%)

	Vreme istraživanja		
	1996.	2000.	2003.
Generacija	17	29	32
Profesija	20	14	13
Nacija	52	30	30
Vera	41	12	11
Politička stranka		2	0.9
Neka druga			3
Ne zna, B. O.			8

Napomena: Reč je o nalazima istraživanja Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje (CPIJM) Instituta društvenih nauka (IDN), iz Beograda, obavljenih u maju 1996, februaru 2000. i u junu 2003.

Izvori: Za 1996. godinu, korišćeni su podaci iz studije M. Vasović, "Karakteritike grupnih identifikacija i odnos prema drugim etničkim grupama"; U Zborniku: S. Mihailović i dr., *Između osporavanja i podrške*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1997, str. 248., a za 2000. godinu, podaci su preuzeti iz studije D. Pantića, "Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. godine"; U Zborniku, V. Goati i dr., *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2002.

S obzirom da sam u ranijim tekstovima (Komšić, 2003a; Komšić, 2005), detaljnije komentarisao podatke iz navedenih tabela, za ovu priliku, ograničiću se samo na nekoliko aspekata. Naime, ako pogledamo kako su se u junu 2003. (na ukupnom uzorku Srbije bez KiM) identifikovali pripadnici svake nacionalne zajednice, ponaosob, tada ćemo uočiti da je, kod Srba, nacija na prvom mestu (32,54%), generacija na drugom (31,36%), a profesija na trećem (12,03%). Inače, vezivanje za naciju je najzastupljenije kod Roma (42,11%) i kod Slovaka (40%), zatim, kod Bošnjaka-Muslimana (33,33%) i Crnogoraca (33,33%). Istovremeno, za Rome, Slovake, Crnogorce i Srbe nacionalna pripadnost predstavlja najvažniju crtu identiteta. Za Bošnjake-Muslimane najvažnija je verska pripadnost (36,11%). Generacijska pripadnost je najvažnija za Hrvate (55,17%), Jugoslovene (52,94%) i Mađare (45,45%).

Kod Mađara i Hrvata je nacionalna pripadnost druga po važnosti (22,73%, odnosno 13,79%). Najzad, najviše su privrženi profesiji pripadnici najmanje brojnih nacionalnosti, koje nisu u upitniku izričito navedene (39,29%), što je tri puta više od prosečne vezanosti ukupne populacije (13,24%), odmah iza njih slede Slovaci sa 30% privrženosti profesiji.

Sve u svemu, zaključićemo da se etnonacionalna pripadnost, i na ovom primeru, pokazuje ključnim stožerom i diferencirajućom varijablom socijalnih identifikacija pripadnika najbrojnijih nacionalnih zajednica u Srbiji. Odmah uz nju ide generacijska pripadnost, a potom, profesija i konfesija. Takođe, s obzirom na činjenicu da "... interakcija između rascepa i prevladavajućih privrženosti određuje broj i prirodu segmenata u nekom pluralnom društvu" (Lijphart, 1992: 86), na pitanje: *Da li ovakva slika upućuje na aktuelno produbljivanje rascepa ili, pak, na trendove ujedinjenja segmenata oko nekih zajedničkih vrednosti, možda je najadekvatnije odgovoriti kako je reč o ambivalentnoj situaciji, sa još nedovoljnim parametrima za egzaktniju procenu budućih ishoda igre integrativnih i dezintegrativnih faktora u Srbiji.*

Takođe, na osnovu izloženih podataka o širini teritorijalnih identifikacija, kao i o vezanosti za velike repere grupe, nije moguće potvrditi da se u Srbiji danas suočavamo sa slučajem koji Lijphart zove važnim kohezivnim dejstvom prevladavajućih privrženosti, što ublažavaju jačinu svih rascepa istovremeno.

Da kod nas to nije slučaj, upravo pokazuju podaci o *homogenizovanju segmenata posredstvom primarne privrženosti svojoj etno-naciji i istovremenoj difuziji primarnih geo-političkih pripadnosti*. Posebno zbog toga, što kod ovog drugog indikatora, dominira parohijalna vezanost u ukupnoj populaciji, sa nikakvom ili vrlo slabom preovlađujućom identifikacijom pripadnika najbrojnijih manjinskih nacionalnih zajednica sa državom (Srbijom).

Ipak, u anomičnom ambijentu pomešanih osećanja i nekonsekventnih mišljenja, za perspektivu demokratije u Srbiji veoma je značajno što istraživanja pokazuju da postoje relevantni potencijali građanstva u Srbiji. Gotovo dvotrećinsko optiranje prioriteta individualizma u odnosu na kolektivističku interpretaciju prava i sloboda je, u tom smislu, pozitivna indikacija. Posebno je značajan nalaz o izrazitom preferiranju individualnih (građanskih) prava među pripadnicima manjinskih zajednica, koje i na indeksu nacionalne-građanske orijentacije iskazuju veću privrženost građanstvu (u odnosu na ispitanike srpske i romske nacionalnosti). Na pomenutom indeksu, tzv. mešani tip je dominantan modus razmišljanja kod ispitanika hrvatske i srpske nacionalnosti, zatim, kod Jugoslovena, Slovaka i

Roma, dok umerena građanska orijentacija dominira kod Mađara i Bošnjaka (o tome: Komšić, 2003: 66-67).

Pretpostavljajući da šanse za preoblikovanje etnonacionalizma u ustavni nacionalizam i izlazak iz anomične "magle" pomešanih osećanja, u dobroj meri, zavise i od raspoloženja građana Srbije u odnosu na rešavanje tzv. državnog pitanja i institucionalne forme teritorijalne organizacije vlasti, na stranicama koje slede, uputićemo na još nekoliko slika konkretnih raspoloženja građana Srbije i Vojvodine.

Državno pitanje – novi ustav Srbije i decentralizacija vlasti

Fokusirajući pažnju na problem vrednosne "podloge" aktuelnih i predstojećih institucionalnih reformi u Srbiji, podsećamo da se na primeru ranijih istraživanja moglo uočiti kako "ispitanici shvataju demokratiju na različite načine i pod njom podrazumevaju prilično raznovrsne stvari" (Mihailević, 1999: 221-222). Slično tome, zapažamo da i istraživački nalazi iz 2003. godine pokazuju značajne razlike u tretmanu relevantnih aspekata političko-državnog identiteta i organizacije vlasti u Srbiji.

U tom kontekstu, da na osi centralizacija – decentralizacija ostaju brojna otvorena pitanja i kontroverze koje treba da reše ustavotvorci i kreatori novih demokratskih institucija tzv. vertikalne podele vlasti pokazaće nam raspoloženja stanovništva Srbije prema konkretnim modusima decentralizacije posredstvom *regionalnih autonomija* u Srbiji.

Kad je reč o **statusu Vojvodine**, zanimljiv je, recimo, podatak da je jedno, pet godina staro (oktobar 2001) istraživanje novosadske Agencije *Scan*, na reprezentativnom uzorku od 1500 Vojvođana, pokazalo da Vojvođani iskazuju naglašeno nezadovoljstvo aktuelnim položajem pokrajine u Srbiji. Oko 70% ispitanika smatra da nije dobro što se Vojvodini uskraćuje pravo finansiranja iz sopstvenih poreza i javnih prihoda i što se pokrajina finansira iz sredstava koje joj ustupi ili prenese Republika Srbija. Istovremeno, sa punom kontrolom nad vojvođanskim finansijama složilo se tada 10% ispitanika.

U kontekstu političkog uređenja Vojvodine i Srbije, navedeno istraživanje pokazalo je da se za autonomiju Vojvodine iz 1974. godine izjasnilo 39,1% ispitanika. Za više autonomije u Srbiji, ali manje nego 1974. godine, opredelilo se 21,3% ispitanika. Za Vojvodinu-republiku izjasnilo se 5,9%; za samostalnu državu – 5,5%, dok je za sadašnji status Vojvodine bilo opredeljeno 13,9% ispitanika. Takođe, da svaku autonomiju treba ukinuti

misli je 3,5% Vojvođana, dok se oko 11% ispitanika izjasnilo da ne zna, ili da su za neka druga rešenja statusa Vojvodine. Najzad, više od polovine ispitanika smatralo je da je konačno vreme da se pokrene pitanje povećanja nadležnosti Pokrajine Vojvodine; 20% je mislilo da su te priče preuranjene, a 12% da one izazivaju nove probleme, te da ih ne treba pokretati. Uz to, trećina njih smatrala je da bi regionalizacija Srbije koristila Vojvodini (*Dnevnik*, Novi Sad, 01. novembar, 2001, str. 8-9).

Prelazeći na širi i još aktuelniji plan, nalazi beogradskog CPIJM IDN (iz juna 2003) pomoći će nam da sagledamo kakvo je mišljenje građana Srbije (razvrstanih prema nacionalnoj pripadnosti) o najboljem statusu za Vojvodinu (Tabela 4):

Tabela 4: STAVOVI GRAĐANA SRBIJE O STATUSU VOJVODINE (u%)

	<i>Ukinuti autonomiju</i>	<i>Za status quo</i>	<i>Proširiti autonomiju</i>	<i>Dati status republike</i>	<i>Ne zna</i>
Srbi	12.3	57.9	17.0	3.9	8.1
Crnogorci	5.5	44.4	44.4		5.5
Bošnjaci-Muslimani		16.6	63.8	8.3	11.1
Hrvati	3.4	31.0	31.0	24.1	10.3
Jugosloveni	11.5	46.1	32.6	5.7	3.8
Mađari	1.4	10.4	44.7	41.7	
Slovaci		50.0	50.0		
Romi		52.6	15.7		31.5
Druge nacionalnosti	5.3	25.0	41.0	17.8	10.7
Ukupno	10.5	52.3	21.6	6.8	8.0

Dakle, natpolovična većina ukupnog broja ispitanika (52,3%) smatra da je sadašnja autonomija Vojvodine dovoljna, a samo nešto više od petine se opredeljuje za proširenje autonomije. Za radikalnu soluciju ukidanja autonomije opredeljuje se desetina ispitanika (10,5%), da bi, s druge strane, 6,8% ispitanika bilo za Vojvodinu-republiku. Kada se slika "razlomi" na svaku nacionalnost ponaosob, tada "padaju u oči" vrlo značajne razlike. Tako, za 2,5% više u odnosu na prosek, Srbi misle da treba ukinuti autonomiju (12,3%), a 57,9% Srba, ili, 5,6% više od ukupnog prosečnog skora, privrženo je nasleđu Miloševićevog režima u pogledu odnosa prema autonomiji Vojvodine.

S druge strane, da je pitanje autonomije Vojvodine jedan od najindikativnijih pokazatelja etničkih rascepa na vojvođanskoj i ukupnoj političkoj sceni Srbije, uverljivo svedoče mišljenja nacionalnih manjina, koje se u nikakvom ili zanemarljivom procentu slažu sa idejom ukidanja Pokrajine. Takođe, kad je reč o odnosu prema postojećim ingerencijama organa vojvođanske autonomije (u skladu sa Ustavom iz 1990), kao i o modalitetima proširenja autonomije i davanja Vojvodini statusa republike, mišljenje Bošnjaka-Muslimana i Mađara se radikalno razlikuje od većine, a u značajnoj meri i mišljenje Slovaka i Hrvata i Crnogoraca je drugačije od mišljenja srpske populacije.

No, da problem vojvođanske autonomije ne izvire samo iz njene specifične, multinacionalne strukture, već i iz drugih razloga, među kojima su i faktori istorijskog nasleđa i ekonomski interesi takođe značajni, upravo pokazuju podaci koji svedoče o podelama unutar srpskog nacionalnog korpusa na osi centralizacija – decentralizacija. U tom smislu, bez obzira na nedovoljnu reprezentativnost vojvođanskog poduzorka istog istraživanja, kako među ispitanicima srpske nacionalnosti, tako i crnogorske, hrvatske i jugoslovenske nacionalnosti, moguće je zapaziti relevantnu indikaciju kvalitativno drugačijeg pozicioniranja prema pitanjima autonomije (Tabela 5):

Tabela 5: STAVOVI VOJVOĐANA O STATUSU VOJVODINE (u%)

	<i>Ukinuti autonomiju</i>	<i>Za status quo</i>	<i>Proširiti autonomiju</i>	<i>Dati status republike</i>	<i>Ne zna</i>
Srbi	7,7	37,1	35,0	14,9	4,1
Crnogorci		20,0	80,0		
Bošnjaci-Muslimani			100,0		
Hrvati		6,2	43,7	43,7	6,2
Jugosloveni	3,8	34,6	46,1	11,5	3,8
Mađari	1,5	9,0	45,4	42,4	
Slovaci		50,0	50,0		
Romi		50			50
Druge nacionalnosti	3,0	24,2	39,3	27,2	6,0

Izdvojićemo, dakle, nalaz da se, za razliku od Srba u centralnoj Srbiji sa Beogradom, za *status quo* zalaže znatno manje vojvođanskih Srba (61,2% : 37,1%); za proširenje autonomnih nadležnosti Vojvodine znatno više (13,9% : 35%), a za davanje statusa republike zalaže se sedam puta više Srba u

Vojvodini (14,9%) nego u centralnoj Srbiji (1,9%). Uzeto zajedno, za proširenje nadležnosti autonomije ili za republiku zalaže se apsolutno većinski korpus vojvođanskih Srba (59,9%), a za rešenja tzv. Miloševićevog ustava nešto više od trećine (37,1%). Zanimljiva je, u navedenom kontekstu, i komparacija stavova Crnogoraca. U centralnoj Srbiji sa Beogradom, 63,6% ispitanika ove nacionalnosti je mišljenja da je sadašnja autonomija dovoljna, a, nasuprot tome, samo 20% vojvođanskih Crnogoraca deli takvo mišljenje. Kod modaliteta proširenja, razlika je još veća (18,1% : 80%). Takođe, u centralnoj Srbiji, 66,6% Hrvata je za *status quo*, a u Vojvodini samo 6,2%. Za proširenje, odnos je sledeći: 16,6% : 43,7%, a za republiku – 0,0% : 43,7%. Kod Jugoslovena, pak, za ukidanje autonomije je u centralnoj Srbiji 20,8%, a u Vojvodini 3,8% ispitanika; za *status quo* – 58,3% : 34,6%; za proširenje autonomije – 16,6% : 46,1%; a, za republiku – 0,0% : 11,5%.

Za našu temu biće posebno zanimljivi i podaci poslednjeg (maj 2003) CESID-ovog istraživanja raspoloženja populacije u Srbiji. Gledano po regijama, odgovori građana Srbije na tvrdnju: "Autonomnoj pokrajini Vojvodini treba novim ustavom Srbije dati prava na donošenje pokrajinskih zakona i staranje o njihovom izvršavanju" izgledaju ovako (Tabela 6):

Tabela 6: MIŠLJENJA GRAĐANA SRBIJE O ZAKONODAVNOJ AUTONOMIJI VOJVODINE (u%)

	Centralna Srbija	Vojvodina	Ukupno
Broj ispitanika	11.22 (76.1%)	352 (23.9%)	1475 (100%)
Potpuno se slažem	13,50	35,70	18,80
Uglavnom se slažem	12,00	21,40	14,30
Neodlučan sam	35,20	26,00	33,00
Uglavnom se ne slažem	16,70	7,40	14,50
Uopšte se ne slažem	22,60	9,40	19,40
	100,00	100,00	100,00

Umesto detaljnijeg razmatranja indikacija i činjenica na koje izložena tabela upućuje, ograničiću se samo na konstataciju da se ne dešava ništa radikalno novo u odnosu na već analizirane strukture i tokove svesti, nakon 2000. godine. Relativna većina ispitanika iz Centralne Srbije protivi se davanju zakonodavnih nadležnosti Skupštini AP Vojvodine (39,30%), više od trećine je neodlučno (35,20%), a tek četvrtina građana Centralne Srbije misli da je to poželjno i za njih i za državu, u celini (25,50%).

S druge strane, apsolutna većina Vojvođana (57,10%) jeste za proširenje autonomije, posredstvom ustavnog garantovanja (Ustavom Srbije) prava na donošenje pokrajinskih zakona, a neodlučno je nešto više od četvrtine Vojvođana (26,00%). Uz to, podatak da se samo 16,80% ispitanika iz Vojvodine protivi proširenju vojvođanske autonomije može biti prokomentarisano i na sledeći način. Naime, ova činjenica nagoveštava realnu mogućnost racionalizacije političkih debata o decentralizaciji u novom ustavu Srbije i, istovremeno, svedoči o manifestnim i latentnim potencijalima za uspostavljanje ne samo unutarvojvođanskog stranačkog i građanskog konsenzusa.⁶ Štaviše, na nivou čitave Srbije, to može biti dovoljno uticajan razlog da se smanji stepen protivljenja, kao i neodlučnih, a u prilog većeg razumevanja i većinske saglasnosti sa novim ustavnim projektom decentralizacije, koji će, kao što se očekuje, biti usaglašen sa evropskim standardima teritorijalne autonomije.

Na kraju, u trenucima koji nagoveštavaju elementarne pretpostavke za kakav-takav politički "konsenzus" o multietničkoj, građanskoj autonomiji Vojvodine, biće zanimljivo videti odnos građana Srbije, kao i Vojvođana, prema ideji o uvođenju novog tipa autonomije – teritorijalne manjinske autonomije. Sliku takvih (ne)raspoloženja, naime, daju nam podaci o (ne)saglasnosti sa tvrdnjom: "U okviru Vojvodine treba dozvoliti formiranje teritorijalne autonomije za Mađare" (Tabela 7):

Tabela 7: MIŠLJENJA O TERITORIJALNOJ AUTONOMIJI ZA MAĐARE (u%)

	Centralna Srbija	Vojvodina	Ukupno
Potpuno se slažem	6,70	7,10	6,80
Uglavnom se slažem	4,20	6,30	4,70
Neodlučan sam	26,90	23,40	26,00
Uglavnom se ne slažem	14,10	9,40	13,00
Uopšte se ne slažem	48,20	53,80	49,50
	100,00	100,00	100,00

Napomena: Reč je o nalazima CESID-ovog istraživanja, iz maja 2006. godine

Najkraći mogući komentar bio bi da je, bez obzira na velike razlike između ispitanika iz Vojvodine i Centralne Srbije u pogledu karaktera

⁶ Vidi o tome: J. Komšić, "Identitet(i) Vojvođana u procesu tranzicije društva u Srbiji", 2005. god. str. 83-84.

autonomije Vojvodine, ovde, upadljiv veći stepen izričitog protivljenja ovakvoj ideji unutar same Vojvodine. Ukupno je 63,20% nesaglasnih Vojvođana, a u Centralnoj Srbiji onih koji se uglavnom ne slažu, ili se uopšte ne slažu ukupno ima 62,30%.

* *
*

Na osnovu svega izloženog, može se zaključiti da pred građanima, a naročito pred demokratskim političkim elitama Vojvodine i Srbije, doista stoji niz vrlo delikatnih pitanja i problema. U predvečerje donošenja novog ustava Srbije, itekako treba imati u vidu neophodnost da se ne ponovi tako loša intervencija u istoriju, kao što je to bio slučaj u momentima nacionalne "suverenizacije" s početka devedesetih godina prošlog veka.

Kako god bilo, rascepi su evidentni, teškoće regulacije konflikata i harmonizacije razlika, takođe, a ni procene da će u Srbiji i u Vojvodini prevladavanje traumatičnog istorijskog nasleđa, naročito ostavštine inicijalnih faza tranzicije, biti dugoročan i težak posao, nisu daleko od istine.

Upravo zbog svega toga, iz perspektive evropske budućnosti, valja dobro misliti sopstvene interese i oplemeniti identitet. Kad u bezbednim i ekonomski boljim uslovima još temeljitije spoznamo da je neizbežno sapripadanje i "saučesništvo" uvek zanimljivije u pluralu, tada će se manje skrivati i spoznaja koliko smo, ustvari, međusobno slični.

Vojvodina nam takve šanse još pruža.

LITERATURA

- Bačević, Ljiljana i dr., 1990. *Neposlušni medij*, Novi Sad: RTV Novi Sad.
 Bolčić, Silvano i dr., 2002. *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevní život*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
 Dahl, Robert. 1997. *Poliarhija*, Beograd: Filip Višnjić.
 Dahl, Robert. 1999. *Demokratija i njeni kritičari*, Podgorica: CID.
 Giddens, Anthony. 2003. *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet.
 Golubović, Zagorka i dr. 1995. *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd: Filip Višnjić.
 Golubović, Zagorka. 1999. *Ja i drugi*, Beograd: Republika.
 Guibernau, Montserrat, 1996/1997. "Nacionalni identitet i modernost", U: *Utvara nacije*, Ur., Obrad Savić, Beograd: Beogradski krug, No ¾ 1996; ½ 1997.

Heller, Agnes. 1991. "Slavne revolucije' Istočne Evrope", *Rukovet*, br. 8-10, Subotica.

Huntington, P. Samuel. 2000. *Sukob civilizacija*, Podgorica: CID.

Ilić, Vladimir, Cvejić, Slobodan. 1997. *Nacionalizam u Vojvodini*, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka "Žarko Zrenjanin".

Kelsen, Hans. 1998. *Opšta teorija prava i države*, Beograd: Pravni fakultet.

Kymlicka, Will. 1999. "Etnički odnosi i zapadna politička teorija", U: *Habitus*, mart 1999, Novi Sad.

Komšić, Jovan. 1997. *Šanse interkulturalizma i iskušenja etnodemokratije*, Subotica: Otvoreni univerzitet.

Komšić, Jovan. 2000. "Dokumenti političkih stranaka u Republici Srbiji o autonomiji", U: *Autonomija i multietnička društva*, Ur., Dušan Torbica, Subotica: Otvoreni univerzitet.

Komšić, Jovan. 2002a. "Tranzicija, manjine i identitet", U: *Manjine i tranzicija*, Ur., Latinka Perović i dr., Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Komšić, Jovan. 2002b. *Uvod u demokratiju i lokalnu samoupravu*, Novi Sad: Centar za regionalizam.

Komšić, Jovan. 2002c. "Programska evolucija partija", U: *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*, Ur., Vladimir Goati, Beograd: Institut društvenih nauka.

Komšić, Jovan. 2003a. "Istorijsko-etnički rascepi i politička pregrupisanja u Srbiji", U: Jovan Komšić, Dragomir Pantić, Zoran Đ. Slavujević, *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka.

Komšić, Jovan. 2003b. "Vojvodina kao evropska regija u budućem Ustavu Srbije", U: *Vojvodina i budući Ustav Srbije*, Ur., Slobodan Beljanski, Marijana Pajvančić, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.

Komšić, Jovan. 2005. "Identitet(i) Vojvođana u procesu tranzicije društva u Srbiji", U: *Ogledi o regionalizaciji 2*, Ur., Stanka Parać-Damjanović, Subotica: Centar – Agencija lokalne demokratije.

Konrad, Gyorgy. 1995. *Identitet i histerija*, Novi Sad: Apostrof.

Lijphart, Arend. 1992. *Demokracija u pluralnim društvima*, Zagreb: Globus.

Lajphart, Arend. 2003. *Modeli demokratije*, Podgorica: CID.

Linz, Juan, Stepan, Alfred. 1998. *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Beograd: Filip Višnjić.

Mihailović, Srećko. 1999. "Virtuelna legitimacija treće Jugoslavije", U: Zoran Đ.

Slavujević, Srećko Mihailović, *Dva oglada o legitimitetu*, Beograd: Institut društvenih nauka.

Pajvančić, Marijana. 2003. "Struktura parlamenta i reprezentovanje autonomija – regija", U: *Vojvodina i budući Ustav Srbije*, Ur., Slobodan Beljanski, Marijana Pajvančić, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.

Pantić, Dragomir. 2002. "Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. godine", U: Vladimir Goati i dr., *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000.*, Beograd: Institut društvenih nauka.

Skenderović-Ćuk, Nadia. 2001. "Regionalizacija i njen uticaj na status lokalne samouprave – komparativni prikaz evropskih koncepcija", U: *Lokalna demokratija – stanje i perspektive*, Ur., Mijat Damjanović, Beograd: Magna Agenda.

Sloterdijk, Peter. 2001. *U istom čamcu*, Beograd: Beogradski krug.

Smith, D. Anthony. 1998. *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Stajić, Vasa, 1928. U: *Vojvođani o Vojvodini*, Beograd: Udruženje Vojvođana.

Stanovčić, Vojislav. 2000. "Oblici decentralizacije i disperzije moći: federalizam, autonomija, regionalizam, lokalna samouprava", U: *Autonomija i multietnička društva*, Ur., Dušan Torbica, Subotica: Otvoreni univerzitet.

Supek, Rudi. 1973. *Društvene predrasude*, Beograd: Radnička štampa.

Tamir, Yael. 2002. *Liberalni nacionalizam*, Beograd: Filip Višnjić.

Tocqueville, Alexis. 1990. *O demokratiji u Americi*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Titograd: CIID.

Vasović, Mirjana. 1997. "Karakteristike grupnih identifikacija i odnos prema drugim etničkim grupama", U: Srećko Mihailović i dr., *Između osporavanja i podrške*, Beograd: Institut društvenih nauka.

Vukomanović, Dijana. 1998. "Antagonistička akulturacija Srba i Crnogoraca", U:

Mirjana Vasović i dr., *Fragmenti političke kulture*, Beograd: Institut društvenih nauka.

Walzer, Michael. 1995. "Savremeni tribalizam", U: *Izazovi modernoj upravi i upravljanju*, Ur., Mijat Damjanović, Snežana Đorđević, Beograd: TIMIT.

Tomislav Žigmanov:
MEĐUETNIČKI ODNOSI
I VOJVOĐANSKI IDENTITET

Osnovne teze

Držimo da uopće ne bi bilo loše na početku našeg priloga otvoreno ukazati na složenost ovako postavljene teme, kao i na određene limite koji nužno iz toga slijede. Naime, čini nam se da ovdje nije najjasnije ne samo to na što smjeraju sintagme u naslovu – što se sve podrazumijeva pod onim *međuetnički odnosi* i *vojvođanski identitet* – već nam se i sami pojmovi koji ih čine nadaju itekako prijepornima: napose, ono Vojvodina, i ono etnicitet. No, za to niukoliko nije kriv sazivaatelj ovoga skupa već nejednostavnost i stanovita zatamljenost fenomena na koje u radnji referiramo.

Naime, u gornjim naslovom određenoj temi, očito, na djelu imamo dvostruku složenost sa četverostrukim korijenom: prvo je pitanje Vojvodine *qua* Vojvodine i njezinog identiteta, a drugo je etnicitet *qua* etnicitet i njihovo međusobno odnošenje. S prvim pitanjem je najneposrednije povezano i zahtjevno pitanje o postojanju resursa i kapaciteta za izgradnju vojvođanskog identiteta, a s etnicitetima se pitanje usložnjava ukazima na njihovu narav i na raspolaganje potencijalima za interakcije. Ni teže, čini se, zadaće niti manjeg prostora za elaboraciju!

Kako na djelu imamo nimalo jednostavan naslovom postavljen, ne samo problem, nego nam se i same pojave istovrsno čine, vrlo je teško za očekivati da se u jednom kratkom napisu dadnu neki konačni i valjani odgovori na zadanu temu. Stoga se posve razumljiva čini naša temeljna intencija ovdje: pokušat ćemo sam problem još više radikalizirati i otvoriti, a same pojave detaljnije problematizirati, nego li što ćemo jasno iskazati nekakvo čvrsto i jasno stajalište o tomu u kakvom su međusobnom odnošenju i koje su moguće pravilnosti bile očitovane u pluralnom dinamizmu etniciteta, a u kontekstu postojanja vojvođanskog identiteta.

**1. Etnicitet danas opstoji kao nacija – međuetnički odnosi
su odnosi među nacijama**

Etnicitet je pojam čije se temeljno značenje vezuje uz ono narodnosno, koje je pak unutar sebe pluralno. Etnicitetom se tako označuju one društvene grupe koje imaju zajedničke karakteristike u vidu "svoje" teritorijalne domovine, zatim kulture, jezika, običaja, institucija, religije... Ove značajke, a time i sam etnicitet, ne moraju biti na istom stupnju razvijenosti. Recimo, ukoliko etnicitet postoji na razini etničke grupe, utoliko ima slabiju razvijenost: teritorija ne mora imati status države, kultura ne mora biti javna, ne očituje se diferenciranija podjela rada, jezik ne mora biti kodificiran, ne moraju posjedovati ni zajedničke zakone... Ukoliko je pak riječ o naciji, tada etnicitet ima suprotne značajke od maloprije navedenih.

Nacija je pojava modernog doba – nastaje na Zapadu u epohi industrijalizma i razvoja demokracije. Pojam nacije: zamišljena i "imenovana ljudska populacija sa zajedničkom povijesnom teritorijom, zajedničkim mitovima i sjećanjima, zajedničkom masovnom, javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom i zajedničkim zakonskim pravima i dužnostima svih pripadnika" (Anthony D. Smith), koja usto ima i zajednički projekat za budućnost i koja pretendira na pravo da sobom vlada. Nacija predstavlja složeni kulturni konstrukt od više uzajamno povezanih komponenti.

Teorija poznaje dva modela izgradnje/bivanja nacija: *politička* nacija ili građanski model nacije: zajednica ljudi, koji se pokoravaju istim zakonima i institucijama u granicama date teritorije, koji imaju zajedničku kulturu – skup zajedničkih poimanja i stremljenja, sentimentata i ideja, što se osigurava putem javnog sistema obrazovanja i masovnim medijima; nezapadni, *etnički* model nacije: naglašavanje zajednice rođenja i rodne kulture, te organske pripadnosti naciji, a osigurava se na isti način kao i prva. Nacija je, međutim, često mješavina dvaju skupova dimenzija: i građansko-teritorijalnog i etničkog. Pa ipak, u Srednjoj i Istočnoj Europi preovlađuje ovaj drugi model.

Kada se govori u Vojvodini danas o etnicitetu, tada se prije svega ima u vidu nacija. Naime, sve narodnosti koje danas u značajnijem broju žive na teritoriju Vojvodine, osim, čini se, romske, imaju takvu razvijenost strukturalnih činitelja etniciteta da predstavljaju nacije. To nije tako od danas, već vrijedi za cijelo XX stoljeće. Stoga se i međuetnički odnosi u Vojvodini moraju promatrati kroz dimenziju odnosa između (više) nacija. To onda kazuje da su oni ne samo pluralni već se mogu odvijati i u različitim

domenima društvenosti (kultura, religija, običaji...) i od strane različitih subjekata.

2. Međuetnički odnosi – teorijski aspekt

Fenomen se međuetničkih odnosa u društvenim znanostima razumijeva kao dinamička činjenica koja može imati različita usadržanja. Ona je posljedica proste činjenice što suvremena društva, koja su složeno ustrojena i bitno dinamička, u većini imaju multietnički sastav stanovništva. Samim tim često se brojni društveni odnosi između društvenih grupa svode na njihovu etničku ravan, te se javljaju i kao inter-etnički. Kod inter-etničkih odnosa se, pak, uvijek radi o odnosima između najmanje dva etnička činitelja. Spram etniciteta se od strane onoga tko posjeduje moć, a to je u modernom svijetu država – uvijek vode i određene politike reguliranja, to jest, upravljanja tim odnosima. Drugima riječima, u multietničkoj državi mora postojati neka vrsta primarnog inter-etničkog odnosa na relaciji država – sve manjine. Kao pravilo vrijedi da su intenzivnije interakcije na planu većina – pojedina manjina, nego što li je među samim manjinama.¹

U literaturi se obično navodi osam *politika reguliranja*, ili načina upravljanja etničkih odnosa u suvremenim društvima, koji su onda dijele u dvije velike grupe.² U prvoj grupi u politici reguliranja etničkih odnosa na djelu imamo korištenje metoda koji imaju za cilj trajnu *eliminaciju razlika*, koje među grupama postoje. U ovu skupinu spadaju: *genocid* kao najbrutalniji vid uništenja tih razlika, zatim tu su *prisilna masovna preseljavanja* stanovništva, pa *nasilno razdvajanje*, što se još naziva i secesijom, to jest rješenje u vidu samoodređenja, i na kraju, ovdje spada i *asimilacija*. Asimilacija se zasniva na ideji namjernog i svjesnog eliminiranja etničkih razlika, ali na miran i ne brutalan način, i to putem prelaska, pretvorbe, konverzije identiteta članove jedne, obično broćano manje i slabije, etničke zajednice u novi etnički identitet.

Naravno, spram takvih se politika, budući da se one doživljaju kao nepravedne, često rađa i otpor od strane onih koji ih trpe: otpor, naime, kod pojedinih etničkih zajednica može izazvati različite protivmjere. One su u rasponu od getoizacije i samoizolacije manjina pa do pobune i secesije. Sve

¹ Npr. odnosi između vojvođanskih Rumunja i Hrvata uopće ne postoje, osim možda na razini pojedinaca, što je proizvod prije slučajnosti nego li nekakvog pravila.

² Naravno, i ovdje je riječ o idealno-tipskim oblicima u veberovskom smislu, koji se onda u praksi pojavljuju izmiješano.

ove politike, naravno, imaju vrijednosnu negativnu konotaciju i smatraju se društveno nepravednim i moralno neprihvatljivim, a realiziraju se najčešće u nedemokratskim društvima. Još ćemo napomenuti kako politike reguliranja međuetničkih odnosa često u vlastitoj realizaciji nailaze na teškoće u rješavanju problema, pa za posljedicu imaju sukobe, čak i oružane, što dovodi do raspada multietničkih država, pomjerane su zbog toga granice... Posljedice koje su nam itekako znane – u prošlom stoljeću prostor Vojvodine je bio tri puta u toj poziciji, istina ne izravno kao neposredna posljedica reguliranja interetničkih odnosa u užem smislu, ali je u tim događajima ono etničko bilo od presudnog značaja.³

U grupu, pak, onih koji pokušavaju na pozitivan način graditi pristup u reguliranju etničkih odnosa, a koji se još nazivaju i metodama *upravljanja razlikama*, spadaju: *hegemonistička kontrola*, zatim *arbitraža* koja obično dolazi s treće strane, *kantonizacija*, to jest federalizacija višenacionalne države, i na koncu imamo *konsocijaciju* ili rješenje koje podrazumijeva ravnomjernu raspodjelu moći. U posljednje vrijeme, neke zapadne države u kojima živi veliki broj manjina, e da bi unapredile njihov položaj i osigurale integraciju u društvo, umjesto politike asimilacije vode politiku multikulturalizma. Ovdje je očito riječ o politikama reguliranja etničkih odnosa koje su nam poznatije iz država koje su demokratske, a smatraju se moralno prihvatljivim oblicima upravljanja.

3. Tko i što sve utiče na međuetničke odnose – ukaz na primarnu važnost nositelja moći

Prije i iznad svega je to država, koja nije etnokulturalno neutralna: formirana država koja ima monopol nad onim što pretendira da bude legitimna upotreba sile u okviru demarkirane teritorije i ujedno teži da ujedini ljude potčinjene njezinim pravilima koristeći sredstva homogenizacije, stvarajući zajedničku kulturu, simbole, vrijednosti, oživljavajući tradiciju i mitove, ponekad ih čak i izmišljajući (Monsera Giberno). Značajan dio toga jasno je nacionalno određen. Naravno, to nacionalno ne mora u sferi produciranja odnosa biti jednako uticajno u svim društvenim oblastima. Pa

³ To su kolapsi svih državnih projekata u XX stoljeću, kada se urušavaju rezidue feudalizma, kapitalizma, nacional-socijalizma i na kraju socijalizma, kada ponovno iskušavamo kolaps države pri samome kraju XX stoljeća. To je, drugim riječima, prostor u kojemu ne rijetko vladaju "fragmenti nedovršenog puta" (Ivo Banac).

ipak, kao važno postavlja se pitanje nositelja moći, to jest naravi države u kojoj se odvijaju međuetnički odnosi.

U tom smislu, Will Kymlicka je uspostavio sljedeće kriterije za razlikovanje između liberalnog i neliberalnog građenja/bivanja nacije: *prva* je sadržana u stupnju prisile koja se koristi da bi se ostvario zajednički nacionalni identitet; *druga* se razlika odnosi na dostupnost javnog prostora – javni prostor u liberalnoj državi je ograničen, a prostor privatnog je mnogo razuđeniji; *treće* liberalne države teže zabranjuju oblike govora i prakse koje stoje u suprotnosti spram privilegiranog obrasca; *četvrto* liberalne države češće na otvoreniji način konstituiraju nacionalni zajednicu; *peto*, u istim je na djelu uži koncept nacionalnog identiteta; *šesto*, u liberalnim državama se teško i rijetko nacija promovira u najveću vrijednost; *sedmo*, one su u većoj mjeri kozmopolitski određene; *osmo*, manje inzistiraju na ekskluzivističkom razumijevanju nacionalnog identiteta; i, posljednje, *deveto* u liberalnim se državama priznaje i daje u javnosti prostor i drugim nacionalnim identitetima. Ovih devet kriterija za "mjerenje" ostvarenosti liberalnog u izgrađivanju/bivanju nacijom međusobno su povezani, tako da često mogu jedni druge nadopunjavati i čak osnaživati.

To i tako, dakako ukratko, kaže teorija, što je u ovdašnjoj čak i stručnoj javnosti preslabo recipirano, pa su ovdašnji diskursi o nacionalnom često opterećeni elementarnim nerazumijevanjem. No, što je s našom ovdašnjom praksom? Aksiom od kojega ovdje polazimo je sljedeća konstatacija: Srbija je višestruko nedovršena država, pa tako i u nacionalnom smislu, a često je bila producirana neliberalna izgradnja nacije. Drugim riječima, u slučaju Srbije ne znamo točno što se u posljednjih petnaestak godina češće mijenjalo – da li razumijevanje, oblik i veličina države, ili stav službene politike spram nacionalizma i njegova uloga u državi i društvu, ili pak, na kraju sam sadržaj nacije! Naravno, ovo je, gdjekad i presudno utjecalo na mogućnost (ne)konstitucionalizacije Vojvodine. Pri tomu strahujemo da resursi vojvođanskog identiteta kao nadnacionalnog konstrukta nisu dovoljno (mogli biti) iskorišteni.

4. Što kazuje iskustvo Vojvodine u međuetničkim odnosima – ukazi na ranije i skorije vrijeme

Jesu li se tijekom povijesti u Vojvodini događali svih osam načina upravljanja razlikama? Mislimo da se može reći da je, izuzev, vjerojatno genocida, sve ostalo bilo ostvarivano. Istina, u različitim razdobljima

povijesti, u različitim društvenim sistemima i od strane različitih centara i takmaca. Vrijedi i to da nisu sve etničke grupe bile objekti svih politika upravljanja razlikama. Jednostavno, "specifična težina" pojedinih manjina nije (bila) jednaka. Nije zgorog napomenuti da ni interpretacije pojedinih načina upravljanja etničkim odnosima nisu uopće ujednačene: npr. događaji iz XX stoljeća 1918-21, 1942-44, 1947-48, 1973, 1991-92... Sporovi se bez minimalne suglasnosti također vode i o politikama asimilacije. Sve to predstavlja ozbiljne prepreke za uspostavu vojvođanskog identiteta, budući da identitetski osnov mora biti jedinstven.

(...)

Nećemo ulaziti u davanje nekakve konačne ocjene o naravi i dosezima iskustva Vojvodine u ovoj oblasti za vrijeme socijalizma, osobito u osamdesetih godina prošlog stoljeća, ali ćemo tek napomenuti da je ono bilo saobraženo komunističkoj ideologiji i socijalističkom političkom sistemu, a u svojim je ishodima često imao pozitivne rezultate po etničke manjine. Tu, prije svega, mislimo na učinke modernizacijskih procesa, iz kojih nisu bili isključeni pripadnici manjina, zatim ostvarenom dostupnošću obrazovanja na manjinskim jezicima, ulaganjem u manjinske kulture, institucionalnim okvirom za participaciju predstavnika manjina u procesima donošenja odluka, zalaganjem za ravnopravnost, proklamiranjem i poduzimanjem akcija za afirmaciju tolerancije u mnogim segmentima društva, politike kažnjavanja uvreda na nacionalnoj osnovi...⁴ S urušavanjem socijalizma, nestalo je ne samo institucionalnog okvira već i politika s tim vrijednosnim okvirom te postojanje manjinskog kao društveno poželjnog.

Što je onda uslijedilo nakon sloma socijalizma? Ovdje zajedno s Alparom Losonczem možemo ustvrditi da je na ovim prostorima bilo više elemenata nekakve čudovišne etnoanarhije, s elementima brutalnog etničkog nacionalizma, nego li nacionalizma u njegovom idealno-tipskom značenju. On je, naime, poznavan i kao društvena činjenica koja izaziva respekt zbog vlastite ozbiljnosti, a ono čega smo mi bili svjedoci i što je ovdje bilo na djelu, danas je u mnogim procesima predmet krivično-pravnih postupaka, ili je pak podložno lustraciji. Drugim riječima, strahujemo da su ovdje očitovani najbenigniji potencijali etničkoga u kontekstu društvenosti. Stoga držimo da

⁴ Dakako, ovim ne mislimo da je to model koji bi se kao idealnotipski trebao preslikavati. On je unutar sebe imao i velike manjkavosti, osobito u domeni produciranja odnosa – npr. primat ideološkog okvira, djelotvorniji učinci asimilacije nego li integracije, monopol na manjinsko pitanje od strane partije, itd. – kao što je, uostalom, slučaj i s limitima socijalističkog projekta i u drugim sferama društva, zbog čega je na kraju i propao.

je to bilo jedno etnoanarhično stanje u kojem je bilo vrlo često prakticirano nasilje posredstvom države, koju su vodile autoritarne vlasti. Uz to, sve se to još odvijalo u jednom postmodernom vremenu, čime slika protivurječja i apsurdnosti na planu etničkog ovdje dobiva gotovo neviđene razmjere. No, većina učinaka je po etničke manjine bila posve negativna i tragična, što najbolje možda potvrđuju rezultati posljednjeg popisa stanovništva, prema kojem skoro sve manjine u Vojvodini bilježe drastičnu depopulaciju. Također, ni drugi pokazatelji o strukturnoj poziciji manjina nisu optimističniji.⁵

Stoga nam se kao najaktualnije pitanje nadaje sljedeće: može li se Srbija i Vojvodina zajedno s njom, nakon svega osloboditi balasti vlastitog etnoanarhičnog naslijeđa, te, što je to sve danas a ovdje potrebno da bi se prihvatila jezička, kulturna i religijska poželjna pluralnost, za što još uvijek ima, barem statističkog potencijala, ovdje na sjeveru Srbije. Drugim riječima, može li Srbija da na drugačiji način ustroji vlastiti javni prostor i da pristupi drugačijem građenju nacije te kakva je onda uloga Vojvodine i svih Vojvođana u tim procesima? Naš je odgovor na ovo pitanje pozitivan, uz naravno naznaku da će se to dogoditi, kao što misle uostalom i toliki drugi, jedino ukoliko dođe do svestranog ali različitog uprisutnjenja etike odgovornosti – u procesu suočavanja sa prošlošću moraju se utvrditi greške i načiniti otklon, e, da bi se pristupilo izgradnji projekta državne zajednice na drugačijim moralno-etičkim osnovama. U tom smislu, administracija u Vojvodini je u posljednjih nekoliko godina učinila dva-tri ohrabrujuća koraka... No, to se nije pokazalo dovoljnim.

5. Naznaka o pojmu (nacionalnog) identiteta

Opće je poznato kako pojam *identitet* ima svoja dva temeljna značenja. U prvom slučaju označava istovjetnost, potpuna suglasnost, A=B: istost nečega s nečim drugim; a u drugom, odnos po kojem je nešto jednako sa samim sobom – A=A. Promatran kao čovjekov i društveni fenomen, identitet je moderna pojava i veže se uz pojavu individualizma. Odgovara u ravni pojedinačnog na pitanje "tko sam ja?", dok u ravni kolektivnog pruža odgovor na pitanje "gdje pripadam?".

Postoje dva principa uspostave identiteta – identifikacije – prvi je princip razlika, a drugi sličnosti. On je uvijek relacijski, pri čemu vrijedi

⁵ Ovim se dakako ne tvrdi da je etnička većina u Vojvodini za to vrijeme imala benefite. Naprotiv. No, odgovornost za posljedice ove politike ipak ne pada toliko na "pleća" vojvođanskih manjina.

sljedeće: individualni identitet se više odnosi na različitost, a kolektivni na sličnost. No, oni nisu strogo odijeljeni i nalaze se u interaktivnim odnosima: "individualni identitet, kao subjektivni izraz sopstva, zasniva se na objektivnosti socijetalne kulture, a kolektivni identiteti, kao objektivne osnove samoidentiteta, su subjektivno reflektirani" (Zagorka Golubović). Važno je primjetiti i to da čovjek ne može živjeti bez ostvarenosti obje dimenzije identiteta.

Svaki identitet pretpostavlja nekog "drugog", kao vlastiti kriterij za razliku ili sličnost. Identitet nije dat, već se konstituira postupno ali kontinuirano. On se uvijek konstituira u nečemu – kulturni milje i društveni kontekst su fundamentalni okviri za uspostavu identiteta: kulturni kodovi i vrijednosti sistem, religija, ideologija, svjetonazor, kognitivni sistem..., primarno ga određuju. Važna je i sljedeća njegova značajka: identitet je uvijek složen – pluralnost je bit svačijeg identiteta.

U modernom je dobu nacionalni identitet postao glavna legitimacija društvenog poretka i solidarnosti; obuhvata kako kulturni tako i politički identitet, a narav mu ovisi o naravi nacije koja ga određuje – ili je politička ili etnička: politički nacionalni identitet (jednakost u pravima i obvezama, zajedničko državljanstvo, nesmetana mobilnost kako društvena tako i prostorna, pozivanje na aktivno sudjelovanje u javnim poslovima, i standardizirano javno, građansko obrazovanje dostupno za sve), etnički nacionalni identitet u mnogome se razlikuje (sudjelovanje naroda a ne građanska i politička prava, populistička organizacija, a ne demokratske stranke, intervencija narodne države,...). Jasno je da je vojvođanski identitet bio snažnije uspostavljen, on bi bio prvog tipa.

Na ovim prostorima je u posljednje vrijeme na djelu bio drugi model identiteta, koji je ima presudnu važnost i ulogu u društvenim događajima. Nacionalni identitet je prekrio/uništio gotovo sve ostale aspekte identiteta. Recimo, regionalni, kao što je vojvođanski ili gotovo svaki lokalni. Što se tijekom obrazovanja može naučiti iz povijesti Vojvodine? Ili o međuetničkim odnosima na njezinom prostoru, ali iz jedne nepristrasne vizure? O povijesti lokalnih etničkih zajednica? Sjetimo se samo svih nelagoda iznošenih u javnosti u svezi s (ne)prihvatanjem novog Dana grada Novog Sada, zbog austrougarskog "zadaha"! Kazuje li to da na djelu imamo krizu identiteta i nesigurnost pripadnika većinske nacije, koja ne smije gotovo ni u jednom segmentu u sebe apsorbirati naslage *Drugog*? I koji su onda stvarni resursi za uspostavu i očitovanje vojvođanskog identiteta koji mora po sebi računavati *Drugog*.

6. Vojvodina – mogućnosti određenja

Ono što primarno Vojvodinu danas specificira jeste sljedeći identitetski okvir.

a) **Povijesni** – od 1848. godine kada su Srbi iz Banata, Srijema, Bačke i Baranje proglasili u Srijemskim Karlovcima "Vojvodovinu Srpsku" do danas, ona nije linearna niti je jednako slavna. Tijekom neduge povijesti mijenjala je svoj status, ali je češće bila hranidbeni resurs za mnoge vlasti nego li zasebna autonomna oblast. To vrijedi i za sadašnjost.

b) **Zemljopisni** – ona je prostor određen granicama – Vojvodina predstavlja južni deo centralne Evrope, a na jugu je sjeverna granica Balkanskog poluotoka. Zauzima 21.506 četvornih kilometara i dva puta je veća od Kosova i Metohije. Više od 80% zemljišta je obradivo i ima značajne vodne resurse (rijeke Dunav, Sava, Tisa i Tamiš, te kanal Dunav-Tisa-Dunav).

c) **Stanovništvo** – Oko 2,2 milijuna, Srbi su najbrojniji, neznatno više od 65%, Mađara je 14,28%, a preostalih oko dvadesetak odsto čine Slovaci, Hrvati, Crnogorci, Rumunji, Romi, Rusini, Makedonci, Ukrajinci, Česi i drugi. Nijedna od njih ne čini više od 3% ukupnog stanovništva Vojvodine i sve su izuzetno teritorijalno disperzirane, a značajnija koncentracija postoji samo na sjeveru Bačke. Ujedno, većina manjinaca pripada različitim vjerama, tako da međuetničnost često pretpostavlja i ima elemente i inter-religijskog. Osim, pravoslavnoj, pripadnici etničkih zajednica u Vojvodini pripadaju katoličkoj, zatim protestantskim crkvama, islamskoj vjerskoj zajednici, a jedan broj je i ateista. Sve etničke zajednice su rubne u vlastitom etničkom prostoru, što će se često u povijesti pokazivati kao hendikepirajući elemenat i bit će predmetom različitih sporenja s obzirom na pitanje p(ri)osvajanja teritorija.

d) **Ekonomski** – Najrazvijeniji je dio Srbije, koja je jedna od najsiriomanijih država u Europi danas. Osim poljoprivrede i prateće prehrambene industrije, razvijena je kemijska industrija, rafinerije nafte, te putna i željeznička mreža. Ni u jednom segmentu ekonomije nema odlučujuću ulogu u kreiranju politike. Slučaj privatizacije NIS dobar je primjer za ovu tvrdnju.

e) **Kultura** – Često se navodi da je ona multikulturalna zajednica srednjeeuropskog kruga. Međutim, to vjerovatno važi samo potencijalno. Na djelu imamo nejednaku razvijenost partikularnih etničkih kultura i nejednake resurse na raspolaganju, osobito materijalne. U sferama

javnosti, izuzme li se folklor manjina, gotovo da vlada monolitnost. Inter-etnički kontakti su posve rarietni.

7. Resursi Vojvodine za vlastiti identitet i kontekst međuetničkih odnosa

Na temelju do sada iznijetog opravdano strahujemo da se odgovor na pitanje *Što je to Vojvodina danas?* uveliko i u bitnome razlikuje od onoga što bi se na njega dobilo prije petnaestak godina – a što se još uvijek pod Vojvodinom, istina pogrešno, u javnosti često podrazumijeva. Podsjećanja radi, tada je Vojvodina imala sve relevantne prerogative posve ozbiljnog *državnog* subjektivitetnog elementa, istina u danom okviru socijalističkog društvenog sistema. Isto tako, ona je do tzv. jogurt revolucije imala prepoznatljivu samokonstitutivnost i u mnogim segmentima *društvenog* života.

To je omogućavalo da i potencijali u Vojvodini za autoreprezentaciju budu izuzetno razvijeni i da samostalno, sa supripadnim joj specifičnostima, nesmetano i bogato pulziraju, što je vrijedilo i za oblast etniciteta. Naravno, time su i resursi i kapaciteti za izgradnju i postojanje njezinog identiteta bili na jednom respektabilnom nivou. Drugim riječima, gotovo da je sve na ovome prostoru imalo značajku i prepoznavalo se kao *vojvođansko*: od političkog pola i sfere kulture, preko pravosuđa i prosvjete, pa do ekonomije i, što je za nas ovdje zanimljivo, reguliranja i upravljanja etničkim odnosima.

Dakle, glavni je problem u tomu što je jako malo od toga, ili, da budemo posve precizni, gotovo ništa, u Vojvodini danas ostalo. Vojvodina je, naime, danas, htjeli mi to priznati ili ne, ipak mnogo više *sjeverna Srbija* nego li nekakav značajniji samostalni državni i društveni subjekt. Drugim riječima, ona trenutačno nema ni u jednoj sferi svojega postojanja, znači ni na državnoj niti na društvenoj ravni, značajnije razvijen subjektivitet, e da bi bila za nešto relevantno određujuća, bez obzira na moguća projicirana očekivanja vojvođanskih nostalgičara!

Glede, pak, našeg predmeta interesa, čini nam se važnim za potkrepu gore iznijete teze za primijetiti i sljedeće: kao što se u literaturi obično navodi, država raspolaže sa sedam snažnih sredstava ili mehanizama u procesu građenja nacije, ili pulziranja državnog nacionalizma, što presudno utječe na međuetničke odnose u ravni odnosa većine spram manjina. To su 1) politika državljanstva, 2) zakoni o jeziku, 3) obrazovna politika, 4) zapošljavanje u javnim službama, 5) stupanj centralizirane vlasti, 6) nacionalni mediji, simboli

i praznici, te 7) vojna služba. E sad, ukoliko pogledamo gdje je tu to Vojvodina, vidjet ćemo da ona ni u jednom od navedenih segmenata nije samostalna, a često se ni za jedan element suštinski gotovo ni ne pita kada se utvrđuju određene politike u Beogradu.

Na taj način, kada govorimo o tomu što se sve *ovdje na sjeveru Srbije* događa u svemu, pa i na planu međuetničkih odnosa, moramo ukazati na to da se to zbiva na nekom prostoru koji se, istina, još naziva Vojvodina, a koji je tek nekoć bio samosvojan, te da je danas, nakon svakovrsne destrukcije, to više jedan zemljopisan pojam, koji se gotovo ni u čemu od bitnog značaja ne razlikuje od svojeg južnog dijela! I što na djelu imamo drugdje, gotovo isto je i ovdje, budući da se glavnina stvari u polju društvenosti producira iz jednog središta, koje je uz to u etnokulturalnom smislu gotovo uvijek jednoznačno i ima pridjev većinskoga.⁶ Pogledamo li slučaj republičkog Radiodifuznog savjeta i navedeno postaje i više nego jasno!

Istina, netko će protiv gore navedenog, navesti tzv. Omnibus zakon. No, mi ćemo ustvrditi da je to vrlo daleko od raspolaganja nekim izvornijim pravima u svim tim oblastima. Napomenut ćemo da je još uvijek na snazi sljedeće: vrijednost inicijativa koju ima nešto što se naziva Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine spram Narodne Skupštine Republike Srbije jednaka je vrijednosti jednog republičkog zastupnika! Sve to skupa onda znači da Vojvodina raspolaže s vrlo slabim resursima kako za regulaciju međuetničkih odnosa tako i za izgradnju i pulsiranje nekakvog vojvođanskog identiteta.

Jesu li jedini realni odgovori na takvo stanje zalaganja za autonomijama na etničkoj osnovi, koja je prisutna u nekim nastojanjima najveće vojvođanske manjine? No, što je u tom slučaju rješenje i što će uopće biti s malim manjinama, s obzirom na njihove i više nego skromne resurse? Je li njihova sudbina vezana za sve brže nestajanje putem asimilacije? Postaje li na taj način Vojvodina ekskluzivno dvonacionalna i stvar srpsko-mađarskog dogovora? Kakav odgovor na to mogu dati vojvođanski Rusini. Hoće li nakon moguće srpsko-mađarske nagodbe onda vojvođanski Slovaci biti jedina prava opasnost?

⁶ Naravno, takvo jedno postojeće stanje stvari ne treba previše da čudi, budući da je i u puno (nacionalno) naivnijim stvarima vojvođansko nasljedstvo uveliko destruirano za posljednjih petnaestak godina, recimo u sferi ekonomije i/ili poljoprivrede. Pa ipak, treba da čudi to što se na tim planovima od dolaska novih vlasti događaju tek efemerne ili kozmetičke izmjene. A zna se da u visoko centraliziranim državama, kakva je i Srbiji, centar je jedino važan za sve, pa i za izgradnju identiteta.

I na koncu, znači li to onda da je Vojvodina zbog aktualnog stanja naprosto lišena potrebe za vlastitim identitetom? Tko su sve i koliko je takmaca u borbi za njezin identitet? Kakva je (bila) uloga političke elite, a kakva kulturne u tim nastojanjima? Što je tu činiti manjincima? Koji su rezultati toga? Je li oni kazuju da su njihovi dosezi izuzetno skromni, a buduća nastojanja uzaludna?...

LITERATURA

1. Zagorka Golubović, *Ja i drugi. Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Res Publica, Beograd 1999.
2. Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd 1998.
3. Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd 1998.
4. Ernest Gelner, *Nacija i nacionalizam*, Matica srpska, Novi Sad 1994.
5. *Utvora nacije*, tematski blok u: *Beogradski krug*, br. 3-4/1996. i 1-2/1997.
6. Vil Kimlika, *Multikulturalno građanstvo – liberalna teorija manjinskih prava*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad 2002.
7. Vil Kimlika i Magda Opalski, *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? (Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi)*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2002.
8. Ulrich Bielefeld, *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*, Plato, Beograd 1998.
9. Jürgen Habermas, *Postnacionalna konstelacija*, Otkrovenje, Beograd 2002.

DISKUSIJA

Milka Puzigaća:

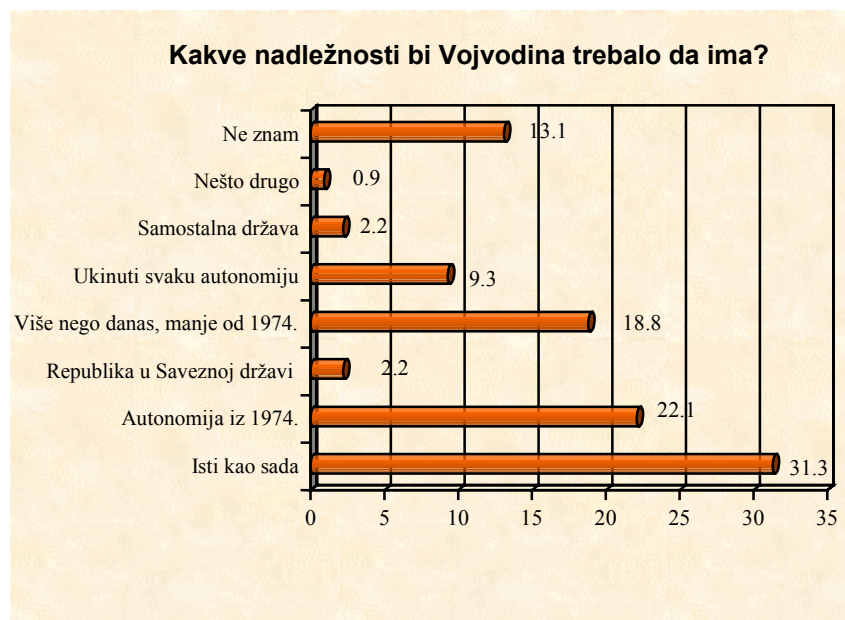
POVEZANOST STAVOVA NOVOSAĐANA O NADLEŽNOSTIMA VOJVODINE SA POREKLOM I PERIODIMA DOSELJAVANJA U VOJVODINU

Stavove građana o nadležnostima Vojvodine pratimo od 1989. godine i beležimo različite amplitude koje su redovno bile povezane sa događajima u okruženju. Želela bih ovom prilikom samo da istaknem osnovne karakteristike tih pmeranja.

Vojvođani imaju stav o tome kakve nadležnosti Vojvodina treba da ima. Na to posebno ukazuje i podatak da je u svim istraživanjima tokom 16 godina u odgovorima na pitanja o nadležnostima Pokrajine najmanje zabeleženih odgovora "ne znam". U istraživanjima je, uglavnom, beleženo nezadovoljstvo postojećim i zalaganje za većim nadležnostima od onih koje su građani prepoznavali da Vojvodina ima u trenucima kada su obavljana istraživanja. Nezadovoljstvo nadležnostima Vojvodine pokazivalo je u određenim situacijama i do 70% Vojvođana. Najmanje prisustvo nezadovoljstva stepenom autonomije beležen je u najtežim situacijama, kao što su neposredno posle događaja 1988. godine, u periodima raspada zemlje i ratnih dešavanja, uoči bombardovanja 1999. godine i neposredno pre izbora 2000. godine. U tim situacijama zapaženo je neuobičajeno povećanje odgovora da Vojvodina treba da ima nadležnosti ovakve kakve ima sada i smanjivanje poželjnog stepena autonomije ka blažim varijantama. Poželjne nadležnosti Vojvodine statistički su povezane sa različitim socio-demografskim obeležjima među kojima se izdvajaju nacionalna pripadnost učesnika istraživanja, starost, obrazovanje i zanimanje, ali i posebno periodi u kojima su se ispitanici, odnosno njihove porodice (preci), doseljavali u Vojvodinu i njihovo poreklo.

Za ovu priliku pripremila sam samo nekoliko pokazatelja o stavovima Novosađana o nadležnostima Vojvodine povezanih sa poreklom i dužinom života u Vojvodini, iz najnovijeg istraživanja koje je obavljeno polovinom juna u Novom Sadu i svim mestima koja čine Grad na uzorku od 1170 ispitanika.

U uzorku je bilo 51% ispitanika koji tvrde da njihova porodica živi u Vojvodini od pre Prvog svetskog rata, 5,5% doseljenih ili kolonizovanih između Prvog i Drugog svetskog rata, 22,6% kolonizovanih ili doseljenih posle Drugog svetskog rata, zaključno sa 1947. godinom, 2,4% doseljenih od 1948-1960. godine, oko 9% od 1961-1990. godine i oko 10% doseljenih u Vojvodinu posle 1991. godine. Među anketiranim Novosađanima čije su se porodice doseljavale u Vojvodinu u različitim periodima posle Prvog svetskog rata najviše njih je poreklom iz Bosne i Hercegovine 23%, zatim iz Hrvatske oko 9%, iz Crne Gore 5%, sa Kosova i Metohije 1,5%, nešto više od 8% je iz drugih krajeva Srbije, 1% je poreklom iz Makedonije.

U ovom istraživanju, svaki jedanaesti Novosađanin (9,3%) tvrdi da treba ukinuti sve nadležnosti Vojvodine, odnosno da nema potrebe za autonomijom Vojvodine. Gotovo svaki treći (31,3%) je za to da Vojvodina zadrži nadležnosti i stepen autonomije ovakav kakav ima sada, a gotovo svaki osmi (13,1%) kaže da ne zna kakve nadležnosti Vojvodina treba da ima.

Svi ostali ispitanici pokazuju nezadovoljstvo postojećim nadležnostima. Najviše je onih koji bi bili za to da se Vojvodini vrate nadležnosti koje je imala po Ustavu iz 1974. godine (22%), oko 19% misli da nadležnosti moraju biti veće od današnjih, ali manje nego što je to garantovao Ustav iz 1974. godine, dok je njih po 2,2% za to da Vojvodina ima status republike u saveznoj državi ili da bude samostalna država.

Ovako su raspoređeni odgovori na pitanje o nadležnostima Vojvodine u ukupnom uzorku. Međutim, među ispitanicima postoje značajne razlike u stavovima o nadležnostima Pokrajine u zavisnosti od toga kada su se porodice sadašnjih punoletnih građana Novog Sada doseljavale u Vojvodinu, ali i po mestu porekla.

Novosađani koji tvrde da njihova porodica živi u Vojvodini od pre Prvog svetskog rata razlikuju se značajno, po stavovima o nadležnostima Vojvodine, od ostalih ispitanika, pre svega po učestalosti stava da Vojvodina treba da ima nadležnosti koje je imala po Ustavu iz 1974. godine.

Svaki treći (33,1%) Novosađanin čija porodica živi u Vojvodini od pre Prvog svetskog rata želeo bi da se Vojvodini vrate nadležnosti koje je imala u SFRJ. Po ovom stavu njima su najbližnji doseljeni od 1948-1960. godine, a nisu kolonizovani. Svi ostali se značajno manje zalažu za ovakve nadležnosti Vojvodine. Za veće nadležnosti od sadašnjih, ali manje od nadležnosti koje je Vojvodina imala po poslednjem Ustavu SFRJ, zalažu se najviše doseljeni u ekonomskim migracijama od 1971. do 1990. godine. Uz njih, za ovu opciju se zalažu i doseljeni od 1948. do 1971. godine, kao i ispitanici čija porodica živi u Vojvodini od pre Prvog svetskog rata. Svaki treći, ili gotovo svaki treći doseljeni posle 1971. godine je za veće nadležnosti Vojvodine od sadašnjih, više nego svaki peti (22%) doseljeni između 1948-1971. godine je za veće nadležnosti, koliko je ovaj odgovor prisutan i među Novosađanima čiji preci u Vojvodini žive od pre Prvog svetskog rata. Za veće nadležnosti su najmanje ispitanici čija je porodica kolonizovana između dva rata ili posle Drugog svetskog rata, kao i migranti ratova nakon 1990. godine. Ini su istovremeno i najbrojniji pobornici ukidanja svih nadležnosti Vojvodine, odnosno među njima je zalaganje za ukidanje autonomije frekventnije nego kod svih drugih stanovnika Novog Sada. Gotovo svaki peti Novosađanin čiji su preci ili oni sami doseljeni u Vojvodinu između dva svetska rata, kolonizovani posle Drugog svetskog rata ili su doseljeni posle 1990. godine su za to da se ukine autonomija Vojvodini.

Stav da Vojvodina treba da bude republika u saveznoj državi sasvim je ravnomerno raspoređen među "starosedeoćima" i među Novosađanima koji su doseljeni od 1961-1995. godine. Ovaj stav nije zabeležen kod ispitanika doseljenih između dva rata, kolonista i doseljenih do 1960. godine, kao ni kod Novosađana sa pravom glasa doseljenih posle 1995. godine. Stav da Vojvodina treba da bude samostalna država zabeležen je samo kod ispitanika čiji preci na ovim prostorima žive više od jednog veka, ali i kod doseljenih od 1993-1995. godine. U ovoj populaciji je i najfrekventniji odgovor "ne znam", koji je kod svih ostalih stratuma skoro ravnomerno raspoređen.

* *
*

Povezanost stava o nadležnostima Vojvodine sa periodima i uzrocima doseljavanja sasvim očekivano proizveo je povezanost ovog odgovora i sa krajem iz kojeg vode poreklo sadašnji Novosađani sa pravom glasa.

Samo na osnovu prethodnih pokazatelja bilo je očekivano da će se stavovi "starijih Vojvođana" razlikovati od stavova doseljenih iz različitih krajeva nekada zajedničke države. Najstariji Vojvođani su najnezadovoljniji nadležnostima Vojvodine. Od ukupnog broja Novosađana čiji preci žive u Vojvodini od pre Prvog svetskog rata njih ukupno 62% želi za Vojvodinu različite stepene većih nadležnosti od današnjih. Kod ove grupe Novosađana najpoželjnije su nadležnosti koje je Vojvodina imala po Ustavu iz 1974. godine (33%), zatim sledi stav da Vojvodina treba da ima veće nadležnosti od sadašnjih, ali manje nego po Ustavu SFRJ. Oko 3% njih je za republiku u saveznoj državi, a oko 4% bi želeli da vide Vojvodinu kao samostalnu državu. Među ostalim ispitanicima iz ovog stratuma, osim 62% nezadovoljnih, najviše je onih koji misle da Vojvodina treba da ima nadležnosti ovakve kakve ima sada 22%, za ukidanje autonomije je 3,8% ispitanika čiji preci žive u Vojvodini jedan vek i više, dok njih oko 12% kažu da ne znaju kakve bi nadležnosti Vojvodina trebala da ima.

Kod svih ostalih stanovnika Novog Sada, čiji su preci, ili su oni sami doseljeni iz raznih krajeva Jugoslavije, najzastupljeniji je odgovor da Vojvodina treba da ima nadležnosti ovakve kakve ima sada, osim kod doseljenih iz Beograda kod kojih je učestaliji odgovor da Vojvodina treba da ima veće nadležnosti od sadašnjih, ali manje od onih koje je garantovao Ustav iz 1974. godine.

Kod stanovnika Novog Sada koji vode poreklo iz Bosne i Hercegovine (gotovo svaki četvrti anketirani punoletni građanin Novog Sada vodi poreklo iz ove bivše jugoslovenske Republike), Hrvatske, Makedonije, Kosova i Metohije i Crne Gore najzastupljeniji je stav da Vojvodina treba da ima nadležnosti ovakve kakve ima danas. Kod njih je više nego kod drugih, zastupljen stav da treba ukinuti svaku autonomiju. Ovakvu opciju zagovara svaki četvrti (20,1%) Novosađanin poreklom iz BiH. Posle njih nabrojnije pristalice ukidanja autonomije poreklom su sa Kosova i Metohije i Beograda (16,7%). Od ukupnog broja Novosađana koji zagovaraju ukidanje autonomije svaki drugi je poreklom iz BiH, ali istovremeno među zagovornicima ukidanja autonomije više nego svaki peti (21%) je iz porodice koja živi u Vojvodini od pre Prvog svetskog rata. Od ukupnog broja anketiranih koji su poreklom iz BiH njih 22% je nezadovoljno sadašnjim nadležnostima Vojvodine. Ako se ovom broju dodaju i oni koji su za sadašnje nadležnosti Vojvodine može se konstatovati da su oko 66% učesnika istraživanja, koji su poreklom iz BiH, zagovornici nekog oblika autonomije.

Slično su raspoređeni odgovori i kod Novosađana koji vode poreklo iz drugih krajeva nekada zajedničke države, s tim što je nezadovoljstvo postojećim nadležnostima Vojvodine nešto veće kod Novosađana doseljenih iz ostalih delova Srbije, nego što se ono beleži kod doseljenih iz BiH, Hrvatske, Crne Gore i Kosova i Metohije.

Kao zaključak moglo bi se konstatovati da većina stanovnika Novog Sada preferira neki od oblika autonomija Vojvodine. Koliko su zadovoljni njenim nadležnostima i koji bi stepen autonomije želeli za Vojvodinu zavisi od toga kada i pod kojim uslovima i iz kojih krajeva su se doseljavali u Vojvodinu današnji građani Novog Sada, odnosno njihove porodice i preci.

Pavel Domonji: KONKURIRAJUĆI PROJEKTI I VOJVOĐANSKI IDENTITET

Danas smo u Vojvodini suočeni sa tri konkurirajuća projekta – etnonacionalističkim, multikulturnim i liberalnim. Ovaj treći, liberalni projekta, potpuno je marginalan, slabo je zastupljen u javnosti i lišen je institucionalnog uporišta. On je najbliži konceptu Srbije kao moderne demokratske države, ali su njegove šanse da postane vodeći politički ideal, najmanje.

Etnonacionalistički projekat, za razliku od liberalnog, znatno je prisutniji u javnosti, a zagovaraju ga i neke uticajne političke stranke. Ovaj projekat Vojvodinu prisvaja kao ekskluzivnu srpsku provinciju, državu čini vlasništvom etničke većine, podvaja građane i vodi ka nejednakoj distribuciji prava.

Interesantno je da se i neki politički lideri manjina slažu sa svođenjem vojvođanske autonomije na srpsko–srpsko pitanje. Umesto da se pitanje autonomije tematizira sa građanske pozicije, jer se radi o organizaciji države, ono se etnizira, jer se na taj način želi legitimisati zahtev za teritorijalnom etničkom autonomijom. Na primedbu da teritorijalna autonomija vodi Mađare u getoizaciju, jedan je mađarski lider odgovorio da je to "naša stvar". Slažem se, ali samo pod uslovom – da je getoizacija dobrovoljni izbor i da počiva na individualnom pristanku onih koji se getoiziraju.

Multikulturalizam je, takođe, prisutan na javnoj sceni. Doduše, više kao stvar ideološke konjunktore, nego principijelnog opredeljenja. Politizujući (kulturene, spolne i ostale) razlike, može doprineti potpunijoj integraciji pripadnika različitih zajednica, ne samo etničkih, nego i spolnih, i svih drugih. Problem sa multikulturalizmom u nas je u tome što se recipira u jakom etničkom smislu, dakle, na vrlo sužen i rigidan način. Kao da srbijansko društvo ne bi bilo multikulturalno, čak i kada bi bilo nacionalno homogeno.

Na koja od ova tri projekta može da se osloni vojvođanski identitet?

Pre svega na onaj koji insistira na vrednosti pojedinca, njegovim pravima i slobodama. Kada krenemo od pojedinca ne moramo mu odmah na lice navlačiti etničku masku. Veliki broj ljudi, možda čak većina njih, etničkom identitetu pridaje veliku važnost. Međutim, većina nema nikakva prava da pojedincu, ako on to ne želi, nameće obavezu da učestvuje u očuvanju date zajednice, niti da ga zbog toga podvrgava bilo kakvim sankcijama. Pojedina mora biti slobodan da sledi vlastiti ideal dobrog života i kreira vlastiti identitet. Ono što je važno jeste pravo i sloboda pojedinca da napusti vlastitu grupu ako, i kad to hoće, i zbog razloga koji se njemu, i samo njemu, čine važnim.

Treba naglasiti – liberalni je projekat, baš zato što počiva na pojedincu, otvoren prema različitim vrstama identiteta, ali on, isto tako, i pojedincima, pripadnicima raznih zajednica, omogućuje da dele jedan te isti javni identitet.

Da bi vojvođanski identitet bio moguć moraju biti ispunjeni neki preduslovi. Pomenuću neke od njih. Pojedincu, pre svega, mora biti priznat primat u odnosu na kolektiv, mora mu, zatim, biti omogućeno da sledi svoje interese i da stupa, u želji da svoje interese maksimalizuje, u najrazličitije aranžmane sa drugim pojedincima, bez obzira na njihovo etničko poreklo. Treće, njegova prava i slobode moraju biti efikasno zaštićena. Četvrto, mora postojati set zajedničkih vrednosti, ali, isto tako, i zajedničke institucije.

Kada je reč o institucijama, postavlja se pitanje – da li su i u kojoj meri pokrajinske institucije u stanju da efikasno štite interese, prava i slobode stanovnika Vojvodine? Incidenti s kraja 2003, i najvećim delom 2004. godine sugerišu da je odgovor na ovo pitanje negativan.

Poenta je u ovome – osećaj sigurnosti itekako utiče na procese identifikacije sa širom zajednicom. Uostalom, podaci koje je naveo Jovan Komšić to jasno pokazuju. Dve zajednice koje su direktno bile izložene udaru srpskog etnonacionalizma se, ili ne identifikuju, ili se u veoma malom postotku identifikuju sa Srbijom. Reč je, naravno, o Bošnjacima i Hrvatima. Identifikaciju sa Srbijom nemaju ni Slovaci, ni Mađari, iako su i oni, doduše u manjoj meri nego što je to bio slučaj sa Bošnjacima i Hrvatima, bili izloženi pritiscima. Slovaci i Mađari se u velikoj meri identifikuju sa Vojvodinom, i to interesno vezivanje za Pokrajinu nije slučajno. Reč je o manjinama koje imaju jaku nacionalnu svest i njihovo vezivanje za Vojvodinu proizilazi iz potrebe za očuvanjem identiteta. Slovaci i Mađari pre u Vojvodini, nego u Srbiji, vide onaj institucionalni okvir unutar koga se u većoj meri respektuju njihovi vitalni interesi.

Još jedna stvar na kraju. Vojvođanski identitet se pojavio u jednom istorijskom trenutku i broj pojedinaca koji su deklarirali ovu vrstu identiteta je varirao od popisa do popisa. Identitet, dakle, nije ni fiksna, ni statična kategorija. On je kontekstualno uslovljen i menja se sa političkim kontekstom. Etnonacionalistički projekat će još dugo biti prisutan u Vojvodini, ali neće moći da anulira vojvođanski identitet, niti da Vojvodinu pretvori u ubogu, severnu Srbiju. Iako su njegovi kapaciteti u dobroj meri iscrpljeni, ne treba ga potcenjivati. Vetar u jedra mu može dati novo nasilje na Kosovu ili novi egzodus Srba sa Kosova, ali tome brodu, da budem slikovit, ponestaje mora.

Dakle, vojvođanski identitet će se graditi pomoću liberalnog i multikulturalnog projekta. Multikulturalnog u onoj meri u kojoj će biti u stanju da prizna pravo pojedincu na otpadništvo od vlastite (etnokulturne) zajednice. Kao što bi rekao Rorti, nikakva vrsta pripadnosti i identiteta ne sme stati na put sreći pojedinca.

Boško Kovačević: POLITIČKI ASPEKTI (NE)POTVRĐIVANJA IDENTITETA VOJVODINE

Razni nacionalisti, posebno iz intelektualnih i političkih elita upinjali su se u proteklih deceniju i po, pa i danas, da ukinu ili, pak, marginalizuju Vojvodinu. Oni pokušavaju da dovedu u pitanje njen identitet, ali očito je da to nije moguće. Vojvodina ima duboko sazdanu i potvrđenu geografske, istorijske, nacionalne, ekonomske i duhovne osobenosti, koje baš nije moguće političkim dekretom ukinuti. Oduzimanje autonomije i devalviranje političke, sistemske pozicije Vojvodine u državnoj kompoziciji Srbije, samo će proizvesti razne oblike rezistencije, ali i pothranjivati razne ekstremne političke opcije marginalizovanja identiteta Vojvodine. To je i sada odlika političkog ambijenta na ovim prostorima.

Dakle, nisu u pitanju gradivni elementi identiteta Vojvodine, već njena politička verifikacija i sistemska kompozicija. Iz tih razloga, logično je da se insistira na decentralizaciji vlasti u Srbiji, na afirmaciji kompetencija regija i lokalnih zajednica. To je i orijentacija modernih društava u svetu. Ne radi se ovde o nekom separiranju ove regije, već o optimalnom i primerenom pravno-političkom situiranju u ukupni državni konstrukt Srbije. Srbija, inače, ima problem sa svojim državnim identitetom i definisanjem. On se neće moći ozbiljno rešavati u centralizovanoj paradigmi uređenja unutrašnjih odnosa.

Ovim apostrofiram i ključne poligone na kojima treba delovati da bi se iskazivao i potvrđivao identitet Vojvodine. Tim više, jer u ovom prostoru postoji niz uobličjenih i potencijalnih parametara, koji mogu zdušno da rade na modernizaciji i evropeizaciji Srbije. U projektu Srbije kao moderne i funkcionalne države, gotovo da je nezaobilazna uloga Vojvodine sa njenim potencijalima i kapacitetima za realizaciju ove zadatosti. Međutim, dokle god u Srbiji dominira "etnizacija politike i politizacija etnosa" (K. Offe), kao ključni generator političkog i javnog delovanja, nije moguće očekivati modernizacijsku misiju Vojvodine za Srbiju. Ova pokrajina će i dalje biti napadana raznim virusima omalovažavanja, fragmentacije i dezavuisanja, što

će u ukupnom političkom ambijentu Srbije proizvoditi tretman Vojvodine kao nestabilne i "izmišljene" regije.

Ishodište iz ovog "griženja sopstvenog repa" (M. Kangrga) svakako valja tražiti u rekonstrukciji političke arene u Srbiji, u ozbiljnoj decentralizaciji vlasti, u promovisanju ideja koje rade za Srbiju kao funkcionalnu i modernu državu. Na ovom i ovakvom prilazu u rešavanju sadašnjeg političkog i socijalnog ćorsokaka u Srbiji neumitno se postavlja pitanje sagledavanja i moći intelektualnog i političkog kapitala u Srbiji i Vojvodini, koji (ne)radi za modernizaciju ovih prostora. Etnička patologija ovih društvenih slojeva, koja traje od početka višestranačja i pluralizacije, naprosto radi na daljem razaranju ne samo ove pokrajine. Uostalom, identiteti Vojvodine su dovođeni u pitanje putem narastanja i političke dominacije etničkih, nacionalnih osobnosti, koji su išli do isključivosti i frustracija. Intelektualni i politički štab iz većinske, srpske nacije je dezavuisao i marginalizovao identitete Vojvodine, upravo da bi obezbedio dominaciju srpskog etnosa i promovisao matricu Srpske Vojvodine od pre vek i po. Nacionalistički poslenici na ovom istorijskom zadatku su imali, a imaju i danas, zdušnu podršku intelektualnih i političkih ešalona u Beogradu, jer se, navodno, bore za pripadanje "srpske zemlje srpskoj državi". Vojvođanski identiteti su pojednostavljeno svedeni, u njihovoj obradi, na srpski nacionalni pijemont i marginalizaciju. Nacionalističke naočari nisu mogle, ili nisu htele, da vide to bogatstvo različitosti, tolerantni i dijaloški ambijent, drugačiji način života, relativnu infrastrukturnu razvijenost u ovim ravničarskim krajolicima. Akteri ovog pogleda na vreme i odnose proizvode političke i ine kohorte, koje bezrezervno biju bitke za dominaciju srpskog etnosa.

S druge strane, intelektualni i politički bojovnici iz manjinskih zajednica su u odbrani sopstvenog etničkog identiteta, koji se otvorio sa pluralizacijom ovih prostora, zdušno radili na razgrađivanju vojvođanske posebnosti u interesu sopstvenog etničkog opstanka. Ta rezervatska svest je dijasporične manjinske zajednice okretala ka podsticanju sopstvenih kapaciteta, ali i vezivala za matične države. Iako se ne mogu izjednačavati pozicije odličnika većinske nacije i manjinskih enklava u političkom i javnom uticaju, ipak su ovi ešaloni radili na sopstvenom očuvanju, odričući se vojvođanskog identiteta. Razloge valja tražiti, ne samo u njihovim dobrim namerama, već i u profitiranjima koja su, videlo se vrlo brzo, imali pojedinci i grupe koje su na ovaj način branile sopstveni etnos. Koncept etničke teritorijne autonomije u okviru Vojvodine i Srbije, koji promovišu odličnici iz

manjinske zajednice, neumitno proizvodi ne mali zazor i radikalizuje redove većinske nacije u predupređivanju potencijalnog separiranja.

Umesto da je pluralizacijom političkog i javnog života dobila nove podsticaje za iskazivanje i razvoj svojih osobnosti, Vojvodina se spustila na nivo etničkih prebrojavanja i konfrontiranja. Nepoverenja, optuživanja i manipulacija bivaju obeležje političkog i javnog ambijenta, jer ne postoji ozbiljna sistemska podrška države, da se sukobi različitosti, pa i etnički, rešavaju tamo gde nastaju.

Ključni prostor očuvanja, razvoja i afirmacije identiteta Vojvodine sada se nalazi, to je očito, u političkoj areni društva. U narednih desetak godina, ona će biti poprište za definisanje Srbije kao moderne i funkcionalne države, opredeljene za evropske integracije. Iz tih razloga, smatram da se treba fokusirati na političku i javnu sferu i tu se angažovati u sanaciji i razvoju. Stoga je važno da imamo uvid u kapacitete intelektualnog i političkog potencijala u Vojvodini, u njegovu spremanost da ozbiljno radi na afirmaciji Vojvodine kao evropske, funkcionalne regije, na decentralizaciji vlasti i dekoncentraciji moći u Srbiji, na afirmaciji vojvođanskih specifičnosti u kojima nema dominacije etničke dimenzije itd.

U pokušaju da se obeleže ključne adrese, poslovi i akteri, na zadatku sanacije i rekonstrukcije političkog ambijenta u Vojvodini, nameće se sledeće:

1. Za Vojvodinu je veoma bitna kompozicija novog ustava Srbije. U projekciji modernizacijske fizionomije države, važna je njena građanska postuliranost i decentralizacija vlasti. Za tekući politički establišment u Beogradu to su krupni izazovi, jer su tradicionalistička uporišta politički i javno veoma uticajna. Afirmacija regija i lokalnih zajednica sa većim obimom političko-pravnih kompetencija i odgovornosti, sa neuporedivo čistijim vlasničkim, ekonomskim i fiskalnim odnosima, naprosto je prvorazredni zadatak sadašnje političke nomenklature u Vojvodini. Ne mora decentralizacija sama po sebi voditi povećanju demokratskog kapaciteta društva, ali ona može i te kako predstavljati značajan iskorak iz sadašnje dominacije ne samo političkih krugova, već i aparature (činovnika) u centru države. Tim više, jer ova država ima ne malih problema sa kompetentnošću i odgovornošću državne uprave, koja je odavno zrela za ozbiljnu rekonstrukciju. Nova sistemska rešenja će, svakako, smanjivati tenzije oko "etničkih incidenata", kao ordinarne eksplikacije nedefinisanog i krutog odnosa centralne vlasti u Srbiji.

2. Artikulacija vojvođanskih specifičnosti nesporno nalaže da se rekonstruiše postojeći i stvara novi stranački ansambl u Vojvodini. Postojeća

partijska konfiguracija je i te kako polarizovana i etnički opterećena. Građenje socijalnog-političkog konsenzusa i umerenog stranačkog pluralizma, predstavlja ključni nalog za transformaciju ove scene. Iz tih razloga bitno je da se podrže ideje i inicijative stvaranja lokalnih i regionalnih partija, koje mogu da amortizuju etničke polarizacije i da smanjuju dominaciju etnocentričnih stranaka. Regionalne i lokalne stranke, takođe, mogu biti u funkciji smanjivanja apstinencije biračkog tela koja se, inače, sve više uvećava. Upravo radi smirivanja partijske polarizacije potrebno je da što veći broj građana izlazi na izbore, da izbori filtriraju stranačku scenu i da se raznim (ozbiljnim) koaliranjima stranke približavaju.

3. Medijska prezentacija vojvođanskih specifičnosti je u deficitima, kada se analizira medijska slika Srbije. Proteklih deceniju i po o Vojvodini se pretežno pisalo kao o ekscesnom i zapaljivom području, u kojem se javljaju i dominiraju razni separatisti i proizvođači nemira. Etno-matrica medija je pojednostavila i banalizovala rad i življenje. S druge strane "vojvođanski" mediji su se više utrkivali da dokažu svoju pravovernost štabovima nacionalne ili pak manjinske renesanse. Multikulturalna konstrukcija Vojvodine je stavljana u drugi plan, kao i fundusi, dometi zajedničkog tolerantnog življenja. U ovoj oblasti bi valjalo izvesti "kopernikanski obrt" i otvoriti radove za jednu suptilniju medijsku interpretaciju vojvođanskih vrednosti i mentaliteta. To ne znači da treba stvarati "pink sliku" Vojvodine, ali ju ne treba ni vulgarizovati.

4. Podsticanje civilnih ideja, inicijativa i organizovanja u Vojvodini nesporno predstavlja značajnu polugu razvoja i afirmacije ove sredine. Civilnim organizovanjem se obogaćuje javna scena i vrši svojevrсни monitoring političkih aktera i adresa. Zbog toga je važno stvarati razne nevladine organizacije i institucije, koje će uticati na ukupni politički i javni ambijent. Za artikulaciju ovog naloga u Vojvodini postoje izražene pretpostavke. Civilni sektor može doprineti stvaranju jedne drugačije socijalne i političke kulture, koja je danas u golemom deficitu. Upravo se različitosti, na kojima počiva Vojvodina, mogu granati i dalje bogatiti, odnosno razvijati. Od rodnih i ekoloških, preko lokalnih i zavičajnih, do generacijskih i profesionalnih, stvara se jedna nova paleta pluralizacije sredine, sa kojom se potiskuje superiornost etničkih osobenosti u političkom i javnom životu.

5. U poslednje vreme, primetno je otvoren proces međunarodne afirmacije Vojvodine, pre svega kao evropske regije. Na ovom opredeljenju treba još ozbiljnije i upornije raditi. Podsticanje raznih oblika saradnje

lokalnih zajednica, gradova, subregija unutar Vojvodine sa okruženjem, dobrosusedski odnosi, otvara nove prostore međunarodne afirmacije. Vojvodina je okružena državama koje su u Evropi, ili, pak, pred njenim vratima. Tu geopolitičku odliku i šansu valja iskoristiti. Ona može biti i te kako od koristi za one političke opcije u Srbiji, koje su usmerene ka evro-integracijama. Politička artikulacija međunarodne aktivnosti ovih prostora u tim specifičnim nedržavnim oblicima saradnje svakako radi za drugačiju političku i javnu konstelaciju odnosa u Srbiji i Vojvodini.

* *
*

Vojvodinu čine njeni identiteti u (približno) ravnopravnom poštovanju, tretmanu i afirmaciji. Sa političkom artikulacijom dobiće se novi podsticaji za razmah i dalje obogaćivanje. Tu i takvu zadatost ima smisla podržati, jer se radi o sigurnosti i izvesnosti življenja u ovim prostorima.

Slobodan Budakov: VOJVOĐANSKI IDENTITET DANAS

Dosta dugo je trajalao vreme, i mi još uvek nismo sasvim izašli iz njega, koje bi Herman Hese nazvao feljtonističkim dobom. Naravno, feljtoni ponekad mogu imati i prosvetiteljsku, a ne samo manipulativnu i zaglupljujuću ulogu. Ali, pogubno je kada su oni preovlađujuća literatura. U nas se feljtonističko doba javilo u okvirima deformisanog višepartijskog sistema, deformisanog, jer je nastao u uslovima postojanja društvene svojine koja – kao svačija i ničija – omogućuje prisvajanje na osnovu političke moći, pa je i motiv za učešćem i osvajanjem pozicija u vlasti bilo upravo to prisvajanje, a ne programska orijentacija.

U uvodnim izlaganjima je ukazano da se ovde radi o nauci, a ne o feljtonistici, pa je i normalno što se nauka bavi i identitetom Vojvodine, i identitetom Vojvođana, ali i jednim i drugim. Za mene je identitet Vojvodine nesporan, kao što to ubedljivo pokazuju izlaganja prof. Končara, sa istorijskog, i Mite Boarova, sa aktuelnog stanovišta.

Zna se da je, još u vreme kada je Ištvan Prvi stvarao mađarsku državu, na ovom prostoru bilo i Mađara, i Srba, i Grka, i Italijana, i Hazara, i Bugara, i Saracena i drugih koji su se kasnije doseljavali. Nacionalni sastav stanovništva se na ovom prostoru menjao, ali je različitost ostala. Stanovništvo se menjalo, ali prostor nikada nije opusteo. I – što je veoma bitno – samo ime Vojvodina je nastalo kao politički, a ne kao geografski pojam.

Najzad, kada postoji jedno područje koje se od drugih delova države razlikuje svojim nacionalnim sastavom, geografskim položajem, kulturnim i drugim osobenostima koje su rezultat istorijskog razvoja, onda se iz tih osobenosti izvodi identitet date, uže teritorije, svest o pripadnosti toj užoj teritoriji. Činjenica je da Vojvodina, a ja bih rekao i autonomija, postoji, bez obzira na to koliko je pravno i praktično priznata, odnosno ograničena. To je, takođe, dokaz da postoji vojvođanski identitet, jer bez njega ni ono prvo ne bi bilo moguće.

Ja sam, dakle, uveren da vojvođanski identitet postoji. Tražeći najsažetiji dokaz o tome prisetio sam se da je, svojevremeno, mladi

talentovani poeta uzviknuo: "Ko će narodu reći istinu, ako ne – pesnik". Pokušao sam, i na više sam mesta našao, zanimljive stihove koji odgovaraju na moje traganje za sažetošću. Na primer:

*"... razmisli i rasudi GRAĐANINE
u slavu i čast Vojvodine
i tvoje, i moje, i njegove."*

Tako je pevao Žarko Vasiljev 1945. godine, u vreme pobeđe NOB. On se ne obraća radniku, seljaku i poštenoj inteligenciji, kako je tada bilo uobičajeno, nego GRAĐANINU.

A na drugom mestu, u poemi KIKINDA Mike Antića:

*"... Znaš li što je svaki čovek ovde heroj
iako mu nigde nije zapisano da je heroj?
Pristao je na sva ona bezimena prezimena
koja čine karakteristiku naroda i ime sna
Čak i mrtav poručujem:
ja sam svi – ne samo ja."*

Navedeni stihovi mi se čine veoma značajnim za našu današnju temu i za moj pristup temi. Jer, "pesma je provetren život", kaže na jednom mestu upravo pomenuti Miroslav Antić. I u proznim tekstovima, i u likovnoj umetnosti, i u muzici, i u esejima znamenitih ličnosti naći ćemo potvrdu vojvođanskog identiteta. Vojvodina nikad nije imala ničeg vulgarnog u osećanjima i mislima, pisala je Isidora Sekulić. Ravnicu treba umeti voleti, govorio je Veljko Petrović, a pisao Boško Ivkov. Vojvodina je mentalitet, rečeno je još pre sedam i po decenija, ona znači i zrači toleranciju i neimperijalno ponašanje. Vojvodina je bila predmet osvajanja, ali nikad nije osvajala. Najzad, reče pre neki dan akademik Julijan Tamaš, Vojvodina je naša koža. Bez obzira da li sam Srbin, Mađar, Hrvat, Slovak ili Rusin – koža mi je vojvođanska! Valjda ga je na tu pomisao navela stara i uobičajena vojvođanska uzrečica: "Bog, pa komšija".

Najzad, ako hoćete i malo nauke. Zar iz prikazanih istraživanja, u tekstu dr Komšića, ne proizlazi da je samo 3% građana Vojvodine za ukidanje autonomije, a 6% nema nikakav stav o tome. Da nema svesti o pripadnosti Vojvodini – ti bi procenti izgledali bitno drugačije.

Za mene je dubiozan zaključak u tekstu prof. Kicoševa da se "na osnovu analize demografsko-statističkih podataka može tvrditi da ne postoji jasno iskazana svest o regionalnoj pripadnosti", i da je "teško govoriti o realnim mogućnostima očuvanja identiteta autohtone populacije". Ovde izneti rezultati istraživanja ubedljivo demantuju taj zaključak. Mora se prihvatiti i činjenica da nisu samo autohtoni Vojvođani nosioci vojvođanskog identiteta.

Naravno, podaci koje iznose profesori Komšić i Kicošev kvantificiraju određeni trenutak u određenim okolnostima. Možda već danas, ili sutra, to može izgledati drugačije. Ali, prilično je jasno da će se bez političkog subjektiviranja – bez autonomije – ugasiti identitet Vojvodine, a onda i Vojvodina. Znamo kako se naziva poništavanje jednog već postojećeg identiteta.

Ne sporim da je identitet subjektivna, dakle, promenljiva kategorija, nejednakog intenziteta, zavisna od trenutka i okolnosti, kako na to ukazuje g. Žigmanov. To, pogotovo, važi za nacionalni identitet koji sadrži i racionalne, ali i iracionalne elemente. Za regionalni identitet – u ovom slučaju vojvođanski – važi obrnuto: on je više produkt racionalne svesti, nego iracionalnih elemenata, u njemu je spoj i jednog i drugog srećniji, nego što je to slučaj sa nacionalnim identitetom. Da nije tako, teško bi se mogla objasniti tolerancija u Vojvodini, opstanak multikulturalnosti u njoj, koegzistencija nacionalnih, profesionalnih, generacijskih i drugih identiteta, kao i činjenica da su neki elementi vojvođanskog identiteta kroz istoriju postali konstante – kako na to ukazuje prof. Ranko Končar. Nema bolje potvrde za to od egzaktnih činjenica da je Vojvodina najbolje rezultate u razvoju svoje privrede, kulture, prosvete, zdravstva, nauke, itd., ostvarivala baš u vreme kada je imala najveći stepen autonomnije.

Moram, na kraju, primetiti da iz svih uvodnih izlaganja proističe da je bitno obeležje vojvođanskog identiteta to da je proevropski i građanski; zato sam naglasio ono GRAĐANINE u stihovima Žarka Vasiljeva. Bitan princip građanstva, to da "nijedno ljudsko biće nema pravo da dominira nad drugim", to je u Vojvodini tolerancija, to je Evropa. U pravu je prof. Komšić kada kaže "da Vojvodine nema, trebalo bi je izmisliti". Tu sam misao prvi put čuo od pokojnog profesora Slavka Borojevića, a on, inače, nije bio autohtoni Vojvođanin, nego doseljenik, ali je, živeći na ovom tlu, postao ubeđeni Vojvođanin.

Završiću rečenicom o novom ustavu Srbije. Najbolja potvrda i priznanje vojvođanskog identiteta, najbolji način da se u pozitivnom smislu

reči razvija na opštu, i korist cele države bi bilo kada bi se u novom ustavu taksativno nabrojale isključive nadležnosti države, dakle, nadležnosti kada je u pitanju vojska, državna bezbednost, spoljna politika, monetarna politika, osnove privrednog i poreskog sistema, a sve ostalo prepustilo Pokrajini i lokalnoj samoupravi.

Bogoljub Savin:
EVROPA ZAVIČAJA
Vojvođanski zavičajni identitet

Kada se na ovako visokom nivou predstave činjenice o Vojvodini i kada to učine najeminentniji naučnici, gotovo da je neučtivo bilo šta dodavati ili osporavati. Bilo bi to samo dodatno racionalno objašnjavanje predstavljene faktografije.

Stoga se, za mene, postavlja pitanje: ima li šta s one strane razuma – "onostrano", izvan racionalnog, što bi, možda, moglo malo da pomogne poimanju vojvođanskog fenomena. Vojvodina je nesumnjivo racionalna istorijski, kulturološki, demografski, etnografski, ekonomski i ekološki dokazano održiva celina, ali celina koja polako odumire. Svi mi to Vojvođani vidimo, preživljavamo i svakojako razumevamo. Nažalost, ili možda, na sreću, nije sve racionalno. Dakle, postoji nešto što se u naučnim raspravama obično potcenjuje ili zanemaruje. To su emocije. Šta više, kada se nešto emotivno čini ili govori, to obično nije dobro. Ako želimo da budemo važni i pametni uvek moramo da isključimo svaku iracionalnost. Iskustveno, to je opravdano. Ali, moramo se složiti da čak i mnogi važni istorijski događaji nisu uvek racionalno objašnjivi. Kako tolike iracionalnosti racionalno objasniti?

Od XVIII veka na ovamo, svetska istorija je plovila na nacionalnoj identifikaciji. Sukobi su bili strašni u XIX, a naročito u XX veku, kada su nacionalizmi dovedeni do krajnjih granica naci-fašizma, do genocida i holokausta. Sve to, da bi se navodno branili nacionalni interesi. Bojim se da smo još uvek u toj fazi, samo sada sa iskustvima svetskih ratova, revolucija i nedavnih monstruoznih masovnih zločina na gotovo svim stranama sveta. Kao da je *homo sapiens* svoju ljudoždernu prirodu doveo do savršenstva.

Na sve te izlive netrpeljivosti i zla, šta je ljudima dobrog ponuđeno, sem verske ljubavi? Čovek, običan i skroman, može samo da poželi da preživi život bez nasilja, ratova i zločina, u toleranciji sa drugima. Sve sile sveta su u igri, naročito nacionalni interesi, da ne bude mira.

Gde se mi maleni nalazimo? Tu, između Balkana i Evrope – jedni drugima krivi zbog istorije. Šta nas može održati u miru, to je najvažnije pitanje. Interes porodice? Da, naravno. Ali, ona nije konstantna, menja se. Jedni odlaze, drugi dolaze. Sele se i prolaze. Šta je, onda, konstantno ovde? ZAVIČAJ! To je nešto što se voli. O zavičaju se peva, budi nostalgiju kada smo daleko od njega. Ljudi iz ovih krajeva rodnom, pri kraju života pozele "da još jednom vide Vojvodinu".

Kada je o Vojvodini reč, držim da je ona veoma zanimljiva za posmatranje, pa i za naučna istraživanja kojih, nažalost, nema dovoljno, jer nema za to posebne naučne institucije. Sva postojeća demografska, sociološka, ekonomska i druga faktografija pokazuju često nešto što nije uvek lako objašnjivo. Ko godinama posmatra festival "Vojvođansku tamburicu" može svaki put da doživi neskrivene izlive emocija kada se u pesmi pomene Vojvodina, njeni salaši, priroda i ljudi. To je nedvosmisleni izraz ljubavi Vojvođana prema svom zavičaju, često nostalgičan i melanholičan zbog tihog umiranja njegove tradicije i običaja, vojvođanskih neobičnih ljudi širokih pogleda i čudnih naravi.

U XIX veku Svetozar Miletić je rekao da će Vojvodina i kada bude ukinuta, uvek biti "u srcima čestitih Srbalja". Sada, posle veka i po, vidimo, po novim istraživanjima javnog mnjenja Vojvodine, da je i drugim manjinskim narodima Vojvodina u srcu. Sada možda i više nego Srbima, jer njih sada plaše da će biti "loši Srbi" ako budu "dobri Vojvođani". Kao da to jedno drugom protivreči. Svi Vojvođani osećaju Vojvodinu kao svoj zavičaj, bez obzira koje su nacije i kada su došli da žive u njoj. Vojvodina je "obećana zemlja" ili izborni zavičaj mnogim narodima. Zbog toga opstaje nada da će preživeti. "Ali treba dobro poznavati Vojvodinu, i više – treba je voleti, ne ludo, zavičajno, ali bar malo!" – rekao je jednom prilikom Borislav Mihajlović Mihiz.

Antal Bozoki: DEMOGRAFSKA KRETANJA I VOJVOĐANSKI IDENTITET

Šta je to vojvođanski identitet danas ili uopšte? Vojvođanski identitet bi se mogao definisati kao ukupnost geografskih, istorijskih, populacionih, ekonomskih, kulturnih i drugih karakteristika koje Vojvodinu čine prepoznatljivom, različitijom, specifičnijom od drugih teritorijalnih ili regionalnih celina. Svaki od nabrojanih elemenata, a svi zajedno čine vojvođanski identitet, podložan je promenama, u meri u kojoj ukupna društvena i politička kretanja – unutrašnja i međunarodna (globalizacija) – utiču na njihovu promenu.

Jedna od karakteristika vojvođanskog identiteta je, svakako, i višenacionalni sastav stanovništva, koji se značajno promenio, naročito u zadnjih 15 godina. U tom je kontekstu teza da smo "svi mi Vojvođani" održiva samo ako to ne znači odricanje od nacionalne i etničke pripadnosti, svoje kulture, kao ni individualnih i kolektivnih prava koja pripadaju nacionalnim zajednicama.

Prema podacima iz poslednjeg popisa stanovništva iz 2002. godine, pripadnici srpske nacionalnosti u strukturi stanovništva pokrajine Vojvodine učestvuju sa 65,05%, a pripadnici 26 nacionalnih manjina sa 34,95%. Već i zbog same ove činjenice, republički organi vlasti bi trebali da imaju mnogo veći stepen odgovornosti prema obezbeđivanju široke autonomije Vojvodine, kao istorijski višenacionalne regije, i ostvarivanja prava nacionalnih manjina, nego što je sada slučaj. Prema rezultatim popisa, u Srbiji živi 293.299 Mađara. Najveći broj Mađara živi u Vojvodini, 290.207, što čini 14,28% ukupnog stanovništva Vojvodine, dok u centralnoj Srbiji živi samo 3.092 pripadnika ove manjinske zajednice. U odnosu na rezultate popisa iz 1991. godine, broj Mađara se smanjio za 49.284, odnosno za 15%. U stanovništvu Vojvodine 1948. godine bilo 428.750 ili 26,13% Mađara.

Već sama činjenica da je broj Mađara u ukupnom stanovništvu pokrajine za nešto više od pola veka, tako reći, prepolovljen, dovoljno kazuje

o položaju Mađara u Vojvodini, i o odnosu države prema njima u proteklom periodu.

Mađari su i dalje najbrojnija vojvođanska, ali i srbijanska manjina, stoga je mađarska manjina važan element vojvođanskog multikulturizma. Pripadnost katoličkoj i reformatorskoj veroispovesti čini Mađare dvostrukom manjinom – i etničkom, i verskom.

Kada se uporede podaci dva poslednja popisa uočljivo je da se broj Mađara smanjio u 43, od ukupno 45 opština u Vojvodini. Mađari žive u 435 naseljenih mesta, u svakoj od 45 opština u pokrajini. Prema popisu iz 1991. godine, Mađari su činili većinsko stanovništvo u 80 naseljenih mesta, a 11 godina kasnije u 73¹.

Uporedna analiza popisa iz 1991. i 2002. godine pokazuje da se nacionalna struktura stanovništva Pokrajine, generalno posmatrano, promenila utoliko što je smanjen broj pripadnika nacionalnih manjinskih zajednica, a samim tim i njihov procentulani udeo u ukupnom stanovništvu, dok je porastao udeo stanovništva koji su se izjasnili kao Srbi. U odnosu na prethodni popis, u Vojvodini živi 170.454 Srba više, njihovo procentualno učešće u ukupnom vojvođanskom stanovništvu poraslo je sa 57,21 na 65,05 odsto, pri čemu je ukupan broj stanovnika za 11 godina porastao za samo 19.475 lica.²

Dr Kicošev u svom radu "Demografski aspekti vojvođanskog identiteta" navodi da je, "prema popisu izbeglica iz 1996. godine u Vojvodini registrovano 257.729 izbeglica, što je otprilike ravno broju doseljenika u Vojvodinu tokom kolonizacije posle Drugog svetskog rata. U Bačkoj je od toga broja registrovano 120.737 izbeglica, u Sremu 91.272, a u Banatu 45.720".

Procene o broju izbeglica, koji su stalni ili privremeni dom našli u Vojvodini, međutim, kreću se i do 300.000, a nacionalna struktura izbegličke populacije pokazuje da je, u najvećem broju, reč o Srbima. Osim toga, došlo je i do znatne promene etničkog sastava stanovništva Vojvodine kao celine, a i nekih opština i naseljenih mesta u kojima su većinsko stanovništvo činili pripadnici mađarske nacionalne zajednice. Bilo je i primera pritiska radi iseljavanja pripadnika nacionalnih manjina iz svojih kuća i stanova, kao i nasilnog useljavanja u njih.

To je u direktnoj suprotnosti sa odredbom člana 16 Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina i člana 22 Zakona o zaštiti prava i

¹ Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, "Srbija 2004: Ljudska prava i kolektivni identitet", Beograd, 2005. str. 543–544.

² Str. 2 navedenog rada.

sloboda nacionalnih manjina, kojima se "zabranjuju mere koje menjaju odnos stanovništva u oblastima naseljenim nacionalnim manjinama i koje otežavaju uživanje i ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih manjina". Da podsetimo, ostvarivanje prava manjina, kao što je službena upotreba jezika, vezane je za procentualno učešće manjina u ukupnom broju lokalne samouprave.

Dr Kicošev u svom radu navodi Sentu, Adu, Kanjižu i Kovačicu, kao primere opština koje "nisu primile mnogo izbeglica"³, ali ne navodi ni jedan primer onih naselja koja su do poslednjih ratova bila naseljena pripadnicima mađarske nacionalne manjine, a u kojima je sada njihov broj u velikoj meri smanjen, naročito u opštini Apatin, Bečej, Novi Kneževac, Temerin i Žitište.

Etnički odnosi su u značajno meri narušeni i u nekim naseljima sa većinskim mađarskim stanovništvom, posebno u Zapadnoj Bačkoj, kao što Svilojevo (Szilágyi), Bogojevo (Gombos), Doroslovo (Doroszló), ali i u Temerinu, Subotici i drugim naseljima.

Navođenje primera sremskih naselja, posebno Hrtkovaca, u kojima je, takođe, značajno narušena dotadašnja etnička struktura, uz objašnjenje da se "ovde prvenstveno radi o zameni imovine i trajnom preseljevanju u matične države"⁴ ima, čak, prizvuk sarkazma, jer je poznato da se ovde radilo o pritisku i nasilnom iseljavanju stanovništva hrvatske i mađarske nacionalnosti, a u funkciji politike etničkog čišćenja.

Imajući sve to u vidu, ne treba se čuditi ako popisivanje praznih stanova i kuća, na primer, u Senti početkom juna ove godine, izaziva uznemirenost kod stanovništva, zbog mogućnosti nekog novog nasilnog useljavanja. Policija, pri tome, ne smatra za potrebno da izda bilo kakvo saopštenje o tome zašto se to radi.⁵

Treba podsetiti i na to da su, prilikom regionalizacije Srbije (1991), naselja sa pretežnim mađarskim stanovništvom podeljena u četiri nova, veštački stvorena okruga, sa pretežno srpskim većinskim stanovništvom, sa namerom da se unište administrativni centri, prema kojima je ranije gravitiralo mađarsko stanovništvo, čime je ostvarivanje mnogih jezičkih, obrazovnih, kulturnih i drugih prava suženo, ili je, pak, njihovo ostvarivanje onemogućeno. Primera radi, tako su potiske opštine, u kojima većinom žive pripadnici mađarske nacionalnosti, poput Ade, Čoke, Kanjiže i Sente, zajedno sa Novim Kneževcom gde, takođe, živi značajan broj Mađara, pripojene

³ Isto.

⁴ Isto.

⁵ Ger: "Valami volt" ("Nečega je bilo"), Magyar Szó, 09. juni 2006., str. 5.

severno-banatskom okrugu, sa sedištem u Kikindi,⁶ čime su narušene ranije izgrađene administrativne, privredne i druge veze, kako između njih, tako i njihove veze sa susednim opštinama, a otežano je i ostvarivanje nekih prava, poput prava na zapošljavanje, zdravstveno osiguranje, službenu upotrebu maternjeg jezika i drugo. Administrativne granice odedenog broja opština u Vojvodini su tako formirane da u njima udeo mađarskog stanovništva ne dostiže 15% što, perspektivno, ne dovodi samo do gašenja pojedinih prava, bez obzira na to što je reč o stečenim pravima, nego, uz pomoć državne politike, i do asimilacije Mađara. Nova vlast, a ona se naziva demokratskom, ni u tom pogledu nije ništa promenila.

Pitanje promena nacionalnog sastava stanovništva, a to je jedan od elementa vojvođanskog identiteta, zahteva mnogo suptilniji odnos, pažljivije proučavanje i, pre svega, kazivanje istine o proteklom događanjima, kako nam se istorija ne bi ponavljala.

Na kraju, predložiću, kako što sam već više puta činio, osnivanje stručne i profesionalne institucije u Vojvodini koja bi se isključivo bavila proučavanjem interetničkih odnosa i ostvarivanjem prava nacionalnih zajednica. Osnivanje ove institucije je, između ostalog, potrebno i zato da bi se izbegla subjektivna tumačenja, pa i zloupotrebe podataka u ovoj oblasti. Na taj način lakše bi se pratilo i ostvarivanje brojnih međunarodnih obaveza koje za Republiku Srbiju proističu, kako iz Okvirne konvencije o zaštiti nacionalnih manjina, tako i iz Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima, čije su odredbe 1. juna 2006. godine postale obavezne za Srbiju. Sve to, naravno, uz uslov da se Srbija, konačno, opredelila za ulazak u Evropsku uniju.

⁶ Uredba o načinu vršenja poslova ministarstava i posebnih organizacija van njihovog sedišta, "Sl. glasnik RS", br. 3/92, 36/92, 52/92 – odluka Utavnog suda RS, 60/93 i 5/95. Stupanjem na snagu ove uredbe prestala je da važi Uredba o načinu obavljanja poslova ministarstava i posebnih organizacija van sedišta, "Službeni glasnik Republike Srbije, br. 50/91.

Danica Stefanović:
KROZ RAZLIČITOSTI
DO ZAJEDNIČKOG IDENTITETA

Razmišljajući da li da se uključim u raspravu u startu sam imala dilemu kako da se predstavim, ovde sam pozvana i najavljena kao pomoćnik pokrajinskog sekretara, što je tačno, ali pitanjem vojvođanskog identiteta se više bavim kao "civil". Međutim, odlučivši da se uključim u raspravu želela bih da u ovaj razgovor uvedem priču o obrazovanju. Obrazovanje je, generalno, po mom mišljenju, jedna od važnih kopči u okviru teme o vojvođanskom identitetu. Ja ću pokušati, u dva ili tri minuta, da iznesem nekoliko napomena, a zadržavam pravo da dostavim organizatoru svoju diskusiju u pisanoj formi, koju ću potkrepiti i sa podacima.

Bogoljub Savin me je u svojoj diskusiji asociirao na pitanje emocija. Zapravo, na dve suprotne emocije koje sam osetila poslednjih dana. Pre desetak dana gledali smo na DVD pripadnike vojvođanske dijaspe, bila je vojvođanska svadba negde u Kanadi, sa strahovitim emotivnim nabojem. Asociiralo je, svakako, na emocije o vojvođanskom identitetu i tezi da je vojvođanski identitet stanje svesti i mentaliteta. Da li je to baš tako? Gotovo u isto vreme mojom vojvođanskom svešću ovladala je i druga emocija ponukana nekim drugim, jako ružnim događajem. Mladež, srpska mladež iz susednog sela, posle jedne lokalne fudbalske utakmice je, orgijajući po Bačkom Petrovcu, vikala: "kolji, kolji, da Slovak ne postoji". Da li je i to deo mentaliteta? Koliko je ta vrsta mentaliteta ovladala Vojvodinom?

To, na neki način, može da nas vrati unazad, da ponovo razmišljamo, da se upitamo gde su razlozi nasilju i agresivnosti, kao što se pitaju u Petrovcu, ili u nekom drugom mestu? Zašto se ne kažnjava agresivnost? Zašto se ne kažnjavaju izlivi netrpeljivosti i govor mržnje na najvišem nivou? Naravno da nekažnjavanje tzv. narodnih predstavnika ohrabruje i druge, a posebno mladež, da čini isto ili slično, i to, onda, nažalost, postaje trend. Znači, da li je pomodno biti agresivan? Da li je pomodno napadati druge i za to ostati nekažnjen? To su pitanja sa kojima se mi susrećemo svih ovih

godina. Nadala sam se da ćemo se toga osloboditi, ali to i dalje ostaje naša stvarnost.

S druge strane, to je samo potvrdilo što je Agencija SCAN radeći za "Panoniju", kao civilnu organizaciju, posredno i za Izvršno veće APV, utvrdila da je više od 36% srednoškolaca u Vojvodini agresivno, krajnje agresivno i da multikulturalnost, kako reče jedno dete od šest godina, doživljavaju kao multivitaminski sok – ništa drugo. Ako ga je asociiralo na sok, to može da bude i dobro, jer deca žele i vole sok. Pitanje je samo da li ćemo ih mi naučiti da prihvate život zajedno sa drugima. Da li ćemo samo naglašavati da je multikulturalnost nešto sa čime živimo i da je to samo tolerisanje različitosti, ili je to nešto što može i treba da izgrađuje naš vojvođanski identitet? Da li ćemo iskoračiti iz postojećeg stanja zajedničkog života na istoj teritoriji i da li ćemo zajedno koristiti taj isti prostor i odlaziti u interkulturalnu budućnost?

Ovo je tačka sa koje se uključujem u diskusiju, kao osoba koja se čitavog života bavi obrazovanjem. Obrazovanje je ključ i kičma svakog društva. Svako društvo i svaka politička elita, koja gradi društvo, želi da obrazuje buduće nosioce društva prema sebi i prema svojoj meri. To nije ništa ni novo, ni čudno. Samo, ostaje pitanje zašto i nama, onda, nije dato pravo da razvijamo obrazovanje koje će u sebi nositi karakteristike budućnosti, koje će biti moderno, kvalitetno i efikasno, sa svim karakteristikama vojvođanskog identiteta. Kada ovako govorim, jednostavno ne dozvoljavam da mi se bilo ko obraća rečima "autonomistica". Ja to jesam, svakako, i želim da nas ima mnogo više, nas koji ćemo sa ovakvim stavovima braniti jednu novu, proevropsku i građansku Vojvodinu. Zato i prihvatam tezu da je pitanje multikulturalnosti, svakako, pitanje građanskog opredeljenja.

Ako govorimo o obrazovanju u Vojvodini, onda je važno reći i sledeće: u 39 opština, od ukupno 45 na teritoriji Vojvodine, obezbeđuje se službena upotreba jezika pet nacionalnih zajednica. Osnovno obrazovanje i vaspitanje, na srpskom i jednom od pet jezika nacionalnih zajednica u Vojvodini (mađarskom, rumunskom, slovačkom, rusinskom i hrvatskom jeziku), realizuje se u 344 redovne osnovne škole i 224 izdvojena odeljenja. Iako se nastava realizuje na ukupno 6 nastavnih jezika, naše osnovne škole pohađaju i učenici iz ostalih nacionalnih zajednica. Zato se može reći da u Vojvodini nijedna škola nije nacionalno homogena, ako je reč o nacionalnoj pripadnosti. Slično je stanje i u srednjim školama gde je, takođe, nastava organizovana i kroz dvojezične škole. Samo da ne bude zabune. Ovo nisu bilingvalne škole. To su samo višejezične škole. Naše zalaganje bi trebalo da

ide u pravcu stvaranja istinskih bilingvalnih škola, jer ako negde postoje mogućnosti i potreba za tim školama, onda je to, svakako, u Vojvodini. To bi bio jedan od vrlo konkretnih doprinosa izgradnji vojvođanskog identiteta.

U okviru svojih nadležnosti, koje su skromne, Sekretarijat za obrazovanje se stara i nastoji da prati i usmerava obrazovanje u Vojvodini u pravcu kvaliteta i poštovanja svačije posebnosti. Naše mogućnosti, kako sam naglasila, nisu velike, ali mi radimo i u saradnji sa javnošću upozoravamo na nepravilnosti i osporavanja. Zar nije moguće da se darovitost neguje i kod nas? Zar je nemoguće da se, i u Novom Sadu, i u Vojvodini, mladima omogućava da neguju svoj talenat? Najnoviji primer je kampanja koju vode roditelji učenika koji nisu uspeli da se upišu u Zmajevu gimnaziju. Na ovom primeru se vidi kako centralizacija i zatvaranje u jedan deo, pa makar se taj deo zvao i Beograd, može da dovede do nezadovoljstva i nesporazuma. Ne želim da koristim teže reči. Vojvodina je autonomna regija, ustavom i zakonom regulisana, ima svoja demokratski izabrana predstavnička tela, ona funkcioniše i vuče napred. Da bi i dalje mogla da vuče i sebe, i celu zemlju napred, ona mora imati zakonodavnu, izvršnu i, mislim, delimičnu sudsku vlast. Samo na taj način Vojvodina može i svoje obrazovanje da usmeri tako da ono bude u službi građana i budućnosti.

Broj škola u Vojvodini u kojima se nastava odvija na dva ili tri jezika uopšte nije zanemarljiv – u 92 osnovne škole nastava se realizuje na dva, a u 6 škola na tri nastavna jezika, što u ukupnom broju škola čini 28,49%. Kako u svim tim školama deca koriste isti školski prostor i uče po istom školskom programu za očekivati je da se ona nalaze zajedno jedna sa drugima. No, stvarnost je malo drugačija i deca su najčešće jedna pored drugih. Šta učiniti da se to stanje nepoverenja, nepoznavanja i predrasuda, koje su im stvorili stariji, pobedi, kako bi preko zajedničkog življenja u školama gradili vojvođanski identitet? Naš razgovor je značajan, ali i danas, kao talog onoga što se naziva miloševićevskim dobom, postoji strah da se otvoreno kaže da se preko izgradnje vojvođanskog identiteta oslobodamo navedene prošlosti. Problem nametanja centralističkog razmišljanja uočava se na nizu primera – udžbenika, nastavnih planova i programa, primata Zavoda za izdavanje udžbenika, uvoza udžbenika, organizacije nastave i mnogo drugih primera. Postavljam pitanje svima – šta je to što jednoj Nemačkoj omogućava da ima po desetak udžbenika istorije, da se u jednoj školi uči iz više udžbenika, ali ne i kod nas? Šta je to što toliko smeta oficijelnom Beogradu da u Srbiji postoji više jakih centara? Da li, možda, misli da je tako jači? Bojim se da jako greše narodni predstavnici u oficijelnom Beogradu. Zalaganja za građansku Srbiju

znači i zalaganje za autonomnu Vojvodinu, znači i zalaganje za izgradnju vojvođanskog identiteta. Kada se čuje reč Vojvodina u oficijelnim krugova državne vlasti najčešće se o njoj govori kao o lepezi koja mora i treba da koristi trenutnoj politici. Pitanje je da li je time Vojvodina zadovoljna.

Ako hoćemo da gradimo vojvođanski identitet predlažem da zajednički radimo na upoznavanju svih različitosti koje kod nas postoje. Tačnije, da, ako je reč o upoznavanju i razmevanju, radimo na izdanju "Istorije Vojvodine" u kojoj ćemo predstaviti sve vojvođanske različitosti i tako se međusobno upoznavati. Dalje, predlažem da podržite inicijative Sekretarijata za obrazovanje i kulturu o ponovnom uvođenju jezika društvene sredine, kako bi smo stvorili osnovne uslove za povezivanje i razumevanje, a time i za jačanje poverenja i tolerancije među mladim ljudima u Vojvodini.

Ukoliko svako od nas u svojoj oblasti bude nalazio elemente koji predstavljaju naš identitet, onda lakše možemo graditi budući identitet i vojvođanski brend. Isto tako, kao Sekretarijat možda bi smo mogli tražiti podršku za nešto što bi, takođe, mogao biti naš brend i podrška mladima, a to je afirmacija onih mladih ljudi koji hoće da uče, koji hoće da rade i koji hoće da učestvuju u nekim istraživačkim poduhvatima na prostoru Pokrajine, kako se ne bi našli u situaciji o kojoj je govorio gospodin Bozoki, da je mnogo ljudi došlo, da je mnogo ljudi otišlo, te da se stanovništvo u Vojvodini samo malo povećalo. Mi zajednički treba da podržimo mlade ljude da ostanu ovde, da stvorimo osnovne pretpostavke za povratak onih što su otišli, kako bi smo zajedno gradili budućnost. Znači, ne bih želela da doživim da se ostvari izreka jednog umnog čoveka – samo je jedna stvar gora od toga da školujemo ljude pa da oni odu, je da ih ne školujemo, pa da ostanu kod nas.

Nadam se da sam bar jednim delom dala doprinos raspravi na temu vojvođanskog identiteta. Jedno je sigurno – osećam se malo lepše, jer sam mogla da iskažem svoje stavove u prilog vojvođanskog identiteta. Zahvaljujem se Helsinškom odboru na pruženoj mogućnosti da govorim, a svima vama na pažnji.

Saša Kicošev

Pošto sam dva puta spomenut, reći ću, najpre, nešto u vezi sa vojvođanskim identitetom. Statistički, ja sam se jasno ogradio. Ja nisam negirao postojanje vojvođanskog identiteta, samo on statistički nije iskazan. Ja se mogu osećati i Novosađaninom, samo se na popisu nisam tako izjasnio. Uopšte ne negiram vojvođanski identitet i mislim da sam jasno to napisao, ali se on statistički u popisima nikako ne može sagledati.

I u vezi sa vašim ostalim primedbama, a bilo ih je nekoliko, opet je u pitanju statistika. U vezi sa Hrvatima u Sremu pomenuo sam Kukujevece i Gibarac, a ne Mađare.

Antal Bozoki

Ja sam i rekao da se radilo o Hrvatima.

Saša Kicošev

Razmena imovine ili šta...?

Antal Bozoki

Jeste.

Saša Kicošev

Razmena imovine se odnosi na stanje iz 1996. godine, a ne na događaje na koje vi, verovatno, mislite, na događaje iz 1992. i 1993. godine. Pa, tu je proterano i jedno i drugo stanovništvo. Kakvih je sve slučajeva bilo i u njihovom domicilu, i ovde... Sigurno tragičnih. Kada odete među te ljude oni vam pokazuju i govore, "ostavio sam kuću i ne znam ni ja šta, a dobio sam ovo". Ti ljudi su nezadovoljni i 90% njih bi volelo da nije tu, da nije u izbegličkom naselju, u nekoj kućici koju je napravila neka agencija; 90% njih, budite sigurni u to.

Kada je reč o promeni broja Mađara, ja sam nešto o tome pisao, o tome kako se smanjivao broj Mađara po naseljima, i objavio to u časopisu na mađarskom jeziku u Subotici, i to nije nikakva tajna. Imate izvanrednog

statističara Mađara, gospodina Mirnića, koji je bio u statistici ceo radni vek i stručnjak je za ta pitanja.

Antal Bozoki

Ja sam priložio to što vi govorite sada, tabelu od 1945. do danas o promeni stanovništva Vojvodine. Priložio sam.¹

Saša Kicošev

Kada govorimo o brojčanom padu Mađara, da li znate prosečnu starost Mađara? Odmah posle Rumuna, Mađari su najstarija nacija, sa najnižim prirodnim priraštajem i čitavim nizom negativnijih demografskih karakteristika. Ja sam svoj rad objavio u Mađaraskoj akademiji nauka, na simpozijumu "Njiredjhazi" i prisutne kolege, Mađari, nisu imali ovu vrstu primedbi koje vi iznosite.

Sonja Biserko

Dodala bih nešto. Izbeglice su deo nacionalnog projekta sa čijom se realizacijom krenulo 1991. godine. Srbi iz Hrvatske su planski dovedeni u Vojvodinu...

Antal Bozoki

Slažem se. Tuđman i Milošević... Radi se o "humanom" preseljenju stanovništva.

Sonja Biserko

Nije samo Milošević, ima tu više aktera. Mislim da je struktura Vojvodine vrlo ciljano i planirano menjana i u tom smislu mi se danas nalazimo pred velikim problemom. Šta je, zapravo, vojvođanski identitet, s obzirom da je kroz čitav vek dolazilo do promena u populaciji. Niko danas, na primer, nije pomenuo činjenicu da su Nemci proterani, da su u velikom broju bili prinuđeni da napuste Vojvodinu, a oni su u značajnoj meri doprineli stvaranju kulturnog identiteta Vojvodine. Etnonacionalisti iz Beograda još uvek istrajavaju na projektu etničke Srbije i to je činjenica sa kojom smo suočeni. Vojvođanski identitet se osporava zato što je taj projekat još uvek na snazi.

¹ Tabela se nalazi u Dodatku knjige.

Vladimir Ilić¹

NEKOHERENTNA SPOLJNA POLITIKA

Ja sam Vladimir Ilić, iz kabineta predsednika Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine. Dao bih nekoliko razjašnjavajućih napomena i biću kratak. Stavljene su određene objekcije, nipošto bez osnova, prvo u vezi sa spoljnom politikom vojvođanske administracije i, drugo, u vezi sa njenim angažovanjem na planu ostvarivanja prava pripadnika onoga što mi nazivamo nacionalnim zajednicama, drugde se nazivaju nacionalne manjine. U vezi sa tim, samo prethodna napomena, gospođa Biserko je malo čas pomenula situaciju Nemaca iz Vojvodine. U februaru 2003. godine ova Skupština je donela nekoliko deklaracija i rezolucija kojima je izrazila svoje nedvosmisleno osporavanje pojma kolektivne krivice, pozvala sve koji su nasilno, u ovom ili onom smislu, proterani iz Vojvodine da se u Vojvodinu vrata, i vrlo izričito se odredila prema pitanju Nemaca koji su nasilno iseljeni posle Drugog svetskog rata.

Rekao bih, prvo, nešto u vezi sa ostvarivanjem prava manjina, samo dajem razjašnjavajuće napomene, ne misleći da se zaklonim iza nedovoljnih kompetencija pokrajinskih vlasti, jer nemam ni ovlašćenja to da činim. Kada se radi o ostvarivanju prava na obrazovanje, ispraviće me gospođa Stefanović i gospodin Oros ako grešim, još uvek se 76 do 79% osnovaca mađarske nacionalnosti, iz godine u godinu se ta procentna brojka menja, ali se kreće u pomenutom intervalu, potpuno školuje na svom maternjem jeziku, što je ishod kakav jeste, dobar, loš, osrednji, može biti uvek bolji, itd. Međutim, još uvek se 67 do 68% srednjoškolaca mađarske nacionalnosti školuje u potpunosti na svom maternjem jeziku. Okvirna konvencija ne traži srednjoškolsko obrazovanje na maternjem jeziku za pripadnike nacionalnih manjina, i na ovom planu praksa u Vojvodini prevazilazi zahteve Okvirne konvencije.

¹ Vladimir Ilić je bio jedan od uvodničara na okruglom stolu. Njegovo se uvodno izlaganje, međutim, ne nalazi u okviru ove publikacije, jer je Helsinški odbor poštovao želju gospodina Ilića da se izlaganje ne publikuje.

Hajde da napravim poređenje sa Srbijom bez Vojvodine. U celoj Srbiji bez Vojvodine postoje samo dve opštine u kojima postoji obrazovanje, potpuno obrazovanje, na jezicima nacionalnih manjina na osnovno školskom nivou, što znači da, recimo, u opštini Bosilegrad, gde u ukupnom stanovništvu 71% čine etnički Bugari, nema potpunog obrazovanja na bugarskom jeziku. Isto važi za opštine u severoistočnoj Srbiji gde žive Vlasi, čiji se broj od popisa do popisa menja od 1500 do 100.000, a stvaran broj naravno ne znamo, isto važi za opštinu Dimitrovgrad, isto važi i za sandžačke opštine.

U celoj Srbiji van Vojvodine, u više od 100 opština, u samo dve opštine postoji kompletno osnovno obrazovanje na maternjem jeziku. U Vojvodini, do sada, u više od 30 opština postoji obrazovanje na maternjem jeziku i, kažem, da u slučaju najveće nacionalne zajednice posle srpske nacionalne zajednice, na osnovno školskom nivou doseže do 79%, a na srednjoškolskom 67%.

Zatim, pomenuto je nešto u vezi sa Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, taj Zakon važi. Taj Zakon važi, ne pitajte me kako i zašto, jer nisam pravnik, ali sam juče bio u Beogradu, kontaktirao sam neposredno, licem u lice, ljude iz novoformirane Službe za ljudska i manjinska prava, i taj Zakon važi. Uz taj Zakon, uz relevantne pokrajinske odluke od kojih su neke, kao što znate, dobile potvrdu presudom Okružnog suda u Novom Sadu, druga je stvar kako lokalna zajednica implementira ili ne implementira presudu nadležnog suda, mi imamo bar one osnovne elemente legalnog sistema za zaštitu pripadnika nacionalnih zajednica. Naravno, nedostaje mnogo toga, da ne pominjem nadležnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine, da pomenem samo Zakon o nacionalnim savetima, ali tu su, toliko smem da kažem, i vrata predsednika predstavničkog tela Vojvodine i, sigurno, vrata nadležnih u pokrajinskim organima uprave u Izvršnom veću, širom otvorena.

Što se tiče spoljnopoličke aktivnosti, pomenuto je da ona nije dovoljno intenzivna, ili da nije dovoljno obimna, kada se radi o čelnicima pokrajinske autonomije. Ja bih želeo da obratim pažnju na sledeće. Prvo, imate intervju iz decembra 2004. godine i februara 2005. godine pokrajinskog sekretara za međunarodnu saradnju, gospodina Grgića, gde on iznosi sledeća tri ključna momenta. Jedan je, da će se njegov Sekretarijat baviti, pre svega, saradnjom sa susednim zemljama i sa regijama u susednim zemljama koje se graniče sa Autonomnom Pokrajinom Vojvodinom, drugi je, da će se baviti prevashodno i gotovo isključivo ekonomskim pitanjima, i treći

je, da će to ostvarivati preko mreže naših diplomatsko-konzulatskih predstavništava u susednim zemljama. Takva pozicija Pokrajinskog sekretarijata za međunarodnu saradnju ostavila je mnogo prostora za autonomno spoljnopolitičko delovanje predsedniku Skupštine AP Vojvodine. Predsednik Kostreš je, pre sedam ili deset dana, dao opširan intervju "Dnevniku" gde je izložio i prethodni plan svojih spoljno-političkih aktivnosti, i ono što je iz tog plana realizovano.

Ono što mogu sigurno da kažem, mada je Pokrajinski sekretarijat za međunarodnu saradnju svojim vezivanjem za, pre svega, saradnju sa susednim regijama u susednim zemljama, potom samo za ekonomska pitanja i, napokon, za rad preko diplomatsko-konzularnih predstavništava ostavio veliki prostor za autonomnu spoljnopolitičku aktivnost predsednika Skupštine APV, druge objektivne okolnosti jako otežavaju da Vojvodina postane međunarodno prepoznatljivija. Pre svega, mislim na potpuno odsustvo koherencije u spoljnopolitičkom nastupu naše dosadašnje zemlje i naše sadašnje zemlje. I u vreme Državne zajednice i sada, u vreme Republike Srbije, vode se najmanje tri paralelne, potpuno nekoordinisane spoljne politike. Jednu vodi ministar spoljnih poslova, drugu vodi predsednik Republike Srbije, treću vodi predsednik Vlade Srbije. Njih trojica nisu ni u kakvoj koordinaciji i to stvara velike probleme. Imajte u vidu da je Vojvodina u nerazdruživom sastavnom delu Srbije, kao Pokrajini koja ne može da zamisli da bude van Srbije, kao Pokrajina u kojoj ne postoji ni jedan jedini secesionista, kao Pokrajina u kojoj nema separatista, da bi njoj, itekako, odgovaralo da postoji homogeno i koordinisano spoljnopolitičko zaleđe u koje bi ona mogla da užljebi spoljnopolitičke aktivnosti svojih čelnih ljudi. Tog zaleđa, nažalost, nema i, kažem, vode se paralelne spoljne politike, što otvara prostor za raznorazne nesporazume između Draškovića, doskora Marovića, Koštunice i Tadića, i to jako otežava posao predsedniku Skupštine AP Vojvodine.

Želeći da ostvari uz interese Vojvodine, kao najevropskijeg dela Srbije, i interese svoje Republike i, doskora, svoje države, Državne zajednice, predsednik je imao samo otežavajuće momente u organima Državne zajednice, u predsedniku Republike Srbije, u predsedniku Vlade Republike Srbije. Oni vode potpuno nekoordinisane spoljne politike, toliko imam prava da kažem.

Alpar Lošonc:

MULTIKURALNOST PRATE NESPORAZUMI

Ponukan sam Pavelovim inspirativnim izlaganjem, koji je spomenuo tri modela i, poznavajući njegovu ozbiljnost, sasvim sigurno ima ozbiljnih razloga da tako i čini. On je, naime, govorio o etnonacionalnom, liberalnom i multikulturalnom modelu. No, ja bih rekao da između liberalnog i multikulturalnog modela, u perspektivi Vojvodine se to sigurno može reći, ne bi trebalo da bude razlike. Da nešto jače izrazim moju tvrdnju, ili će multikulturalizam biti liberalan u Vojvodini, ili ga neće biti. Mogu, ako hoćete, to reći i *vice versa* – ili će liberalizam biti multikulturalan u Vojvodini, ili ga neće biti. Jer, promišljanje multikulturalizma ima upravo takve implikacije u ozbiljnim teorijama, radi se o tematizaciji liberalizma kao pluralizma, a u ovom slučaju to je kulturni pluralizam u Vojvodini. Nije ovde mesto da se uputim prema različitim klasifikacijama multikulturalizma, dovoljno će biti ako kažem da je raspon veliki.

Postoji jedna Pavelova tvrdnja, sa kojom se potpuno slažem, jer on je govorio o konjunkturalnom odnosu prema multikulturalizmu. Doduše, nije naznačio da li se radi o vojvođanskom ili o srbijanskom javnom polju, zapravo uopšte nije locirao predmet svoje kritike, ali apsolutno je tačno da se multikulturalizam u nas, barem u dominantnom vidu, razumeva u konjunkturalnom smislu. Čas je neka vrsta skupnosti različitih egzotičnih etniciteta koji su povezani prepolitičkim vezama, čas je resurs za sticanje finansijskih potpora kod nekih inostranih fondacija, čas je nosilac etnomarketinškog nastupa na pijaci identiteta gde se sve kupuje i prodaje, pa i identitet. Sve u svemu, sigurno ima dovoljno razloga da kritički promišljamo način korišćenja multikulturalizma. Upravo zbog toga što mislim da su mnogi govornici previše isticali činjenicu da je multikulturalizam ovde naširoko prihvaćen. Ne bih tako rekao, gromoglasne izjave ne bi trebale da nas zavaravaju. Mogli bismo ispisati čitavu knjigu o pogrešnom razumevanju multikulturalizma.

Moram vam reći da je multikulturalnost praćena sa različitim nesporazumima, i kod manjina, i kod većine. Prvo, o recepciji multikulturalizma u javnom polju većine. Naravno, kada kažem većina time

pribegavam jednoj apstrakciji, jer je većina uvek neka fikcija, pošto se ona sastoji od mnogobrojnih grupa, podgrupa itd. Ali, radi pojednostavlivanja, moram koristiti ovu kategoriju. Dakle, ako se radi o većini, multikulturalizam se razumeva kao neka vrsta moguće opasnosti u pogledu segregacije, i mnogi stvaraju utisak kao da manjine jedva čekaju da uplivaju u luku multikulturalizma. A kada je reč o manjinama, one multikulturalizam uglavnom razumevaju na osnovu pojednostavljenog američkog modela, znači pod multikulturalizmom podrazumevaju neku vrstu kotla gde se bacaju različite tečnosti, pa ono što proizilazi iz tog kotla će se nazvati multikulturalizmom. Pri tome, one često zaziru od multikulturalizma, jer se boje da će se u tom mešanju različitosti izgubiti. Da raščistimo barem, multikulturalnost nema neku preveliku recepciju i prihvaćenost među različitim manjinama. Drugo je pitanje zašto je to tako, ali ishod je takav. Verovatno da se ova vrsta konjunkturalnog multikulturalizma može pripisati i jednoj defanzivi koja je karakteristična za Vojvodinu u odnosu na srbijanski javni prostor. Nije slučajno da kod nas postoji izvesna vrsta receptivne zbunjenosti, da je praksa mimikrija i simulacija u prvom planu. To što se multikulturalnost razumeva u nekom egzotičnom, folklorističkom, kako već hoćete, smislu, to možemo pripisati onima koji su dužni da raščiste neke pojmove.

Želim se na još nešto nadovezati. Reč je o manjinskim elitama, po svoj prilici, ponajviše je reč o mađarskim manjinskim elitama, uzimajući u obzir njihovu političku poziciju. To pitanje dosta često provejava među našim diskursima i ja sam veoma kritičan prema manjinskim političkim elitama. Ali, bojim se, ako odemo predaleko, izmešaćemo uzroke i posledice. Ako upiremo prstom samo na manjinske elite, neke stvari nećemo dobro zahvatiti. Ne možemo homogenizovati manjinske i većinske elite u polju moći, nisu one na isti način odgovorne, nisu u istoj poziciji. Napokon, postoji razlika u pogledu stepena njihove moći, zaboraviti na ovu činjenicu bilo bi pogubno. Nekoliko puta je navedeno ovde, pa i kvantitativnim podacima potkrepljeno, da su institucionalni kapaciteti Vojvodine mali, da ona ne disponira na odgovarajući način resursima, ili da ima premalo resursa da bi se njena subjektivnost mogla mnogo ozbiljnije uobličavati. Zato treba precizno reći da moć manjinskih elita seže do onih granica koje se, ipak, postavljaju u Beogradu. Shodno tome, prebacivati krivicu na manjinske elite da razdvajaju etničke grupe, da ne pokazuju naklonost prema regionalnoj autonomiji, da podupiru etničku distancu, itd., nema veliku praktičku relevantnost. Manjinske elite i način njihovog nastupa su izraz deljenja moći u Srbiji,

njihova pozicija je direktna posledica redistribucije moći koja se ovde praktikuje na širem planu. Ne vidim da je njihov manevarski prostor preširok.

Pavel je kritički primetio da su neke manjinske političke grupacije spremne, ili su pokazale spremnost, da prepuste Vojvodinu političkoj konfrontaciji u sklopu srpsko-srpskih odnosa. Treba biti sofisticiran i da se to malo preciznije pokaže. Krenimo od generalne primedbe. Ako zamislimo mogući demokratski referendum u Vojvodini, ja mislim da ne postoji ni jedna manjinska grupacija koja neće glasati za ozbiljniju autonomiju Vojvodine. To je hipoteza, ali mislim da je to veoma realna hipoteza. Naravno, ukoliko se Vojvodina razumeva i kao okvir za afirmaciju kolektivnih prava, autonomija, ako je ona modernizacijski okvir za komunikaciju identiteta, itd. Dakle, ni manjine, a ni manjinske političke elite neće stvoriti prepreke učvršćivanju regionalne autonomije. Vredi zapaziti da manjinski glasači pokazuju demokratsku zrelost, to jest, s vremena na vreme kažnjavaju i etničko-manjinske elite, ukoliko smatraju da treba sankcionisati njihove političke učinke. Osvrnimo se, makar na kratko, na ono što se dešavalo 2004. godine na nivou lokalnih izbora, govorimo, recimo, o takvim mestima kao što je Kanjiža, Ada, da ne spominjem neke druge primere. To su lokaliteti gde postoji značano prisutvo manjinskog stanovništva u strukturi populacije. I manjinski glasači su "udahnuili život" u neke partije koje na nivou Vojvodine jednostavno tavore, jedva da postoje, a istovremeno su građanske, "ne-etničke". Molim da me ne razumete pogrešno. Ne zagovaram nikakvu konkretnu političku opciju, nego kažem da spomenuti manjinski glasači nisu zatvoreni u svoje etničke okvire i da su, ukoliko tako procene, spremni za različite političke opcije. To su datosti koje nijedna manjinska partija ne može prenebregnuti. Mislim da to treba uvažavati u našim razmišljanjima.

Dušan Mijić:
INTERESI PREDUZETNIKA
I AUTONOMIJA VOJVODINE

Želeo bih da na ovom skupu iznesem neka razmišljanja pojedinca koji se bavi biznisom, razmišljanja o okruženju u kome deluje, poziciji i njegovim mogućnostima.

Najpre, želeo bih da odgovorim na jedno pitanje, a ono glasi: zašto je Vojvodina moj interes? Zašto ja, kao preduzetnik, imam potrebu da tražim da se poštuju istorijske i kulturne pretpostavke vojvođanske autonomije? Mogao bih nastaviti sa pitanjima. Na primer, na kojim to vrednostima počiva vojvođanski identitet? Da li će neko, recimo, biti oštećen ukoliko se Vojvodina, sa svim svojim vrednostima, kulturnim i ekonomskim potencijalima, definiše kao regija sposobna da uvaži sinergiju naših individualnih potreba?

Prema mom razumevanju istorijskih činjenica, Vojvodina je najveći progres u svojoj istoriji doživela kada je uvažavala sinergiju i slobode građana, omogućujući im da putem konkurencije, koliko je to bilo moguće, doprinese svom, ali i boljitku zajednice. Nije Vojvodina bila bogata samo zato što je bila i ostala višenacionalna zajednica. Kulturne razlike su obogaćujući element jedne zajednice, one proširuju naše vidike, omogućuju nam da u svoje individualne životne strategije, od kulturnih do komercijalnih, unosimo elemente drugih i drugačijih kultura, dakle da širimo mogućnosti naših izbora i izborimo se za viši stepen sloboda. Želim da naglasim – nema prosperitetnog društva bez sloboda, pre svega onih u sferi ekonomije. Ekonomske slobode su osnova za uspešan biznis, za biznis koji počiva na poštovanju tržišnih pravila. Bez obzira kojom se vrstom delatnosti bavio, pojedinac uvek deluje u konkretnim uslovima a te uslove, u našem slučaju, određuje država u skladu sa svojim prioritetima. Moje pitanje glasi: da li je država Srbija tržište i ekonomske slobode definisala kao nacionalni prioritet?

Pitanje je, naravno, retoričko. U našim uslovima još uvek je san svakog preduzetnika da ima što bolje veze sa državom. Naše tajkune nije iznedrila preduzetnička etika i tržište, nego čvrsta sprega sa državom. Pogledajte, u Srbiji se za poslednjih 15 godina, to je interesantna činjenica, nije pojavio ni-

ti jedan tajkun koji bi pripadao nekoj od brojnih manjinskih zajednica koje žive u Vojvodini. Barem ja ne znam ni za jednog takvog. Možemo, naravno, ovaj podatak tumačiti na razne načine, ali ono što ja želim da istaknem je sledeće – preduzetno se ponašanje pojedinca, kako u ekonomiji, tako i u svim drugim sferama života, prilagođava zadatim uslovima. Ukoliko uslovi privređivanja nisu tržišni, onda će se pojedinci truditi da svoje interese maksimiziraju mimo tržišta. To je, rekao bih, racionalno ponašanje u neracionalnim uslovima.

Za svaku zajednicu, naročito ako je tako pluralna i heterogena kakva je vojvođanska, od velike je važnosti i pitanje solidarnosti. Često se pozivom na solidarnost vrši redistribucija budžetskih sredstava iz Vojvodine. Biti solidaran sa nekim ko je u nevolji važna je socijalna vrlina, naročito ako čovek u nevolji sve čini da poboljša situaciju u kojoj se nalazi. Problem nastaje onog trenutka kada takve aktivnosti izostaju i kada se, pod firmom solidarnosti, očekuje da drugi reše njegove probleme. Ponekad se pitam, da li oni koji se koriste solidarnošću drugih treba da imaju isti status kao i oni koji im, na ovaj ili onaj način, pomažu. Vojvodina je regija čiji stanovnici redovnije od drugih izmiruju svoje obaveze prema državi. Da li mi treba da budemo solidarni sa onima koji ne izmiruju svoje obaveze prema državi, na primer? Da li je u takvom slučaju reč o solidarnosti ili prinudi? Da li je, uopšte, moguće, nekoga prinuditi da bude solidaran? Da li pojedinac koji redovno izmiruje svoje obaveze može, u slučaju koji sam opisao, da očekuje pomoć države?

Da se razumemo, zalažem se za jeftinu državu i efikasnu administraciju, za takve aranžmane koji će gotovo sve oblasti života građana prepustiti njima samima da se oni, na bazi privatnih odnosa, samoorganizuju. Država mora, više nego do sada, da se stara o zaštiti pojedinca, njegovog života, imovine i fundamentalnih prava. Ona će to efikasnije činiti ukoliko su mehanizmi odlučivanja bliže pojedincu. Jedan od načina da se to postigne jeste da se građani Vojvodine izbore za što veći stepen autonomije i pravo da u takvoj Vojvodini unapređuju svoje interese, ma kakvi oni bili. Još jedna stvar je veoma važna – svaka buduća vojvođanska administracija mora da se odrekne zablude da je u stanju da se bolje brine o građanima, od njih samih.

Na kraju, mislim da su u proteklih 15 godina otpori globalizaciji bili najslabiji u Vojvodini koja je, ako tako mogu reći, bila i još uvek jeste najglobalističkiji deo Srbije. Ta činjenica, ako sam je ispravno uočio, može biti i jeste povoljna okolnost. Otvorena prema svetu, bez straha od konkurencije, spremna da uči od boljih od sebe i spretno koristi sve tekovine koje globalna kretanja donose, Vojvodina se može, koristeći svoje prednosti, konstituisati kao veoma pristojno mesto za život.

Tomislav Žigmanov:
MONOETNIFICIRAN JAVNI PROSTOR

Kratko ću dopuniti ono o čemu sam govorio kada sam u uvodnom izlaganju naznačio temu "međuetnički odnosi i vojvođanski identitet". To je pitanje, inače, izuzetno složeno. Htio bih ovdje ukazati na još dva, čini mi se, značajna elementa. Prvi, u sferi međuetničkih odnosa u Vojvodini, ako ostavimo po strani ono što država i njezin instrumentiraj čine i produciraju, bez obzira na razinu vlasti, u poljima javnosti ima dosta atipiciteta. Polja javnosti, naravno, ne odišu nekim institucionalnim okvirima, ali ima stvarno takvih dodira među različitim entitetima koje gotovo nužno vodi do bizarnosti. Jedan od njih je, čini mi se, i ovaj najnoviji, ako sam dobro razumio, da Jožef Kasa, predsjednik jedne od političkih stranaka unutar mađarske manjinske zajednice, ovih dana vrlo intenzivno radi na povezivanju i komunikaciji među različitim srbijanskim političkim partijama! Naime, to se barem vidjelo u medijima, on radi na stvaranju pretpostavki za otvaranje dijaloga i suradnje između Demokratske stranke Borisa Tadića i Liberalno demokratske partije Čedomira Jovanovića, a onda i na stvaranju pretpostavki za njihovu suradnju s DSS. To jeste jedan pozitivan novum, jer se predstavnici mađarske političke elite, u konkretnom slučaju Jožef Kasa, prepoznaje kao konstruktivni subjekt.

Drugi moment na koji sam htio, s nekim empiriskim pokazateljima ukazati, jeste da je prostor javnosti i u Vojvodini, i u Srbiji, izuzetno, kako bih rekao, mono-etnificirajući. Naime, malo je sadržaja u prostorima javnosti koji ukazuju na to da se drugačiji etnicitet pokušava recipirati kao javno postojeći. Recimo, Fond za otvoreno društvo je nedavno realizirao istraživanje koje govori o tome na koji se način manjinske kulturne elite informiraju, koliko prate medije na svom i srpskom jeziku, ali i medije iz svojih matičnih država. Dobiveni podaci kazuju da izuzetno visok postotak kulturne elite prati i medije na svom maternjem jeziku, i medije na srpskom jeziku, kao i medije iz matične države. Međutim, i to je ono što je zanimljivo, predstavnici manjinskih elita izuzetno su nezadovoljni načinom na koji su sadržaji iz određene manjinske zajednice prisutni u medijima na srpskom jeziku. Koristeći informativni prostor medija na srpskom jeziku predstavnici

manjinskih elita ne nalaze puno sadržaja koji bi govorili o tome što se događa unutar manjinskih zajednica, u bilo kojoj sferi društvenosti, od kulture, preko obrazovanja, do političkog života. Što to kazuje? Kazuje da u sferi interetničkih odnosa, da u proizvodnji medijskih sadržaja dobivamo veoma mali broj informacija jedni o drugima, to jest o onom multietničkom, a što se vrlo često navodi kao element identiteta Vojvodine. Strahujemo, ne u kontekstu interpretacije rezultata, nego u kontekstu današnje rasprave, da u sferi javnosti etnički diverzitet nije dovoljno iskorišćen, ni u pogledu prezentacije, ni u pogledu pozitivnog prihvatanja. To je i profesor Boško Kovačević naznačio – u medijskoj sferi multietnicitet, jedan od resursa vojvođanske samobitnosti, nije dovoljno iskorišćen.

Živan Berisavljević:
PITANJE AUTONOMIJE SE MORA
ODLUČNO POSTAVITI

Rekao bih samo dve-tri kratke napomene. S obzirom na objektivna i, ako hoćete, istorijski nova obeležja sadašnjeg političkog trenutka, želim da snažno naglasim da je *vojvođansko pitanje ostalo jedino istorijski nerazrešeno pitanje na području Druge Jugoslavije*, pitanje koje se potiskuje i uporno ignoriše, koje je politički nejasno definisano i koje dugo u međunarodnom pogledu nije bilo u dovoljnoj meri prepoznato.

Nama, kada kažem nama, onda mislim na sve političke i intelektualne snage koje zagovaraju odbranu identiteta Vojvodine i njenih istorijski stečenih autonomnih prava, dakle, nama bi bilo od velike pomoći kada bi Helsinški odbor u najskorije vreme organizovao novi okrugli sto, ovde, ili još bolje u Beogradu, na temu *"Državno-pravne pretpostavke za ostvarivanje i razvoj vojvođanskog identiteta"*. Ta nam je pomoć nasušno potrebna i zbog stanja svesti u prestonom Beogradu i Srbiji, i zbog odnosa međunarodne zajednice prema ovom pitanju.

Zašto to predlažem? Zato što mislim da se mi sada nalazimo u onom sudbonosnom trenutku kada će se vojvođansko pitanje ili najenergičnije intelektualno, politički i demokratski postaviti i razrešiti, ili će Vojvodina, na istorijsku štetu evropske Srbije, dugo vremena živeti kao severna provincija Srbije, lišena autonomnih prava i političkog subjektiviteta. Vojvođansko se pitanje danas u svesti najvećeg dela srbijanske nacionalne i političke elite i, nažalost, ne malog dela te elite u Vojvodini, tretira kao da je konstitutivno "zatvoreno", kao da ga je Milošević svojom šovinističkom revolucijom i udarom na njeno biće 1988. godine, potpuno rešio. A Milošević, ne samo da je poništio ustavno-pravne pretpostavke razvoja Vojvodine, garantovane po meri toga vremena, nego je nasrnuo i na samo biće i samosvojnost Vojvodine, privremeno zatro njenu autonomiju, ponizio sve njene građane i narode i ignorisao identitet o kome mi danas i ovde razgovaramo. To je, dakle, predlog inicijative koju bi trebalo, kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu, što pre osmišljeno i solidarno pokrenuti.

Trenutak nalaže da se pitanje postavi odlučno: Vojvodina je danas, pored geografske Srbije, jedina istorijska i konstitutivna Pokrajina, sa prostora tzv. "druge" Jugoslavije, čiji ustavni status nije razrešen na trajnijim osnovama i koja ima osvedočeno, neporecivo, nepotrošivo tekovinsko i istorijsko pravo na svoju *autonomnost i svoj politički subjektivitet*, kao što Srbija ili Crna Gora imaju pravo na svoju *državnost*. Ponekad se to tekovinsko pravo, iz ofucanih antikomunističkih ideloških razloga, a o tome je lepo govorio i gospodin Lošonc, olako "baca pod noge". Nikom danas ne pada na pamet da traži "socijalističke sadržaje" autonomije Vojvodine, jer je ona osvajana u dugom procesu borbe, o čemu je ovde profesor Ranko Končar sjajno govorio. Politička i konstitutivna prava, kao i suštinska sadržina tih prava, moraju se Vojvodini i njenim narodima vratiti i priznati, isto onako kao što su priznata i svim drugim istorijskim pokrajinama u sastavu druge Jugoslavije.

Naravno, to se neće desiti bez političke borbe i bez ozbiljno artikuliranih napora svih autonomaških političkih snaga u Vojvodini. Tih snaga, ma koliko da su faktički rascepkane, u Vojvodini ima, ali, potrebna nam je i pomoć evropskih demokratskih snaga u Srbiji, i organizacija poput Helsinškog odbora. Želeo bih, povodom malopredlažnje pohvale aktuelnog angažovanja gospodina Kase na političkoj sceni u Srbiji, da dam i jedan komentar na temu cepanja autonomističkih snaga. Vidite, gospodin Kasa je nedavno, u mom prisustvu, jako ohrabrivao predsednika Socijaldemokratske partije Vojvodine da iniciramo organizaciju Druge vojvođanske konvencije. Međutim, on ovih dana, naprasno, odriče saradnju oko ostvarivanja te inicijative. Istovremeno, on postojano i s razlogom insistira na činjenici da nema uspešne borbe ma-njinskih političkih elita i stranaka za autonomiju Vojvodine, koja se, inače, smatra najboljom pretpostavkom za ostvarivanje pojedinačnih i kolektivnih prava, ako se za nju ne bore i autonomaške snage većinskog naroda. A, evo, drugi put, upravo u trenutku kad mi činimo delotvoran napor da udružimo srpsku autonomističku političku scenu, gospodin Jožef Kasa sa, blago rečeno, neuverljivim i tankim obrazloženjem, prekida saradnju SVM sa vojvođanskim blokom, okreće leđa sazivačima Druge vojvođanske konvencije, a lice, Koštunici, Tadiću i drugima u Beogradu.

Na kraju, autonomistička scena u Pokrajini je takva kakva je. Uz sve respekte za ovde izrečena upozorenja moga dugogodišnjeg druga Boška Kovačevića, ja se držim one stare mudrosti – da se sa zatečenim, pa ma koliko "grešnim" ljudskim materijalom, mogu ostvarivati i veliki politički ciljevi. Mi ne možemo čekati da se profilira, diferencira i sazri neka druga politička scena, pa da rešavamo politička pitanja koja nam istorija ovog trenutka nameće.

Boris Varga:
NEDOSTAJE MEDIJSKI ASPEKT

Novinar sam nekoliko listova i dopisnik BBC na ukrajinskom jeziku. Šteta što sam na ovakvom skupu najmlađi. Ono što, po mom mišljenju, nedostaje ovom skupu jeste medijska dimenzija. U stvaranju vojvođanskog identiteta jedna od najvažnijih dimenzija su, upravo, vojvođanski mediji.

Ne bih puno ulazio u sve probleme javnog servisa ili "Dnevnika", izneo bih svoje viđenje, odnosno iskustvo koje sam stekao kao student u Ukrajini, u Lavovu. Uistinu, oni nemaju takvu autopnomiju, kakvu ima Vojvodina, ali njihova elita i mediji, znači, njihovi krugovi koji okupljaju novinare, kulturologe, političare i biznismene u zapadnoj Ukrajini, su uspeli da, na neki način, kroz "narandžastu revoluciju" preprošle godine, utiču na promene u svojoj zemlji a da, istovremeno, ne postave problem otcepljenja ili teritorijalne destabilizacije. Mislim da je to upravo model koji bi mogao da posluži Vojvodini i Srbiji za neku vrstu uključenja u Evropsku uniju. To je, znači, moje viđenje kao novinara.

Milorad Đurić:
KOMUNIKACIJA I "DRAMA IDENTITETA"

Zahvaljujem se na pruženoj prilici da kažem nekoliko reči o problemima vezanim za vojvođanski identitet. Žao mi je što nisam bio u mogućnosti da u radu okruglog stola učestvujem od samog početka. Verujem da su učesnici u današnjoj raspravi u dovoljnoj meri ukazali na svu složenost i ozbiljnost ovog problema. Ipak, želeo bih da skrenem pažnju na još jedan aspekt. Naime, pitanje svakog (pa i vojvođanskog) identiteta je neposredno vezano i za pitanja komunikacije. Odnosno, promene u sferi individualnih i kolektivnih identiteta mogu se strukturno analizirati kao promene u procesu društvenog proizvođenja komunikacije.

U tom kontekstu, postavlja se pitanje, u kojoj meri možemo govoriti o zajedničkom, vojvođanskom identitetu, a u kojoj meri o pluralizmu etničkih identiteta koji tradicionalno postoje u Vojvodini. Kakvo to "mi" preovlađuje u Vojvodini? No, pre toga, imamo li, uopšte, kada govorimo o Vojvodini, taj "mi" osećaj? Ili se prepoznamo samo kao delovi etnički zasnovanih identiteta? Naravno, ovakva dilema je, velikim delom, proizvod metodološkog pojednostavljanja. Ipak, ne mogu da se otmem utisku da je to, s druge strane, jedno od ključnih pitanja o budućnosti vojvođanskog identiteta.

No, "drama identiteta" je istovremeno i globalni problem. Izazovi sa kojima se suočava savremeni svet, a oni su, pre svega, proizvod tehnološkog razvoja (pre svega elektronskih komunikacija), duboko menjaju i naše shvatanje identiteta. Internacionalni sistem u kojem je država predstavljala granicu između unutrašnjih i spoljnih odnosa i veza, granicu između "nas" i "njih", globalizacijom se preobražava u transnacionalni. Nacionalne države (etničiteti?) više nisu jedini i glavni okvir komunikacijskih procesa. Pre bi se moglo reći da su države smeštene unutar komunikacijskih polja, nego što su komunikacijska polja smeštena unutar država. Radi se, ustvari, o strukturnoj nemogućnosti države da bude isključivi kontrolor društvenog proizvođenja komunikacije, da "propíše" poželjni tip identiteta. Ovo "brisanje" granica, izazvano komunikacijskom eksplozijom, praćeno "iskorenjivanjem" i "deteritorijalizacijom", uslovalo je i snažnije prisustvo drugačijeg tipa

identiteta (globalni/kosmopolitski identitet?). S druge strane, kao antiteza globalizacijskim procesima jačaju i fundamentalistički odgovori. Fundamentalizmi, ma kako naizgled suprotstavljeni, imaju zajedničku karakteristiku – nemaju prostora za dijalog i komunikaciju. Fiksirani za formu binarnog šematizma, počivaju na jednostavnim, "jasnim" odnosima, istovremeno blokirajući komunikaciju "nas" sa onim "drugima". Tako, zajednice koje fundamentalistički grade svoj identitet postaju disfunkcionalne i nesposobne da rešavaju izazove i probleme proistekle iz dinamičnog okruženja.

No, vratimo se Vojvodini. Mislim da sve ovo rečeno, zapravo važi i u našem slučaju. Dakle, pitanje, šta ćemo imati kao konačni proizvod "multikulturalizma", shvaćenog isključivo kao briga o izgradnji sopstvenog etničkog identiteta? U kom pravcu će ići proces razvoja zajedničkog, odnosno, partikularnih identiteta. Hoćemo li imati bezbroj malih grupa koje se bave same sobom i sve manje komuniciraju jedne s drugima ili ćemo izgraditi nešto drugo? Moj je deda, koji se rodio početkom XX veka i koji nije bio bogzna-kako obrazovan čovek, govorio četiri jezika. Struktura društvenog života je bila takva da je multilingvalnost bila normalna.

Danas, pripadnici većinskog naroda retko govore ili razumeju jezike manjina. Uprkos stavovima o potrebi prožimanja različitih kultura, imam utisak da se svaka zajednica sve više zatvara u sebe. Potrebno je, dakle, da insistiramo na otvorenijoj komunikaciji. A to je izazov za sve etničke zajednice u Vojvodini.

Budućnost vojvođanskog identiteta zavisi od toga kako ćemo odgovoriti na izazove koji su pred nama. Jedan od najozbiljnijih je radikalno zatvaranje u granice sopstvenog etničkog identiteta i nasleđa. Radikalno-fundamentalističkim koncepcijama (ma sa koje strane da dolaze) Vojvodina nije potrebna. Međutim, Vojvodina ima i šansu da, zahvaljujući svojim potencijalima nadiđe ova iskušenja i nastavi sa izgradnjom moderne verzije pluralističkog identiteta. Na kraju krajeva, to ipak zavisi najviše od nas, Vojvođana.

Duško Radosavljević: TRAGANJE ZA VOJVOĐANSKIM POLITIČKIM IDENTITETOM¹

Autonomna pokrajina Vojvodina je bila prva žrtva autoritarnog režima Slobodana Miloševića. Tokom jeseni 1988. godine, populistički talasi srpskog nacionalizma, orkestrirani iz Beograda, uz ogromnu podršku srpske nacionalističke inteligencije, poništili su vojvođansku autonomiju, koja je svoj procvat doživela između 1974. i 1988. godine. Moramo naglasiti da je Vojvodina u tom periodu imala sve prerogative neophodne za ostvarivanje svoga autonomnog statusa. Ovo ne pominjemo zato što žalimo za rešenjima iz komunističkih vremena, niti zbog reevaluacije ustavnih i drugih rešenja iz perioda Titove vladavine, ali ona se, jednostavno, nameću kao polazište ili osnova svakovrsnog poređenja stepena autonomije koji se za Vojvodinu traži, nudi, pregovara, poklanja i slično. Takođe, moramo naglasiti i činjenicu, da je Vojvodina i jedini konstitutivni deo bivše SFRJ o kojem nije bilo politički smislenog razgovora u proteklih 18 godina! Ustavom iz 1990. godine, nažalost, još uvek važećim, Republika Srbija je organizovana kao izrazito centralizovana država, sa limitiranim ovlašćenjima pokrajina, drastično redukovanim pravima opština, i znatno suženim pravima nacionalnih zajednica. Dodamo li tome i ratove vođene na teritoriji ex-Jugoslavije, koji su Vojvodinu pretvorili u "ratnu komoru srpskog režima", veliki broj izbeglica koji se naselio u AP Vojvodini, promenu etničke strukture u pokrajini, povećava se kompleksnost odnosa u Pokrajini, što je stvaralo uslove za radikalizaciju političkih i društvenih prilika. Nosioci promena nastalih posle 5. oktobra 2000. godine, stidljivo su, i u nedovoljnoj meri, ponudili ustavna i druga rešenja za izmenu statusa AP Vojvodine (rad ekspertske grupe IV APV iz decembra meseca 2000. godine, Platforma Skupštine APV iz marta 2001. godine, rad na donošenju tzv. Omnibus zakona, početak 2002, predlog Osnovnog zakona iz 2003. godine, Platforma IV APV iz 2005. godine). Osnovni problem rada na svim ovim aktima, ne sumnjajući u dobre namere

¹ Duško Radosavljević je prisustvovao okruglom stolu, ali nije učestvovao u raspravi. On je organizatoru skupa naknadno dostavio svoj pisani prilog.

predlagača, je uvek bio vrlo rigidan apriorni stav od strane nosilaca političkih mandata u Republici Srbiji, koji su sve radnje na koncipiranju i realizaciji većeg stepena nadležnosti od strane pokrajinskih organa vlasti, unapred shvatali kao cepanje državnog jedinstva Republike Srbije, fatalistički, kao "srpsko gubitništvo". Iz toga se javio nemali problem – izgleda da je od sveg političkog legata Slobodana Miloševića nesporan samo onaj vezan za Vojvodinu, vojvođansko pitanje je rešeno jednom za svagda – na ulicama Novog Sada, 5. i 6. oktobra 1988. godine, i tu nema šta više da se diskutuje! Povremene neugodnosti tipa postojanja autonomaško/autonomističkih partija, rezolucije Evropskog parlamenta ili preporuka međunarodne zajednice, više se shvataju kao ekscesi i "mešanje u unutrašnje stvari", nego kao podsticaj da se ovo pitanje konačno, demokratski i na optimalni način počne rešavati.

Reagujući na potcenjivački i diskriminatorski odnos političkih aktera iz Beograda, vojvođanske partije i nevladine organizacije su 28. februara 2004. godine, u Subotici, organizovale I Vojvođansku konvenciju, izražavajući, između ostalog, svoje nezadovoljstvo, što Vojvodina nije dobila punu ustavnu autonomiju, sa zakonodavnom izvršnom i sudskom vlašću, kao i činjenicom da Vojvodina kao region, i etničke zajednice koje u njoj vekovima žive, nemaju nijednog legitimnog predstavnika u Skupštini Srbije, po prvi put u istoriji zajedničkog življenja. Izborni zakon je napravljen tako da u parlamentu nema predstavnika regionalnih i manjinskih stranaka, te predstavnika nacionalnih zajednica. Po svojoj suštini, taj zakon je antimanjinski, antiregionalni, antidemokratski, antievropski i antiemancipatorski. Iz tih razloga su vojvođanske partije, i ne samo vojvođanske, odrekle legitimitet postojećem parlamentu Srbije da donese novi ustav, opravdano sumnjajući da neće poštovati zahteve Vojvođana, posebno iz razloga što nosioci političkog mandata u republičkim organima vlasti ne žele da naprave politiku radikalnog diskontinuiteta sa režimom i politikom Slobodana Miloševića, što bi u konkretnom, ustavnom poslu, značilo rapsivanje izbora za ustavotvornu skupštinu, sa AP Vojvodinom kao posebnom izbornom jedinicom. (Vojvodina kao 28% populacije R Srbije bi tako imala 70 poslanika u republičkom parlamentu, čime bi još više dobila na značaju kao politička zajednica!) Podsetimo, na taj način bi optimalno bila zaštićena prava pripadnika nacionalnih zajednica, putem primene prirodnog praga za ulazak u parlament, a bila bi zaštićena i regionalna i socijalna prava stanovnika Vojvodine. Na taj način bi se i legitimni predstavnici Vojvodine

uključili u izradu novoga ustava, što bi sigurno uticalo i na kvalitetnija rešenja vezana za status pokrajine.

Nastavljajući se na zaključke I Vojvođanske konvencije, političke partije i nevladine organizacije su zakazale održavanje II Vojvođanske konvencije u Novom Sadu, sa osnovnim stavom da se napravi produktivni dogovor vojvođanskih političkih subjekata o nivou zahteva za vojvođansku autonomiju. Cilj je da se politička borba oko i za donošenje novog ustava, ne odvija bez Vojvođana, iza leđa Vojvođana i, mnogo bitnije, da se ne odigra protiv interesa građana Vojvodine. A, to se vrlo lako može desiti ako se ne nastupi jedinstveno, ako se ne iskažu stavovi, ako se ne utvrdi koji su to nivoi aspiracija, ispod kojih ne može u političkoj borbi ići nijedna vojvođanska partija. Od II Vojvođanske konvencije se očekuje da jasno i glasno kaže šta Vojvodina traži, šta ne želi i na šta neće da pristane. Vojvođanske partije imaju priliku i obavezu da svoje stavove koncipiraju pre donošenja ustava, sve ostalo će biti naknadna pamet, nesnalaženje, teranje inata i tvrđenje pazara. Pomenu li neko trgovinu? Zajedničkim nastupom sprečavamo da se Vojvodina proda ispod cene.

Pavel Domonji

Verujem da smo, organizujući razgovor o vojvođanskom identitetu, dali svoj skroman doprinos njegovoj afirmaciji. Pitanje identiteta je, kao što smo se to i danas mogli uveriti, veoma interesantno i složeno. Kao što identitet nije fiksna kategorija, tako se ni rasprava o njemu ne može okončati organizacijom samo jednog okruglog stola. Verujem, dakle, da ćemo o ovoj temi još razgovarati i tematizirati i one aspekte kojima danas nismo posvetili više pažnje. Ne mislim samo na medijski aspekt, koji je u današnjoj raspravi apostrofirani, nego i na neke druge. Pravni, na primer.

U toku današnje rasprave čuli smo i nekoliko predloga. Predlog da se osnuje institut koji bi se na sistematičan način bavio manjinama nije nov. Osim manjinama, taj bi se institut mogao baviti istorijom Vojvodine i autonomije, budući da se te stvari ne mogu odvojiti. Predlog da se podrži inicijativa o ponovnom uvođenju jezika društvene sredine zaslužuje i pažnju, i podršku. Uostalom, svaki predlog koji vodi boljem međusobnom poznavanju zaslužuje podršku. Izneti su još dva predloga, prvi, da se organizuje okrugli sto o državno-pravnim pretpostavkama autonomije Vojvodine i, drugi, da taj okrugli sto organizuje Helsinški odbor. Ne bežimo od obaveza i verujem da ćemo i taj skup organizovati ništa manje uspešno, nego ovaj današnji.

U današnjoj raspravi markirane su određene oblasti u kojima treba raditi, kako bi se afirmisao vojvođanski identitet. U oblasti ideja potrebno je ponuditi, kako je istaknuto, drugačiju interpretaciju identitetskog kompleksa, u sferi političkih strategija treba raditi na što široj inkluziji manjina, u ekonomskoj oblasti treba omogućiti neometane preduzetničke aktivnosti, dok u oblasti politike arbitramost i volunтарizam moraju biti potisnute u korist vladavine prava, a proevropska retorika u što većoj meri potvrđena na delu.

Deo tih poslova mora na sebe preuzeti političko društvo. No, posla ima i za civilno društvo, za nevladine organizacije koje, poput Helsinškog odbora, nastoje doprineti afirmaciji vojvođanskog identiteta. U nadi da ćemo na tom zajedničkom poslu uspešno sarađivati, želim još jednom da se zahvalim svima koji su, ne samo doprineli da se ovaj okrugli sto održi, nego i svima koji su u njegovom radu učestvovali.

DODACI

PROGLAS PRVE VOJVOĐANSKE KONVENCIJE

Prva vojvođanska konvencija, održana 28. februara 2004. godine u Subotici, aklamacijom prihvata prihvata dokument "Subotička inicijativa", a ovim se

PROGLASOM

obraća svim demokratski opredeljenim političkim partijama, nevladinim organizacijama, udruženjima i pojedincima sa ličnim integritetom i kredibilitetom, kako u Vojvodini tako i u Srbiji, i upućuje im javni poziv

- da sve svoje političko angažovanje i stranačko delovanje, svoj građanski lični i kolektivni potencijal, svoje znanje i sposobnost ulože u borbu za uspostavljanje temelja moderne evropske, istinski demokratske, građanske, multietničke i dosledno decentralizovane države, zasnovane na vladavini prava, funkcionisanju svih javnih institucija i afirmaciji prava na različitost.
- Izražavamo nezadovoljstvo i ogorčenje što Vojvodina ni danas posle trogodišnje vladavine DOS, nema svoju punu ustavnu autonomiju, sa zakonodavnom, izvršnom i sudskom vlašću.
- Izražavamo zabrinutost što nakon poslednjih izbora za Skupštinu Republike Srbije Vojvodina kao regija i manjinski narodi koji u njoj vekovima žive, nemaju ni jednog legitimnog predstavnika, po prvi put u istoriji zajedničkog življenja. U njoj nema predstavnika regionalnih i manjinskih stranaka, kao ni predstavnika nacionalnih zajednica.
- Izražavamo ogorčenost što su svi napori za reafirmaciju autonomnosti Vojvodine ostali bezuspešni, a što smo i danas ponovo suočeni sa pretnjama da autonomija Vojvodine bude i formalno i suštinski ukinuta.

Da bi se Republika Srbija konačno počela kretati i približavati idealu moderne građanske, demokratske države, u njoj je potrebno odlučnije krenuti u proces političkog i kulturnog preporoda. To pre svega pretpostavlja:

- definisanje i utvrđivanje državnih interesa Srbije, i Vojvodine kao njenog konstitutivnog dela;

- utvrđivanje strateških pravaca razvoja Srbije i Vojvodine u njoj;
- donošenje novog ustava Republike Srbije i Osnovnog zakona AP Vojvodine, kojima će se na trajnim osnovama urediti novo ustavno uređenje Srbije i Vojvodine.

Samo u ovim okvirima, u kojima se uspostavlja savremena država – sa novim odnosima unutar države, koji se zasnivaju na decentralizaciji i demokratizaciji javne vlasti, i njenom približavanju pojedincu oličenom u građanskom subjektivitetu, nasuprot kolektivističkom – Vojvodina može izraziti svoje istorijske, etnografske, ekonomske, kulturološke i druge osobenosti i specifičnosti.

Takav status Vojvodine bio bi i u saglasnosti sa Deklaracijom o regionalizaciji, koji je 1996. godine usvojila Skupština evropskih regiona, a koja – između ostalog – definiše i:

- autonomnu institucionalnu organizaciju (skupštionska tela, pravosuđe i izvršna vlast);
- zakonodavnu nadležnost utvrđenu po principu supsidijarnosti;
- punu ustavnu odgovornost autonomnije za vlastite nadležnosti;
- finansijsku autonomiju za obezbeđenje sredstava za ostvarivanje autonomnih nadležnosti;
- izvorne nadležnosti Pokrajine, pre svega u oblastima: regionalne ekonomske politike, planiranja prostornog i privrednog razvoja; izgradnje i stambene politike; poljoprivrede, vodoprivrede, šumarstva, lova i ribolova; turizma; saobraćajne infrastrukture; nauke, obrazovanja, kulture i medija; zdravstva i socijalne politike; javnog reda i policije.

Zbog toga

PRVA VOJVOĐANSKA KONVENCIJA

Poziva sve demokratske političke snage i sve regionalne manjinske partije Vojvodine, kao i sve reformski i evropski orijentisane snage Srbije, da založe sve svoje potencijale i sposobnosti i daju svoj doprinos ubrzanom savladavanju posledica miloševićevskog režima i ostataka naše nedavne totalitarne prošlosti i da ubrzaju realizaciju procesa pozitivne transformacije, toliko potrebne i Vojvodini i državi Srbiji.

Apeluje na sve demokratske snage Vojvodine i Srbije da se ujedine i zajednički izađu na buduće izbore kako bi se izborile za punu autonomiju Vojvodine i afirmaciju njenih multietničkih, istorijskih, ekonomskih i kulturoloških osobenosti, kao i za visok stepen lokalne samouprave. Preduslov za to je da vojvođanske stranke i njihovi lideri prevaziđu međusobne netrpeljivosti i optuživanja, a u interesu ostvarivanja zajedničkih programskih ciljeva

Očekuje od međunarodne zajednice da razume, podrži i pospeši razrešenje vojvođanskog pitanja na demokratski način, odnosno – da pomogne da se Pokrajina, u skladu sa njenim strateškim interesima, razvija kao visoko autonomna i moderna evropska regija u sastavu Republike Srbije kao države.

Učesnici Prve vojvođanske konvencije

SUBOTIČKA INICIJATIVA

Predstavnici vojvođanskih demokratskih političkih stranaka, stranaka manjinskih nacionalnih zajednica i nevladinih organizacija koje se zalažu za pravnu i stvarnu ravnopravnost građana, naroda i etničkih grupa, u punoj, Ustavom Republike Srbije zagaranovanoj i sopstvenim konstitutivnim aktom i zakonima regulisanoj autonomiji Vojvodine,

Predstavnici svih saveta nacionalnih manjina, poslanici i odbornici u Skupštini AP Vojvodine i skupštinama velikog broja vojvođanskih gradova i opština,

Građani svih nacionalnosti i konfesija, ugledni poslenici svih oblasti društvene prakse i života, kojima jednakopravnost naroda i autonomija Vojvodine leže na srcu,

Oni koji Vojvodinu osećaju i spoznaju kao prirodnu, regionalnu, ekonomsku, kulturno-istorijsku i političku celinu, sa posebnostima proizašlim iz njenog geografskog položaja i uslova za vekovno zajedničko življenje i privređivanje,

Oni koji specifičnost njenog identiteta raspoznaju u istoriji, u sadašnjosti i vide ih kao izvor stabilnog razvoja i blagostanja u budućnosti,

Predstavnici svih vojvođanskih regija i socijalnih slojeva,

Okupljeni, 28. februara 2004. godine u Subotici, najsevernijem gradu u Republici Srbiji i jednoj od najstarijih varoši u Vojvodini,

Na tridesetogodišnjicu donošenja prvog vojvođanskog ustava (1974) i godišnjicu donošenja Povelje DZ Srbije i Crne Gore o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama,

U prisustvu predstavnika međunarodne zajednice i NVO koje se zalažu za ravnopravnost naroda i doslednu decentralizaciju Republike Srbije, sa sedištem u Beogradu,

Aklamacijom usvajaju politički dokument pod nazivom:

SUBOTIČKA INICIJATIVA

Vojvodina, samosvojna geopolitička pokrajina i zajednica trajnih interesa i vekovnih stremljenja, sa dugim civilizacijskim kontinuitetom i istorijskim trajanjem;

Najrazvijenija pokrajina Republike Srbije, pre mилошевићevskog prevrata, jedna od osam članica jugoslovenskog federalizma sa sopstvenim ustavom (1974), sa najvećim i najbržim vlastitim razvojem ostvarenim u vreme pune autonomije (1971-1990), kada su u njoj stvoreni, u svetu poznati poljoprivredni kombinati, industrijski sistemi, povezani sa velikim brojem malih i srednjih preduzeća, izvozom usmerenim ka najrazvijenijim zemljama u svetu, sa obimnim i planskim ulaganjem u infrastrukturu, u objekte kulture, zdravstva i obrazovanja i sporta, zbog čega je Vojvodina, u tom vremenu, po prirodi stvari bila najprivlačnija regija za postojano doseljavanje;

Vojvodina koja je "kapom i šakom", uvek kada je zato postojala potreba, samo davala i uvek nesebično iskazivala visok nivo solidarnosti i razumevanja za nevolje drugih;

Vojvodina danas, u političko-pravnom smislu, od oduzimanja autonomije 1988. godine, samo formalno autonomna pokrajina, još uvek bez ozbiljnog stvarnog sadržaja i nadležnosti;

Sa svim posledicama rata u kom su ginuli i njeni mladići i u kom je ona platila najveći materijalni danak;

Uz svakodnevne, i sve brojnije afere i već odomaćenu kriminalizovanu javnu i zakulisnu društvenu scenu, sa uticajnim finansijskim i ratno-profiterkim lobijem, stvaranim još u onom, oktobra 2000. godine konačno uklonjenom režimu, ali brzo uspešno prilagođenom i novoj vlasti;

Sa ukinutom autonomijom, oduzetom imovinom svojih bogatih gradova i sela i velikih privrednih i infrastrukturnih sistema;

Bez prava na raspolaganje i planiranje sopstvenim dohotkom, sa nemilosrdno pljačkanom privredom, izgubljenih tržišta, sa nezaposlenošću koja raste;

Uz muke izbegličkog stanovništva raspetog između eventualnog obećanog povratka na nekadanja ognjšta i mukotrpnog ostanka u novom okruženju;

Uz nezaustavljeni masovni odlazak iz zemlje mladih, radno i stvaralački sposobnih i školovanih ljudi;

Ta i takva Vojvodina, nakon 24. septembra i 5. oktobra 2000. godine, posle trogodišnje vladavine DOS i nakon poslednjih izbora za parlament Republike, bez ijednog legitimnog predstavnika manjinskih naroda u parlamentu Republike Srbije, po prvi put u istoriji zajedničkog življenja, bez predstavnika vojvođanskih stranaka u njemu, Vojvodina izneverenih nadanja u privredni rast i korenite demokratske promene, zabrinuta je, što su svi započeti naponi za reafirmaciju autonomnosti Vojvodine ostali do sada ignorisani i što smo sada suočeni sa ozbiljnim pretnjama da autonomija Vojvodine bude i formalno u potpunosti bude ukinuta;

Bez zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, bez izvornih prihoda i imovine, bez obzira na ovlaštenja tzv. Omnibus zakona donetog početkom 2002. godine, uz činjenice da položaj i prava nacionalnih manjina nisu sistemski, ustavno, zakonski pozicionirani i da su bez garancija primenjivosti nezavisno od toga kako će država u kojoj živimo biti uređena, opravdana je zabrinutost za budućnost koja sledi, za aktuelnu i sve težu ekonomsku situaciju, za socijalnu sigurnost, za stanje zdravlja celokupne populacije, kao i zbog sve češćeg narušavanja međunacionalnih odnosa u mnogim mestima Vojvodine i učestalosti šovinističkih ispada u njima,

UČESNICI PRVE VOJVOĐANSKE KONVENCIJE SUBOTIČKOM INICIJATIVOM JEDINSTVENO KONSTATUJU

Diskriminatorски zakonski uslovi, kao i rezultati i političke posledice decembarskih parlamentarnih izbora za Vojvodinu nisu prihvatljive.

Izražavajući svoje nemirenje sa pretećim posledicama kompromisa sa krajnjom desnicom, Subotička inicijativa insistira na raspisivanju izbora za Ustavotvornu skupštinu, i to po zakonu kojim bi se obezbedilo ravnopravno i delotvorno učešće svih nacionalnih, socijalnih i regionalnih grupacija koje čine Republiku Srbiju, a radi ostvarivanja opšteg konsenzusa o osnovnim načelima i vrednostima koje treba u novi ustav uneti.

UČESNICI PRVE VOJVOĐANSKE KONVENCIJE POZIVAJU

sve demokratske snage u Pokrajini, sve evropski orijentisane političke snage u Vojvodini i Srbiji, da se izbore za ustavne promene i

zakonska rešenja kojima će se posledice miloševićevske vladavine i njegovih koalicionih partnera, mehanizam i suština njegovog totalitarnog režima demontirati i ukloniti.

UČESNICI PRVE VOJVOĐANSKE KONVENCIJE OČEKUJU

Što skoriji konsenzus demokratske većine u Skupštini Vojvodine i usvajanje Osnovnog zakona AP Vojvodine kao doprinosa koncipiranju novog Ustava Republike Srbije, koji će manjinskim narodima i Vojvodini kao autonomnoj pokrajini garantovati punu ustavnu autonomiju i ravnopravnu zastupljenost u Skupštini Republike Srbije.

Novo izborno zakonodavstvo sa Vojvodinom kao jednom izbornom jedinicom i izbornim cenzusom koji će uvažavati sve posebnosti vojvođanskog političkog organizovanja i ukupnog bića Pokrajine u izbornom sistemu, kako za republičke tako i za pokrajinske izbore.

Naglašavajući da se autonomija Vojvodine može i mora realizovati i praktikovati prevashodno kao demokratsko i razvojno pitanje, civilno i civilizacijsko pitanje, kao pitanje ljudskih prava, pitanje modernizacije i moderne organizacije javnih službi i javnih institucija, kao put i uslov neophodnih vidova prilagođavanja i uslov za integrisanje države Srbije u savremene evropske i globalne političke i civilne procese,

Podsećajući građane Vojvodine da činjenice i iskustva života i razvoja Vojvodine, decenijama unazad već, govore i potvrđuju da je materijalnog prosperiteta i ukupnog napretka u Pokrajini uvek bivalo srazmerno obimu i stepenu autonomnosti Vojvodine,

Uvereni da Vojvodina pripada Vojvođanima, da pripada svim građanima i narodnostima bilo kada da su u nju došli i bez obzira koliko dugo su u njoj,

Ponavljamo da do ostvarenja autonomije kao cilja može da se dođe samo ako se za to založe javno i udruženo

VOJVOĐANI ZAJEDNO

Ako želimo punu zakonodavnu, izvršnu i sudsku autonomiju, u svim oblastima života, sem u segmentima koji su, po prirodi stvari, u

nadležnosti države Srbije i DZ SCG u čijim smo granicama, političku scenu Vojvodine moramo osloboditi ne samo od nadiranja ekstremne nacionalističke desnice i drugih izrazito nazadnjačkih snaga, već i od balasta besmislenih i ostrašćenih konfrontacija stranačkih lidera. Stoga, naglašavam

Vojvodina ne sme biti talac interesa bilo koje stranke ili bilo kog lidera pojedinačno, a vojvođanske stranke ne smeju biti u vezi sa prljavim kapitalom, jer se time nanosi šteta i samoj ideji o autonomiji i kompromituje se čistota borbe za nju.

Vojvodini je potreban svenarodni pokret i front, objedinjujući orijentir brojnim, sada zbunjenim i razočaranim, a neopredeljenim biračima, da imaju kome dati glas na narednim lokalnim, pokrajinskim i republičkim izborima, i zato

SUBOTIČKA INICIJATIVA POZIVA GRAĐANE VOJVODINE

da daju svoj glas podrške programu izvorno demokratske Vojvodine za ostvarivanje prava Pokrajine na vlastiti konstitutivni akt i sopstvene zakone, na fondove i poreze, na gazdovanje i planiranje sopstvenim resursima i rezultatima stvaranja, za punu regionalizaciju, decentralizaciju, samoupravu gradova, opština i regija u državi Srbiji, za regionalizovanu i decentralizovanu Vojvodinu koju čine Srem, Banat i Bačka.

Za Vojvodinu ubrzanog razvoja, bez opustošenih njiva i sela, bez oronulih fabrika i gradova, bez bede i siromaštva, bez ratova i etničkih čišćenja, bez nacionalne asimilacije ili prinudnog iseljavanja i prisilnih promena nacionalnog sastava i strukture stanovništva.

SUBOTIČKOM INICIJATIVOM APELUJEMO NA SVE REFORMSKO-DEMOKRATSKE SNAGE U POKRAJINI I SRBIJI DA SE UJEDINE

Da članice Vojvođanskog saveza i Vojvođanskog pokreta odmah započnu razgovore o mogućnostima i najracionalnijim oblicima zajedničkog i dogovornog izlaska na buduće lokalne i pokrajinske izbore, kao i izbore za predsednika i Ustavotvornu skupštinu Republike Srbije i da tako obezbede uslove da se u parlamentima politički omogući i ustavno ostvari decentralizovana i regionalizovana evropska država Srbija, u kojoj se

Vojvodina svojom voljom i odlukama nalazi u sastavu, odnosno da se puna autonomija Vojvodine trajno utemelji i obezbedi.

PRVA VOJVODANSKA KONVENCIJA OČEKUJE

da međunarodna zajednica pomogne da do razrešenja vojvođanskog pitanja što pre dođe na demokratski način na osnovama Londonske konferencije iz 1992. godine,

da se vojvođansko pitanje razrešava bez pogubnih stranačko-parcijalnih nagodbi i trgovine, u skladu sa strateškim interesima Vojvodine kao regije i u skladu sa istorijskim težnjama svih građana i brojnih naroda koji u njoj žive.

U Subotici, 28. februara 2004.

UČESNICI PRVE VOJVODANSKE KONVENCIJE

PLATFORMA IZVRŠNOG VEĆA AP VOJVODINE O POLOŽAJU AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE U NOVOM USTAVU REPUBLIKE SRBIJE

Polazeći od političke odgovornosti za zaštitu interesa i dobrobiti svih građana Autonomne Pokrajine Vojvodine (u daljem tekstu AP Vojvodina), Izvršno veće kao najviši izvršni organ Pokrajine, koji je formiran na osnovu slobodno izražene demokratske volje birača u Pokrajini, duboko uvereno da se ustavni položaj AP Vojvodine ne može urediti u novom Ustavu Republike Srbije bez učešća legalnih i legitimnih predstavnika AP Vojvodine, izražava sledeće stavove:

Izvršno veće AP Vojvodine iskreno se i u celosti zalaže za doslednu decentralizaciju državne vlasti i jaku lokalnu samoupravu na celoj teritoriji Republike Srbije u skladu sa normama i praksom u zemljama Evropske unije, i istovremeno ukazuje da Izvršno veće AP Vojvodine ima posebno pravo, dužnost i odgovornost da se izjasni o položaju Pokrajine u novom Ustavu Republike Srbije (u daljem tekstu Ustav RS).

Izvršno veće konstatuje da je počev od 2001. godine do sada objavljeno jedanaest celovitih nacrti novog Ustava RS, od kojih većinu predstavljaju predlozi političkih stranaka, nevladinih organizacija i ekspertske grupe. Takođe, svojim nacrtima su se predstavila i dva ovlašćena predlagača, Vlada Republike Srbije (u daljem tekstu: Vlada) i Predsednik Republike Srbije (u daljem tekstu: Predsednik).

Izvršno veće sa zadovoljstvom konstatuje da je u ogromnoj većini nacrti, uključiv i najrelevantnije (nacrt Vlade i Predsednika) uvaženi opravdani zahtev građana i gotovo svih političkih faktora u AP Vojvodini, da Pokrajina ima zakonodavnu vlast u okviru svojih nadležnosti, da ima sopstvenu imovinu i da ima sopstvene izvore javnih prihoda, kao i da treba proširivati nadležnosti Pokrajine na neke oblasti od vitalnog značaja za građane, koji do sada nisu bile definisane (šume, vode, putevi, poljoprivreda, prirodna bogatstva, javna bezbednost itd.). Na osnovu toga Izvršno veće zaključuje da nekim ključnim pitanjima u vezi sa novim položajem AP

Vojvodine u okviru Republike Srbije postoji široki politički konsenzus relevantnih političkih činilaca u zemlji.

Izvršno veće istovremeno ukazuje na sledeće važne dopune koje bi omogućile stvarne ustavne garancije za autonomiju AP Vojvodine:

1. Nema stvarne političke i ekonomske autonomije bez garantovanja poreske samostalnosti, odnosno bez garantovanja sopstvenih, pokrajinskih javnih prihoda. Dakle, javnih prihoda, koji su u okviru zajedničkog sistema javnih prihoda uređeni, razrezani i ubirani autonomno i samostalno od strane organa AP Vojvodine. Prema tome, u tekstu Ustava mora se sažeto definisati da postojanje sopstvenih javnih prihoda znači samostalno uređivanje, razrez i ubiranje poreza i drugih javnih prihoda u okviru jedinstvenog sistema javnih prihoda definisanog na nivou Republike. Nadalje, nije dovoljno definisati sopstvene izvore prihoda, potrebno je i da se načelno utvrdi obim tih prihoda. Stoga Ustav treba da garantuje da se nadležnosti i funkcije AP Vojvodine finansiraju većim delom iz sopstvenih prihoda. Isti efekat bi se mogao postići i ustavnim odredbom koja bi garantovala, da sopstveni prihodi Pokrajine predstavljaju najmanje polovinu (ili eventualno drugi garantovani deo) od ukupno ubranih javnih prihoda na njenoj teritoriji. Bez navedenih ustavnih garancija, puka garancija postojanja sopstvenih javnih prihoda, koji su bez ustavnih ograničenja uređeni republičkim zakonima ne obezbeđuje autonomiju Pokrajine, naročito ne u oblastima ekonomije i privrede.

2. Pravo korišćenja, ubiranja plodova i raspolaganja (usus, fructus, abusus) pokretnim i nepokretnim stvarima čini suštinu privredne i ekonomske autonomije. Iz tih razloga bi Autonomna Pokrajina trebala da bude titular svojinskih prava na državnoj svojini ili da ustav garantuje postojanje pokrajinske svojine kao oblika javne svojine. Ovo bi trebalo da se uredi u samom normativnom delu Ustava, ali je moguće i rešenje da se to uredi i u ustavnim zakonu o sprovođenju Ustava.

3. Pravosuđe kao grana vlasti treba da bude nezavisno, profesionalno i nepristrasno i jedinstveno u Republici Srbiji. Samo takvo pravosuđe može da bude ključni činilac pravne države i vladavine prava. No, jedinstveni pravosudni sistem ne znači da takav sistem ne treba i ne može da uvažava autonomnost pokrajine, naročito u pogledu statusnih pitanja, preciznije izbora pravosudnih funkcionera. Stoga podržavamo rešenja iz predloga Predsednika prema kojima Visoki pravosudni savet kada odlučuje o

izboru sudija i javnih tužilaca za teritoriju AP Vojvodine bude sastavljen od sudija, tužilaca i advokata iz Vojvodine. Ovakvo rešenje bi u celosti obezbedilo zaštitu posebnosti Vojvodine bez ugrožavanja nezavisnosti i jedinstva pravosuđa. Isto tako smatramo da je izuzetno važno da u svim sudskim predmetima sa teritorije AP Vojvodine odlučuje Odeljenje Vrhovnog suda Srbije u Vojvodini.

4. Odnos republičkih i pokrajinskih vlasti treba da bude zasnovan na samostalnosti u okviru sopstvenih ustavom utvrđenih nadležnosti. Između zakona pokrajine i republičkih zakona ne bi smelo da bude hijerarhije, a i jedan i drugi treba da bude u skladu sa Ustavom. Kontrolu ustavnosti treba da vrši isključivo Ustavni sud Republike Srbije. Uzurpiranje nadležnosti od strane republičkog zakonodavca ili od strane pokrajinske skupštine je isključivo predmet kontrole ustavnosti. U okviru ovih principa, mogu se predvideti posebne situacije u kojima bi neki republički organi mogli imati pravo na suspendovanje pojedinih pokrajinskih propisa, ali takve mere bi mogle imati samo izuzetno ograničeno trajanje do raspeta u hitnom postupku pred Ustavnim sudom Republike.

Prilog:

PREDLOZI ZA NORMATIVNI TEKST USTAVA REPUBLIKE SRBIJE U DELU KOJI SE ODNOSI NA POLOŽAJ AUTONOMNE POKRAJINE

OSNOVNE ODREDBE O AUTONOMIJI POKRAJINE

Član

(1) Jemči se pravo građanki i građana na decentralizovanu državu, koje uključuje pravo na autonomiju, kao i na zaštitu tog prava.

(2) Jemči se autonomija pokrajine u poslovima iz svoje nadležnosti.

(3) Pravo na pokrajinsku autonomiju ostvaruje se neposredno ili preko slobodno izabranih predstavnika.

(4) Jemči se pravo inicijative građana u pitanjima od interesa za građane u autonomnoj pokrajini.

Član

(1) Srbija ima Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu i Autonomnu Pokrajinu Kosovo i Metohiju. Položaj Autonomne Pokrajine Kosovo i Metohija će se posebno urediti.

(2) Autonomne pokrajine uživaju političku, pravnu i ekonomsku autonomiju u skladu sa svojim posebnostima i na način određen Ustavom.

Član

Autonomna pokrajina ima svojstvo pravnog lica.

Član

(1) Teritorija autonomne pokrajine u okviru teritorije Republike Srbije ne može se menjati bez saglasnosti građana sa područja autonomne pokrajine.

(2) Odluka o promeni teritorije autonomne pokrajine u okviru teritorije Republike Srbije donosi se na referendumu većinom glasova birača, pod uslovom da je na referendum izašla najmanje polovina od ukupnog broja upisanih birača.

Član

Za sva pitanja koja ovim Ustavom nisu u nadležnosti Republike ili autonomne pokrajine, nadležna je opština.

Član

(1) Narodna skupština, većinom od ukupnog broja narodnih poslanika, može poveriti autonomnoj pokrajini donošenje zakona u oblastima iz nadležnosti Republike kojima se uređuju pitanja od značaja za autonomnu pokrajinu.

(2) Zakonom se uređuju prava i obaveze autonomne pokrajine u izvršavanju zakona i drugih opštih pravnih akata.

Član

Jemči se pravo građanki i građana da neposredno učestvuju u odlučivanju u autonomnoj pokrajini putem narodne inicijative, referendumu i na drugi način utvrđen Ustavom, osnovnim zakonom autonomne pokrajine i zakonom.

Član

Osnovnim zakonom autonomne pokrajine samostalno se uređuju organizacija pokrajinskih organa i javnih službi, na osnovu i u okviru Ustava.

Član

(1) Organi autonomne pokrajine su skupština, vlada, organi uprave i drugi organi i službe.

(2) Skupštinu autonomne pokrajine čine poslanici izabrani na periodičnim, opštim i neposrednim izborima, tajnim glasanjem.

(3) Za svoj rad pokrajinska vlada odgovara skupštini autonomne pokrajine.

(4) Autonomnu pokrajinu predstavlja predsednik pokrajinske vlade.

Član

(1) Jemči se pravo autonomne pokrajine na međusobnu saradnju.

(2) Autonomna pokrajina saraduje s teritorijalnim zajednicama drugih država, u okviru spoljne politike Srbije, uz obavezu poštovanja njenog teritorijalnog integriteta i pravnog poretka.

Član

(1) Osnovni zakon je najviši opšti pravni akt autonomne pokrajine kojim se na osnovu Ustava uređuju nadležnosti autonomne pokrajine, izbor, organizacija i rad njenih organa i druga pitanja.

(2) Osnovni zakon donosi skupština autonomne pokrajine većinom od ukupnog broja poslanika.

(3) Osnovni zakon podleže kontroli ustavnosti pred Ustavnim sudom.

IMOVINSKA I PORESKA AUTONOMIJA

Član

(1) Jemči se pravo autonomne pokrajine na imovinu i sopstvene izvorne prihode, kao i pravo na slobodno raspolaganje prihodima, u okvirima njenih ustavnih nadležnosti.

(2) Sopstveni izvorni prihodi autonomne pokrajine podrazumevaju samostalno uređivanje i prikupljanje poreza, taksu i drugih javnih prihoda u okviru jedinstvenih osnova i načela sistema javnih prihoda koji su utvrđeni zakonima Republike.

(3) Jemči se da većim delom ukupno ubranih javnih prihoda na teritoriji autonomne pokrajine raspolaže autonomna pokrajina i lokalne samouprave na teritoriji autonomne pokrajine.

(4) Za zadovoljavanje potreba građana u autonomnoj pokrajini mogu se prikupljati novčana sredstva na osnovu neposrednog izjašnjavanja građana u skladu sa zakonom.

(5) Autonomna pokrajina ima pravo na udeo u porezima i taksama koje uređuje i prikuplja Republika, kao i pravo da učestvuje u odlučivanju o visini tog udela.

(6) Prihodi budžeta autonomne pokrajine većim delom čine izvorni prihodi autonomne pokrajine.

(7) Imovinu autonomne pokrajine čini sva imovina na teritoriji autonomne pokrajine u javnoj svojini osim imovine lokalne samouprave, vojske i imovine Republike koju koriste organi, organizacije i javne službe Republike.

NADLEŽNOSTI

Član

(1) Autonomna pokrajina:

- donosi osnovni zakon i pokrajinske zakone;
- uređuje izbor pokrajinskih organa, njihovu organizaciju i javne službe, kao i službenu upotrebu jezika i pisma u njima;
- donosi pokrajinski budžet i završni račun;
- uređuje i prikuplja poreze, takse i druge javne prihode u okviru jedinstvenih osnova i načela sistema javnih prihoda koja zakonima uređuje Republika,
- stara se o zaštiti ljudskih i manjinskih prava;
- uređuje urbanističko, prostorno i razvojno planiranje u okviru mera ekonomske politike koju donosi Republika;
- učestvuje u odlučivanju o režimu korišćenja prirodnih bogatstava na svom području i stara se o njihovom unapređenju i korišćenju;
- uređuje poljoprivredu, stočarstvo, ribolov, vodoprivredu, šumarstvo, lovstvo, turizam i ugostiteljstvo, banje i lečilišta u okviru jedinstvenih osnova i načela koja zakonima utvrđuje Republika,
- uređuje banje i lečilišta,

- uređuje železnički, drumski i vodeni saobraćaj, čija se mreža nalazi u celini na teritoriji autonomne pokrajine u okviru jedinstvenih osnova i načela koja zakonima utvrđuje Republika,
- uređuje sajmove i druge privredne manifestacije;
- uređuje službene evidencije, statističku službu i statistička istraživanja od značaja za pokrajinu;
- uređuje informisanje pokrajinskog značaja;
- stara se o održavanju javnog reda i mira;
- uređuje i unapređuje zaštitu životne sredine u okviru jedinstvenih osnova i načela koja zakonima utvrđuje Republika;
- raspisuje pokrajinski referendum;
- uređuje i unapređuje zaštitu zdravlja, zdravstvenu službu, socijalnu zaštitu i zaštitu dece u okviru jedinstvenih osnova i načela koja zakonima utvrđuje Republika,
- osniva prosvetne, kulturne i naučne ustanove i učestvuje u utvrđivanju nastavnih planova i programa;
- podstiče razvoj kulture i stara se o zaštiti kulturnih dobara;
- uređuje sport i fizičku kulturu u okviru jedinstvenih osnova i načela koja zakonima utvrđuje Republika,
- propisuje prekršaje za povrede pokrajinskih zakona;
- utvrđuje simbole pokrajine i njihov način korišćenja;
- saraduje s drugim autonomnim pokrajinama;
- saraduje s teritorijalnim zajednicama drugih država u okviru spoljne politike Srbije i uz obavezu poštovanja teritorijalnog integriteta i pravnog poretka Republike.

SUDSKA VLAST

Član

(1) Sedište Vrhovnog suda Srbije je u Beogradu. Vrhovni sud Srbije ima odeljenja u autonomnim pokrajinama.

(2) Kada Visoki pravosudni savet odlučuje o izboru i razrešenju sudija i javnih tužilaca i drugim pitanjima iz svoje nadležnosti koja se odnose na autonomnu pokrajinu, izborni članovi su sudije, javni tužioci, profesori i advokati iz autonomne pokrajine.

REZOLUCIJA EVROPSKOG PARLAMENTA O ZAŠTITI MULTIETNIČNOSTI U VOJVODINI¹

30.09.2005.

P6_TA-PROV(2005)0369

Vojvodina

Evropski parlament,

- uzimajući u obzir Rezoluciju od 16. septembra 2005 o manjinama u Vojvodini,
- uzimajući u obzir mandat Konferencije predsednika za misiju o utvrđivanju činjenica u Vojvodini
- uzimajući u obzir izveštaj Komisije od 12. aprila 2005 o spremnosti Srbije i Crne Gore da otpočne pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom Unijom
- uzimajući u obzir odredbu 115 Pravilnika o postupku

A. s obzirom da EU i njene države članice promovišu demokratizaciju i poštovanje ljudskih i manjinskih prava u Republici Srbiji i Državnoj zajednici Srbiji i Crnoj Gori,

B. s obzirom na stalne izveštaje političkih snaga i civilnog društva o incidentima o kršenju ljudskih i manjinskih prava u Vojvodini, uključujući fizičke i verbalne napade na ne srpsko stanovništvo i pretnje usmerene protiv lidera vojvođanskih Mađara,

C. s obzirom na činjenicu da centralne i lokalne vlasti u Srbiji nisu uspele da unaprede poštovanje ljudskih i manjinskih prava kao ni da izvedu pred lice pravde počiniocima nasilja i uznemiravanja,

D. s obzirom da su obe rezolucije od 16. septembra 2004 i misija za utvrđenje činjenica imale pozitivne rezultate o situaciji u Vojvodini,

¹ Prevod Rezolucije Evropskog parlamenta dobijen je od Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine.

E. s obzirom da pravi napredak nije postignut u sprečavanju narušavanja uslova za nacionalne i etničke manjine u Vojvodini i time dovodeći u opasnost njihovu budućnost u regionu. Napredak nije postignut ni kada je reč o većoj zastupljenosti u oblasti obrazovanja, državnom aparatu, pravosuđu i policiji, niti je zagarantovan podjednak pristup i ravnopravan tretman pred sudovima i državnim institucijama koje počivaju na vladavini prava,

F. s obzirom da vlada Republike Srbije nije oformila dva odbora koji bi ponaosob proučavali svaki etnički motivisan incident i etničke odnose u celini, navedeno nije učinjeno uprkos deklaracijama gospodina Koštunice od septembra 2004,

G. s obzirom da je Državna zajednica Srbije i Crne Gore obavezana međunarodnim i evropskim konvencijama o ljudskim pravima, dužna je obezbediti njihovu primenu u potpunosti, kao uslov za dalji napredak ka integraciji sa Evropskom unijom.

1. Izražava svoju duboku zabrinutost za ponovno kršenje ljudskih prava i nedostatak reda i zakona u AP Vojvodini.

2. Poziva vlasti Republike Srbije i Državne zajednice Srbije i Crne Gore da prepoznaju ove akte nasilja kao kriminalne radnje koje su u suprotnosti sa vladajućim zakonima i insistira na brzom i efikasnom reagovanju, tako da se spreči ponavljanje sličnih u budućnosti, a njihove posledice ne ostanu ne kažnjene;

3. Namerava da nastavi posmatranje situacije u Vojvodini, posebno u pogledu sadržaja i principa Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i zahteva redovne konsultacije sa Komisijom (EU) i Savetom tokom ove procedure;

4. Podržava inicijativu od strane Međuparlamentarne Delegacije za odnose sa drugim zemljama jugoistočne Evrope koja poziva na javne debate o posmatranju i samoj političkoj situaciji u Vojvodini.

5. Potvrđuje svoju nameru da koristi budžetske moći da potpomogne i izvrši pritisak na SCG, s namerom da ohrabri poštovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, uključujući i prava manjina;

6. Poziva vlasti Republike Srbije i Državne Zajednice Srbije i Crne Gore da uspostave autonomiju koju je Vojvodina uživala do 1990. i da se vrate nadležnosti Skupštini AP Vojvodine u oblasti obrazovanja i medija, kako bi se i nadalje razvijala odgovarajuća politika kakva je potrebna ovom multi etničkom regionu;

7. Zahteva od Komisije, Saveta i Visokog predstavnika za zajedničku spoljnu politiku i sigurnost (EU) da pažljivo prate razvoj događaja u Vojvodini, posebno obraćajući pažnju na visoke rizike kada su u pitanju predstavnici manjina u Vojvodini, i iz tog razloga poziva posmatračice Evropske unije (Posmatračka Misija Evropske Unije) u Pokrajinu.

8. Podseća vladu Državne zajednice SCG i Republike Srbije da su principi slobode, demokratije i poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, kamen temeljac procesa stabilizacije i pridruživanja i da je vladavina prava preduslov za pristanak Parlamenta na zaključke Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i uopšte bilo kog drugog partnerstva sa EU.

9. Savetuje Predsednika da prosledi ovu Rezoluciju Savetu, Visokom predstavniku za zajedničku spoljnu politiku i sigurnost, Komisiji, Vladi Republike Srbije, vladi Državne zajednice SCG i vlastima AP Vojvodine.

PODACI IZ POPISA STANOVNIŠTVA*

Nacionalnost	Republika Srbija									
	Ukupno		Pokrajina Vojvodina							
	2002		1948		1961		1991		2002	
	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%
Ukupno	7498001	100,00	1640757	100,00	1854965	100,00	2012517	100,00	2031992	100,00
Albanci	61647	0,82	480	0,03	1995	0,11	2959	0,15	1695	0,08
Bošnjaci ¹	136087	1,82	--	--	--	--	--	--	417	0,02
Bugari ²	20497	0,27	--	--	--	--	--	--	1658	0,08
Bunjevci ³	20012	0,27	--	--	--	--	21552	1,08	19766	0,97
Crno-gorci	69049	0,92	29684	1,81	34782	1,88	44721	2,22	35513	1,75
Āesi	2211	0,03	--	--	--	--	--	--	1648	0,08
Goranci ⁴	4581	0,06	--	--	--	--	--	--	606	0,03
Hrvati	70602	0,94	137893	8,10	145341	7,84	74226	3,69	56546	2,78
Jugosloveni	80721	1,08	--	--	3711	0,17	168859	8,39	49881	2,45
Make- donci	25847	0,35	9090	0,56	15190	0,82	16641	0,83	11785	0,58
Mađari	293299	3,91	428750	26,13	442561	23,86	340946	16,94	290207	14,28
Muslimani	19503	0,26	1050	0,06	1630	0,09	6079	0,30	3634	0,18

* MATUSKA Márton: Öregszünk és fogyunk (Starimo, nestajemo), Magyar Szó, 10. január 2003., str. 8–9.

¹ Ranije nisu vođeni kao posebna nacionalnost, već samo od 2002. godine

² U pokrajinskoj zbirnoj tabeli uvedena kao nova nacionalnost.

³ Videti belešku br. 2.

⁴ Videti belešku br. 1.

Nemci ⁵	3154	0,05	--	--	--	--	--	--	3154	0,16
Rusi ⁶	2588	0,03	--	--	--	--	--	--	940	0,05
Romi	108193	1,44	7585	0,46	3312	0,18	24895	1,24	29057	1,43
Rumuni	34576	0,46	57999	3,53	57259	3,09	38832	1,93	30419	1,50
Rusini ⁷	15905	0,21	22082	1,55	24548	1,32	17888	0,89	15626	0,77
Srbi	6212838	82,86	827296	50,42	1017717	54,86	1151353	57,21	1321807	65,05
Slovaci	59021	0,79	73442	4,48	73830	3,98	63941	3,18	56637	2,79
Slovenci	5104	0,07	7223	0,44	5633	0,30	2563	0,13	2005	0,10
Ukrajinci ⁸	5354	0,07	--	--	--	--	2057	2,46	4635	0,23
Vlasi ⁹	40054	0,53	--	--	--	--	--	--	101	0,00
Ostali	11711	0,16	43183	2,63	27264	1,47	13341	0,66	5311	0,26
Nesigurni ¹⁰	107732	1,44	--	--	--	--	11317	0,56	55016	2,71
Regionalno opr. ¹¹	11485	0,15	--	--	--	--	2516	0,12	10154	0,50
Nepoznato	75483	1,01	--	--	--	--	5966	0,29	23774	1,17

⁵ Videti belešku br. 1.

⁶ Videti belešku br. 2.

⁷ U popisu 1948. i 1961. godine Rusini i Ukrajinci su iskazani zajedno.

⁸ Videti belešku br. 7.

⁹ Videti belešku br. 1.

¹⁰ Nesigurni: ili se nisu izjasnili ili su neodređeni. Do 1981. godine ove dve kategorije su vođene odvojeno.

¹¹ Pripadnici ove grupe, umesto nacionalne pripadnosti obeležili su regionalnu pripadnost, kao npr. Bačvanin, Vojvođanin i sl.

LISTA UČESNIKA

Bojan KOSTREŠ, predsednik Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine
Sonja BISERKO, predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji
Prof. dr Ranko KONČAR, direktor Muzeja Vojvodine
Prof. dr Saša KICOŠEV, Univerzitet u Novom Sadu
Dimitrije BOAROV, publicista
Prof. dr Alpar LOŠONC, direktor Centra za multikulturalnost
Prof. dr Jovan KOMŠIĆ, Univerzitet u Novom Sadu
Tomislav ŽIGMANOV, publicista
Milka PUZIGAĆA, direktorka agencije "SCAN"
Pavel DOMONJI, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Prof. dr Boško KOVAČEVIĆ, politikolog
Slobodan BUDAKOV, predsednik Vojvođanskog pokreta
Bogoljub SAVIN, istoričar
Antal BOZOKI, direktor Civilnog udruženja Mađara u Vojvodini za prava manjina – "ARGUS"
Danica STEFANOVIĆ, pomoćnica pokrajinskog sekretara za obrazovanje i kulturu
Prof. dr Vladimir ILIĆ, savetnik predsednika Skupštine AP Vojvodine
Dušan MIJIĆ, preduzetnik
Živan BERISAVLJEVIĆ, politikolog
Boris VARGA, novinar
Milorad ĐURIĆ, pokrajinski sekretar za informacije
Snežana KRESOJA, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Prof. dr Duško RADOSAVLJEVIĆ, predsednik Socijaldemokratske partije Vojvodine